

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
89

2025

Издавач
Етнографски музеј у Београду
Студентски трг бр. 13
www.etnografskimuzej.rs
redakcija@etnografskimuzej.rs

За издавача
Марко Крстић

Главни и одговорни уредник
др Милош Матић, Етнографски музеј у Београду

Уређивачки одбор
Проф. др Данијел Синани, Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Проф. др Марина Симић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду
Др Срђан Радовић, Етнографски институт САНУ
Др Марко Стојановић, Етнографски музеј у Београду
Др Биљана Анђелковић, Етнографски институт САНУ
Др Милош Рашић, Етнографски институт САНУ

Међународна редакција
Проф. др Мирјана Прошић Дворнић (САД)
Проф. др Нашко Крижнар (Словенија)
Проф. др Петко Христов (Бугарска)
Др Сузана Марјанић (Хрватска)
Проф. др Реа Кокампоура (Грчка)

Издавачки савет
Проф. др Милош Миленковић, Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Доц. др Јелена Ђуковић, Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Доц. др Богдан Дражета, Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Др Александра Павићевић, Етнографски институт САНУ
Проф. др Марко Пишев, Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Секретар редакције
Катарина Селенић МА

Лектор
Др Драгана Цвијовић

Превод
Милош Матић

Штампа
„Чигоја штампа”

Тираж
300

Ставови изражени у радовима објављеним у Гласнику Етнографског музеја
припадају ауторима и не одражавају нужно став уређивачког одбора.

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године. Први број Гласника објављен је
1926. године. **Изази годишње.** Гласник Етнографског музеја бесплатно је доступан
у дигиталном облику на адреси www.etnografskimuzej.rs

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM
IN BELGRADE

VOLUME
89

2025

Publisher
Ethnographic Museum in Belgrade
Studentski trg 13, Belgrade, Serbia
www.etnografskimuzej.rs
redakcija@etnografskimuzej.rs

For the publisher
Marko Krstić

Editor in chief
Miloš Matić, PhD, Ethnographic museum in Belgrade

Editorial board
Prof. Danijel Sinani, PhD, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade
Prof. Marina Simić, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
Srđan Radović, PhD, Institute of Ethnography, SASA
Marko Stojanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Biljana Andelković, PhD, Institute of Ethnography, SASA
Miloš Rašić, PhD, Institute of Ethnography, SASA

International editorial board
Mirjana Prošić Dvornić, PhD (USA)
Petko Hristov, PhD (Bulgaria)
Naško Križnar, PhD (Slovenia)
Suzana Marjanić, PhD (Croatia)
Rea Kokampoura, PhD (Greece)

Advisory Board
Prof. Miloš Milenković, PhD, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Prof. Jelena Ćuković, PhD, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Prof. Bogdan Dražeta, PhD, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Aleksandra Pavićević, PhD, Institute of Ethnography, SASA
Prof. Marko Pišev, PhD, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Assistant to editor
Katarina Selenić, master

Proof editor
Dragana Cvijović PhD

Translation to English
Miloš Matić

Print
„Čigoja štampa”

Copies
300

The views expressed in the papers published in the Bulletin of the Ethnographic Museum belong to the authors and do not necessarily reflect the position of the editorial board.

The Ethnographic Museum in Belgrade was founded in 1901. First volume of Bulletin of the Ethnographic Museum was published in 1926. **Published annually.** Available for free in digital form at www.etnografskimuzej.rs

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА	9
--------------------	---

НАУЧНИ И СТРУЧНИ РАДОВИ

<i>Јелена Тешић Вулешић</i> РЕЗУЛТАТИ ЕТНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У МАЧВИ И ЈАДРУ	13
<i>Милош Машић</i> ПРАЗНО СЕЛО: ДРУШТВЕНО И ЕКОНОМСКО СТАЊЕ У ПИРОТСКИМ И КЊАЖЕВАЧКИМ СЕЛИМА НА ПОЧЕТКУ 21. СТОЛЕЂА	35
<i>Јелена Секуловић</i> ПРЕКРАЈАЊЕ ПРОШЛОСТИ: КУЛТУРНА БИОГРАФИЈА ЈЕДНОГ МУЗЕЈСКОГ ПРЕДМЕТА	61
<i>Јелена Тоскић</i> ПРОДИЦА И ДОМАЋИНСТВО У МУЗЕОЛОШКОЈ ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ МУЗЕЈА НА ОТВОРЕНОМ „СТАРО СЕЛО“ СИРОГОЈНО	93
<i>Мирјана Крајуљац Илић</i> ОД НОШЊЕ ДО СЛИКЕ, ОРНАМЕНТИ НА РУКАВИМА ЖЕНСКЕ КОШУЉЕ СА ЗМИЈАЊА: ИЗ ЗБИРКЕ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА	119
<i>Саша Срећковић</i> ПОРУКЕ И МЕТАПОРУКЕ НАЦИОНАЛНОГ РЕГИСТРА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ	133
<i>Милена Ђурица</i> ШКОЛА ДЕСЕТ ДАНА ФИЛИГРАНА У МАНАКОВОЈ КУЋИ: ОЧУВАЊЕ ТРАДИЦИОНАЛНОГ ЗАНАТА КРОЗ МУЗЕЈСКУ ЕДУКАЦИЈУ	155

ПРИКАЗИ

<i>Јелена Секуловић</i> КРАГНА НА СИЛОСУ: ОСВРТ НА УЛОГУ МУЗЕЈСКОГ ПРЕДМЕТА У САВРЕМЕНОЈ УМЕТНИЧКОЈ ПРАКСИ	183
<i>Кашарина Селенић Бојовић</i> ОСВРТ НА ФЕСТИВАЛ БОЖИЋНОГ КОЛАЧА ЧЕСНИЦА	189
<i>Александар Гачевић</i> ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ ЧУВАЈТЕ (МИ) ЈУГОСЛАВИЈУ	193

ХРОНИКЕ

Милош Маџић

СЕМИНАР „ЗАШТИТА И УНАПРЕЂЕЊЕ РАЗВОЈА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ“ (SEMINAR ON THE INHERITANCE, PROTECTION AND DEVELOPMENT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE FOR SERBIA), ПЕКИНГ И ХАНГЏОУ, НР КИНА, 8–21. МАЈ 2025. ГОДИНЕ	201
---	-----

Таџјана Микулић

ГОДИШЊИ САСТАНАК ИСОМ КОМИТЕТА ЗА КОСТИМ, ИСОМ COSTUME CONFERENCE – БУЕНОС АИРЕС, ОКТОБАР 2025. ГОДИНЕ	205
--	-----

Јелена Пушица, Катјарина Селенић Бојовић

ИЗВЕШТАЈ О РЕВИЗИЈИ СТАКЛЕНИХ НЕГАТИВА И ДИЈАПОЗИТИВА ИЗ ФОНДА ИЛУСТРАТИВНОГ МАТЕРИЈАЛА ОДЕЉЕЊА ЗА ДОКУМЕНТАЦИЈУ, ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ И БИБЛИОТЕКУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ	211
--	-----

БИБЛИОГРАФИЈА

Милица Милић

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О СЛАВИ У ГЛАСНИКУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ	217
--	-----

Милица Милић

БИБЛИОГРАФИЈА ЉУБОМИРА РЕЉИЋА (1931–2025)	225
---	-----

IN MEMORIAM

Сузана Анђић, Милош Маџић

ДУШИЦА ЖИВКОВИЋ	241
-----------------------	-----

Јелена Тешић Вулешић

ЉУБОМИР РЕЉИЋ	247
---------------------	-----

УПУТСТВО АУТОРИМА	251
-------------------------	-----

CONTENTS

WORD OF THE EDITOR	9
--------------------------	---

SCIENTIFIC PAPERS

<i>Jelena Tešić Vuletić</i> RESULTS OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH IN MAČVA AND JADAR.....	13
<i>Miloš Matić</i> EMPTY VILLAGE: SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS IN THE VILLAGES OF PIROT AND KNJAŽEVAC AT THE BEGINNING OF THE 21 ST CENTURY	35
<i>Jelena Sekulović</i> REWRITING THE PAST: A CULTURAL BIOGRAPHY OF A MUSEUM OBJECT	61
<i>Jelena Toskić</i> FAMILY AND HOUSEHOLD IN MUSEOLOGICAL INTERPRETATION OPEN AIR MUSEUM "OLD VILLAGE" SIROGOJNO.....	93
<i>Mirjana Kraguljac Ilić</i> FROM COSTUME TO PAINTING, ORNAMENTS ON THE SLEEVES OF A WOMAN'S SHIRT FROM ZMIJANJE: FROM THE COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM.....	119
<i>Saša Srećković</i> MESSAGES AND META-MESSAGES OF THE NATIONAL REGISTER OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF SERBIA	133
<i>Milena Đurica</i> TEN DAYS OF FILIGREE SCHOOL IN MANAK'S HOUSE PRESERVING TRADITIONAL CRAFTS THROUGH MUSEUM EDUCATION	155

REVIEWS

<i>Jelena Sekulović</i> COLLAR ON THE SILO: A REVIEW OF THE ROLE OF THE MUSEUM OBJECT IN CONTEMPORARY ART PRACTICE	183
<i>Katarina Selenić Bojović</i> REVIEW OF THE ČESNICA CHRISTMAS CAKE FESTIVAL.....	189
<i>Aleksandar Gačević</i> REVIEW OF THE EXHIBITION PROTECT YUGOSLAVIA	193

CHRONICLES

<i>Miloš Matić</i> SEMINAR ON THE INHERITANCE, PROTECTION AND DEVELOPMENT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE FOR SERBIA, BEIJING AND HANGZHOU, PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA, 8-21 MAY 2025	201
<i>Tatjana Mikulić</i> ANNUAL MEETING OF THE ICOM COSTUME COMMITTEE, ICOM COSTUME CONFERENCE – BUENOS AIRES, OCTOBER 2025	205
<i>Jelena Pušica, Katarina Selenić Bojović</i> REPORT ON THE REVISION OF GLASS NEGATIVES AND SLIDES FROM THE COLLECTION OF ILLUSTRATIVE MATERIAL OF THE DEPARTMENT FOR DOCUMENTATION, DIGITIZATION AND LIBRARY OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE	211

BIBLIOGRAPHY

<i>Milica Milić</i> BIBLIOGRAPHY OF WORKS ON SLAVA IN THE BULLETIN OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE	217
<i>Milica Milić</i> BIBLIOGRAPHY OF LJUBOMIR RELJIĆ (1931–2025)	225

IN MEMORIAM

<i>Suzana Antić, Miloš Matić</i> DUŠICA ŽIVKOVIĆ	241
<i>Jelena Tešić Vuletić</i> LJUBOMIR RELJIĆ	247
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	251

РЕЧ УРЕДНИКА

Идући у сусрет великом јубилеју – 100 година од изласка првог броја Гласника – констатујемо да је Етнографски музеј у Београду, као и сваки музеј, увек осврнут на прошлост. Прошлост је нужно стање које јасно верификује културне вредности. Понекад неки феномени трају веома кратко и не оставе никакве последице у култури. Они културни феномени који трају, стварају у људима културне вредности које се као наслеђе преносе генерацијама и које разумемо управо онда када у садашњости постанемо свесни њихове прошлости. Опстанак културних вредности гарантује опстанак друштва и његове културе. Притом, неважна је старост тих вредности будући да порекло неких од њих може да се изгуби у давнашњој традицији, док се друге креирају у савременом и модерном друштву. Друштво које се одрекне својих вредности, остаје без свепожимајуће идеолошке подлоге и почиње да пропада. Такво друштво губи своју хармоничност, структуру и улази у стање инверзије, када више не постоје културни репери који групама и појединцима омогућавају оријентисаност у заједници.

Освртање на прошлост у таквим условима може да буде болно и поражавајуће. Сагледати вредности које имамо, али којих смо се одрекли, у свакој иоле социјализованој особи изазива осећање пораза. Историја нас учи да живети у пораженем друштву, односно у друштву које чини велики број поражених појединаца, није добро. Питање које онда може да се постави односи се на начине превазилажења таквог стања пораза у ово време гладовања за правдом. Културног гладовања, свакако. Да ли је читање Гласника Етнографског музеја можда решење?

Сви досадашњи бројеви Гласника недвосмислено потврђују опредељеност да се кроз призму културног наслеђа научној и стручној јавности, али и шире, презентују управо те културне вредности које носи наше друштво, без обзира на етничку припадност појединаца. Гласник нас, уосталом, учи да исувише тога имамо заједничког, што је кључна вредност која стоји наспрам идеје конфликта. Посебно се може нагласити да се приступ културном наслеђу и вредностима које оно објектификује, разуђује у последњих неколико деценија. То указује на чињеницу да стручњаци који своје радове објављују у Гласнику конструишу нове и другачије погледе на наше културно наслеђе и отварају нове димен-

зије његове интерпретације у музејском окружењу. Самим тим, отварају се и нове могућности интерпретације наслеђа на музејским изложбама као кључном средству комуницирања делатности Етнографског музеја са широм јавношћу. Притом, Гласник и даље остаје отворен за традиционалне приступе у интерпретацији етнографског културног наслеђа, чиме се одржава својеврсни хронолошки и хеуристички континуитет.

На крају, промишљајући претходне речи, охрабрује чињеница да све већи број младих стручњака објављује своје радове у Гласнику. Управо у време антинаслеђа, тј. рушења културног наслеђа, неки млади људи не посустају у борби за сопствено културно наслеђе, прихватајући вредности културе сећања у сопственом друштву. Они појму модернизације приступају рационално, тако што модернизују своје приступе наслеђу – не ниподаштавају га зарад лажног гламура декадентне заједнице.

Уредник

НАУЧНИ И СТРУЧНИ РАДОВИ

*Јелена Тешић Вулећих**
Етнографски музеј у Београду

РЕЗУЛТАТИ ЕТНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У МАЧВИ И ЈАДРУ

Од оснивања један од основних задатака Етнографског музеја у Београду су тимска и индивидуална етнографска истраживања, са циљем проучавања и прикупљања предмета за збирке Музеја. Резултати свих истраживања су драгоцени за даља проучавања и праћење друштвених промена, а набављени предмети драгоцени су за очување културне баштине, као и за упознавање јавности путем тематских и студијских изложби. Овога пута биће презентовани резултати истраживања Мачве и Јадра, која су спроведена од 2017. до 2022. године. Основне теме су биле накит и украшавање невесте, као и хигијена и козметика. Приликом истраживања наведених тема, у разговорима са казивачима, често се скретало и на демографску структуру и на обичајну праксу везану за свадбу и рођење деце, као и на обичаје из годишњег циклуса, тако да ће и ти резултати бити презентовани у овом раду. Резултати ових истраживања допуњени су и резултатима индивидуалних истраживања Мачве обављених почетком 90-их година, што је омогућило додатно праћење промена.

Кључне речи: накит, украшавање, хигијена, козметика, демографска структура, обичајна пракса.

* jelena.vuletic@etnografskimuzej.rs

Увод

Етнографска истраживања Мачве и Јадра обављена су у периоду од 2017. до 2022. године. Тимско истраживање у Мачви обављено је у три фазе у периоду од 2017. до 2019. године и још једно накнадно 2021. године. Обухватила су већи број села – Прњавор, Очаге, Глушци, Бадовинци, Црна Бара, Клење, Узвеће, Богатић. Осим тога, због компаративног приступа, истраживање је извршено и у неким суседним поцерским селима: Варна, Волујац, Радовашница. Моја тема тицала се истраживања накита и украшавања, посебно невестинског, са акцентом на карактеристичан мачвански украс за главу – „куке” и „укови”. Циљ је био прикупљање података о наведеним украсима и посебно набавка за збирку Накит. Индивидуално истраживање Јадра такође је обављено у две фазе 2019. и 2022. године и то у Лозници, као и у селима Јадарска Лешница, Лешница, Липолист, Ново Село и Бања Ковиљача, а осим наведених области и у Врњачкој Бањи. Тема овог другог истраживања је била хигијена и козметика, која је везана за збирку Лични предмети. Поред осталог аксесоара који је делимично заступљен, у Збирци највећим делом недостају управо предмети који су се односили на одржавање хигијене или су служили у козметичке сврхе, тј. за улепшавање.

Приликом истраживања наведених тема у разговорима са казивачима често се скретало и на демографску структуру и на обичајну праксу везану за свадбу и рођење деце, као и на обичаје из годишњег циклуса, тако да ће и ти резултати бити презентовани у раду.

Накит и украшавање невесте

У народном накиту код Срба изузетна пажња посвећивана је кићењу и украшавању главе. Осим коси као природном украсу, посебна пажња посвећивана је додатним украсима, под којима се подразумева ношња на глави, а коју чини накит или речено старинским појмом „оглавље” (Владић-Крстић 1995, 229). Веома сложен систем покривања главе, који се одликује лепотом, богатством и симболиком, јавља се у невестинским оглављима. Осим тога, невестинско оглавље се јавља и као статусни симбол, односно као обележје брачног стања. Из сложеног статуса невесте који се у нашој традиционалној народној култури рачуна од веридбе до рођења првог детета, произилази и сложеност оглавља као знака. На дан венчања невеста је стављала невестинско оглавље, да би га истог

дана или сутрадан заменила оглављем удате жене. Како се статус невесте ту не задржава, него траје до рођења првог детета, она је носила два оглавља: у свечаним приликама невестинско, а у обичним данима оглавље удате жене. Рођењем првог детета, када пред очима заједнице она званично добија статус жене, невестинско оглавље се потпуно губи, а стално оглавље постаје оглавље удате жене. (Тешић 2003, 11, 111).

Из постојеће литературе је познато да су у прошлости невесте у Мачви носиле тешку новчану капу, наниз, која је са свих страна била искићена сребрним новцем. Пружала се низ плећа и преко груди и била искићена смиљем и понеком ружом (Радовић 1953, 18). Крајем XIX века оглавље невесте се мења, па јој је коса чешљана на бућ напред, а преко тога стављан превез од танког домаћег платна или куповни вео, чији су крајеви позади везивани црвеним концем, а затим пуштани да падају до земље. Преко превеза извученог у шиљак, шиљчић, стављан је зелени венац са белим цветовима (Радовић 1953, 31–32). Дан након венчања девер је убрађивао младу и стављао јој конђу и убрадач, као ознаку сваке удате жене. Конђа је била заступљена на широком подручју у Србији, али се по лепоти истицала управо мачванска. Томе је доприносио комплет накита којим је украшавана. Комплет се састојао од *укова* и *куке*. *Уков* је чинило три или пет укувица, округлих филигранских плочица спојених ланчићима у виду гирланди. *Кука* се састојала од три непокретно спојене плочице на чијим крајевима су алке кроз које се провлаче две игле. Раскошнију варијанту чинили су укуви израђени техником филиграна, од сребра, па позлаћени, док су скромније израђене техником псеудогранулације, од бакра, па позлаћене. Уместо овог украса, девојке су понекад стављале и игле *увијаче*, *крушкаре*. Глава тих игала је израђивана од увијене тордиране жице или украшене ситном гранулацијом и филиграном по целој површини или само у горњој половини главе. Што се тиче осталог накита, према речима казивача, украшавање невесте је зависило од имовног стања породице. Ознака економског статуса биле су ниске дуката које су девојке почињале да носе када стасају за удају, па и на сам дан венчања. Почетком 20. века, пре свега у имућнијим грађанским породицама, а затим постепено и у сеоским срединама, народну ношњу постепено замењује бела венчаница и бели вео на глави.

Мада је једна од идеја истраживања било украшавање невести у Мачви и прикупљање података о украсу познатом под називом мачванске *куке* и *укови* и евентуална набавка предмета за Музеј, о наведеном украсу нису прикупљени никакви подаци. Само један казивач из Црне Баре, Зорка Пантелић, сећа се да је њена баба причала да су такве украсе имале само имућније невесте, а да су их сиромашније евентуално

позајмљивале. Податке о набавци није имала. Такође, увидом у фонд Народног музеја Шабац утврђено је да ни тамо не постоје подаци о томе одакле и како су власници набављали наведене предмете. С друге стране, утврђено је да Етнографски музеј у Београду поседује већи број таквих предмета, као и да су разноврснији и по типу и по начину израде. Овакво стање међу испитаницима и у фондовима музеја указује на то да је употреба овог украсног предмета изашла из праксе веома давно, те да се није задржала ни у сећањима испитаника.

Хигијена и козметика

За разлику од теме украшавања, тема хигијене и козметике је била плодноснија, мада су и ти подаци делимично прикупљани уз приче о обичајној пракси. Казивачи су биле жене старости од 40 до 70 година, које су неке податке знале из личног животног искуства, док су се неких сећале по речима својих мајки и предака. Сходно томе, подаци се односе на скоро читав 20. век.

Према сећањима казивача, раније није био обичај да млада повија новорођенче, већ је то радила свекрва која га је купала и повијала. Купање беба раније је обављано ујутру „да не би јела крмељава“, а у новије време увече. До 45 дана купане су свако вече, а након тога једанпут недељно. Пре појаве куповних сапуна, сапуни су се правили од старе сланине и каустичне соде, тзв. кабаши. Та смеша би се загревала и мешала све док се сланина не растопи, а затим би је разливали у посебне посуде да се осуши. Овако направљен сапун користили су и одрасли за купање. Купање није било свакодневно, већ једном недељно, при чему су се често одрасли прали после деце у истој води. Због тога су људи у кући чували босиљак који би утрљавали испод пазуха како би се неутралисао неугодан мирис. Што се тиче хигијене зуба, или се нису прали уопште, или је коришћена сода бикарбона.

Према речима казивача, пре појаве шампона, за прање косе коришћена је цеђ. Њу су жене добијале тако што би пепео кувале у води (углавном у прикупљеној кишници или зими у снегу), након тога остављале су је да се слегне, а затим цедиле. За прање косе осим цеђи коришћено је још неколико, такође домаћих производа. За храњење и сјај косе жене су правиле лосион од коштица дуње, који је по сећању једне од казивача био слузав и пријатан. Њиме се премазивала коса, али са акцентом на врхове да се длака не цепа. Често, за косу је коришћен

и петролеј, како за негу косе, тако и у борби против вашки. Испитанице наводе како је за добијање мало тамније нијансе косе за испирање коришћена вода у коју је претходно потопљено орахово лишће. За прикривање седих жене су користиле ехотон и хелентон,¹ а касније разноврсније индустријске фарбе. Како би постигле таласасту косу, жене су, посебно девојчицама, косу увијале крпицама.

Хигијена девојчица у пубертету односила се на хигијену коже и хигијену у време менструалног циклуса. За менструални циклус жене су правиле јастучиће од безаног платна у 3–4 струка, који су имали канапе за везивање. Ови јастучићи су били за виšekратну употребу и жене су их између коришћења прале. Велики проблем девојчица у пубертету биле су бубуљице. У време када није било наменских куповних сапуна и крема, према подацима казивача, жене су саме правиле средства за умивање и умиривање коже. Један од начина је био кување млека са разним биљем, као што су коњски босиљак (из рода нана), рузмарин и сапунић (цвет који када се истрља, пени као сапун). Такође, коришћена је и сурутка, као и бела скрама између кајмака и млека. Жене су такође водиле рачуна о својој кожи. За разлику од хигијене, козметици и украшавању лица није посвећивана толика пажња. Испитанице наводе да су до појаве крема за лице користиле маст пропану у девет вода, а понекад је и пропржавале с невенем или смиљем. Уместо данашњих тоника за лице, држале су смиље у води и том водом се умивале неколико пута у току дана.

Цеђ су жене користиле и за прање веша јер је имао и својство избељивача. Нарочито се водило рачуна о прању и сушењу дечјег веша, посебно деце до годину дана. По исказу једне испитанице, веровало се да је веш морао да се пере преко дана и није смео да преноћи напољу, као ни да се суши „на колац или ограду”, нити да се суши наопако. Такво поступање правдано је веровањем у зле силе које су активне током ноћи.

Што се тиче шминкања, оно није било толико заступљено. За постизање румених образа жене би их штипкале или истрљале вуненом тканином, док би усне благо гризле како би биле такође црвеније или су користиле посебну врсту гљиве црвене боје². За вашаре би код очију извлачиле црну линију помоћу угљена са шпорета или огорелим дрвцем шибнице.

Наравно, појава индустријских сапуна, шампона и средстава за улепшавање је све променила. С временом, прво су се појавиле помаде

¹ Ехотон и хелентон су врсте колор шампона.

² Казивачи нису знали о којој врсти гљиве је реч.

по рецептури, које су се производиле по апотекама. Гордана Николић из Лознице (рођена 1952) сећа се прича о приватној апотеци у Сремској Митровици где се могла купити крема за проблематичну кожу, као и прича о доктору из Рибара који је радио у Шапцу и правио дневну и ноћну крему по рецепту – дневна је била бела, а ноћна слична Павловићевој, масна и густа. Касније, познате креме су биле бугарска ружа у ампулама (првобитно купована у обичним продавницама, а потом у парфимеријама), а од друге половине 20. века, прво у градским, а потом и у сеоским срединама *dahlia* креме од нарциса и љубичице, *solea*, *nivea*, 48 и друге.

До појаве фризерских салона, грађанке и имућније жене користиле су посебне шнале за косу којима су постизале, у оно време, популарне фризуре са таласима. Неке су и саме користиле виклере за увијање косе, док су за учвршћивање косе користиле пиво. Са појавом фризерских салона започиње и праћење модерних фризура. За разлику од претходног периода када су се саме довијале, сада су могле све да ураде код фризера и то савременим техникама.³ Индустријализација је довела до појаве бројних нових средстава за хигијену и козметику, па је и једно и друго знатно олакшало живот и уштедело време за прављење фризура.

Сви прикупљени подаци значајно су утицали на даљи план попуњавања збирке Лични предмети, посебно дела који се односи на одржавање хигијене и козметику. Ту се, пре свега, мисли на сачувана паковања старих крема, фарби за косу, виклера, шнала за косу итд. Такође, прикупљена етнографска грађа која се односи на одржавање хигијене, говори нам о томе да су људи увек водили рачуна о хигијени, али у складу с технолошким и економским могућностима које су постојале у различитим периодима.

³ На потезу од Шапца до Лознице, 60-их година 20. века био је један фризерски салон у Прњавору који је држала Даница Живковић. Рођена у Београду 1942. године, фризерски занат је изучила код тада чувеног београдског фризера Спасе који је свој салон имао на Теразијама. Када је упознала Петра Живковића из Прњавора, удала се за њега 1966. године и преселила у Прњавор, где јој је свекар отворио фризерски салон у који су долазиле жене из свих околних села. Као најбоље фризерке из тог периода у Лозници помињу се Душица Тинтеровић и Славица Тадић.

Демографска структура и миграције у Мачви

Неспорно је да су на тлу Србије постојала, и да и данас постоје миграторна кретања становништва. Уочава се правило да становништво из мање развијених области иде ка развијенијим областима. Миграторна кретања увек изазивају демографске и културолошке турбуленције. У случају Мачве посвећена им је пажња како бисмо унапредили разумевање садашње обичајне праксе која је документована током етнографских истраживања.

Посебну занимљивост и значај истраживања данашње Мачве представља чињеница преплитања две традицијски различите области: Мачве као панонске ратарске културе и Јадра који је већим делом динарска сточарска култура. Ове разлике утицале су на занимљиву демографску структуру, као и на миграције становништва које су довеле до међусобне размене знања, вештина и обичајних пракси. Највише података о томе забележили су Миливоје Васиљевић (1982; 1983; 1984; 1985;), Мирослав Милојевић (1962), Боривоје Милојевић (1913) и Видосава Николић Стојанчевић (1975). Видосава Николић Стојанчевић је обрадила описе насеља (у Јадру, као и у суседној Рађевини, с почетка 20. века) Цвијићевих сарадника (1900–1909), који пружају слику релативно неразвијених демографских подручја, тј. ретко насељених области. Само једно насеље је имало преко 200 домова, седам насеља преко 100, од 50–100 домова имало је девет насеља, а до 50 домова само два насеља (Николић Стојанчевић 1975, 236–237). На овако слабу насељеност, поред планинског пасивног земљишта, неразвијених комуникација и историјско-политичких прилика у прошлости утицале су и бројне миграције. Миграциона кретања су се одвијала као досељавање, сасељавање и исељавање. Најинтензивније досељавање у Јадар било је у XVIII и другој половини XIX века и то из Херцеговине и Црне Горе. Крај XIX века обележило је сасељавање, тј. кретање из села више у села ниже области (нпр. наполичари из Јадра у Лозничко поље), као и сасељавање у насеља варошког типа, пре свега због могућности запошљавања у индустрији и жеље за бољим и савременијим животом (Милојевић 1913, 692–696). Исељавање се одвијало у два смера: исељавање у ближе области и исељавање у иностранство (савремене гастарбајтерске породице). Из наведене литературе може се закључити да је у дужем процесу кретања становништва Јадар био етапна област. Преко њега прелазе исељеници првенствено из суседних, виших области (Рађевина, Азбуковица) ка северу – Мачви и Панонији. У

прошлости, ово кретање преко Јадра било је спорије, са задржавањем и по неколико генерација, док је у 20. веку оно знатно убрзано.

Мачва је била најпримамљивија област за ове исељенике. За разлику од Рађевине, Азбуковице и Јадра, Мачва представља највећу плодносну равницу читаве уже Србије. Захваљујући природним условима за пољопривреду у Мачви се разликују два рејона: мачванска раван која пружа повољне услове за гајење ратарских култура, али и сточарство, и посавско-поцерско побрђе које додатно пружа услове за воћарство, виноградарство и шумарство (Милојевић 1962, 28–30).

Насељавања су обухватила велики број села као што су Богатић. Петловача, Слеччевић, Мајур, и посебно као најпримамљивије – Прњавор. Због тога је и највише података током истраживања прикупљено управо у Прњавору. Порекло досељавања становништва у Мачву, па и у Прњавор од самог почетка 19. века до периода између два светска рата, детаљно је приказао Миливоје Васиљевић (1982; 1983; 1984; 1985). Прве драгоцене податке нашао је у Протоколу шабачког магистрата који представља најзначајнији писани документ из доба Првог српског устанка, који садржи и попис становништва (Васиљевић 1982, 130). Наредни извори су му били попис Мачвана из 1815. године и трећи попис који представља „Тефтер пореских глава кнежине Мачванске за 1829” (Васиљевић 1983, 215–218).

Осим најбројнијих струја из Црне Горе, Херцеговине и Босне (Васиљевић 1985, 351–373) забележио је и породице досељене из Рађевине и Јадра. На примеру Прњавора, из Рађевине су се доселили Туфегџићи, Ђурђевићи, Ликодрићи, а из Јадра Јовановићи, Дикановићи, Самуровићи (досељени у Јадар из Херцеговине) (Васиљевић 1985, 356–358).

Како период после тога није забележен, увидом у попис становника Месне заједнице Прњавор, може се видети да је најмасовније досељавање било у периоду од 1954–1960. године. У том периоду у Прњавору је било 170 породица Азбуковчана са око 600 чланова и најчешћим презименима Јовановићи, Панићи, Пановићи, Јаковљевићи; Рађеваца око 110 породица са близу 400 чланова и најчешћим презименима Марковић, Митровић, Катић, Зељић, Ненадовић, Станојевић; из Јадра око 20 породица са 60 чланова и најчешћим презименима Глигорић и Крстић; Подгораца 15 породица са 40 чланова са најчешћим презименима Дракосимовић и Радосављевић.⁴

Из разговора са представницима појединих породица може се закључити да су узроци и начини досељавања били различити. У почет-

⁴ Увод у Попис сам извршила 1990. године.

ку, становници Рађевине, Азбуковице и Јадра долазе у Мачву, па самим тим и у Прњавор, највећим делом као надничари, наполичари. Долазили су углавном појединачно, тј. чланови задруга на смену и боравили на имањима прњаворских газда за време сезонских радова, а након тога се враћали у своја села да завршавају исте послове. С временом, неки досељеници остају код својих газда као „колебари“, тј. радници на имању и око стоке.⁵ Известан број ових досељеника временом почиње да подиже своје колибе у којима стално бораве, да би касније почели да купују и земљу на којој подижу куће и стално се настањују. Будући да је, као што је познато, после Другог светског рата 1946. године извршена аграрна реформа којом је и у Прњавору одузета земља велепоседницима (међу којима су браћа Теодор и Ђорђе Живковић, као и Михајло Самуровић), она је поклањана било бројним досељеницима, било сиромашним беземљашима. Од цигала из циглане која је одузета браћи Живковић сазидане су и куће које су нови власници добили за цабе. И данас та улица носи назив Џабина ма́ла. Овај процес прати и пад цене земље која постаје много приступачнија. Захваљујући овоме, велики број досељеника је релативно лако дошао до плодне мачванске земље, што је још више утицало на масовније досељавање житеља из пасивних рађевских, јадарских и азбуковачких села у овом периоду. За разлику од једног броја досељеника који су се пре доласка у Прњавор извесно време задржавали у неком од села ближе матици, други су долазили директно у Прњавор.⁶ Наредни веома значајан моменат досељавања је и изградња ХЕ „Зворник“ од 1953. до 1957. године. Тада почиње масовније досељавање и то, са једне стране због тога што је ова изградња довела до поплаве многих имања у Рађевини и Јадру, а са друге стране због могућности запошљавања у индустрији. Ове послератне миграције условљене су и снажним развојем индустрије који је убрзао кретање становника према градским и индустријским центрима. Индустријализација Подриња привукла је становнике пасивних рађевских, јадарских и азбуковачких села, посебно у приградску зону Лознице, где су се настањивали као сељаци – радници, неквалификована радна снага, са пољопривредом као допунским занимањем. Сличан случај је и са Шапцем, где је ХИ „Зорка“ такође привлачила велики број становника.

⁵ Такав је, на пример, случај Милана Петровића који је остао као колебар на имању Ђорђа Живковића, да би касније довео и жену Росу, која је и након смрти мужа, до своје смрти 2002. године остала код Живковића и сахрањена је у њиховој породичној гробници.

⁶ Такав је случај Драгог Врачевића (рођен у Чулинама), чији се отац доселио одмах у Прњавор, јер је од раније имао ортачки млин са Пајчићима (из Прњавора).

Последње две деценије 20. века обележило је неколико врста кретања: мигранти у индустрији, настањени у приградским селима; досељеници у мачванска села запослени у Београду; досељеници у Мачву запослени у иностранству. Прњавор је и у овом периоду био најпримамљивији за досељенике. Пре свега, због тога што обилује плодном земљом за оне којима је један од основних циљева досељавања било бављење земљорадњом. Затим, Прњавор се налази на пола пута између Шапца и Лознице, тако да даје могућност запошљавања у индустрији и другим непроизводним занимањима на обе стране, уз постојање одличне саобраћајне везе. То додатно даје могућност за двојно занимање, тј. постојање радника – сељака који су у могућности да радом у индустрији добијају плату, а да им обрада земље буде додатно занимање. Како је један од битних разлога за досељавање био и школовање деце, и то је у Прњавору било омогућено будући да је прва школа отворена још 1845. године. Захваљујући доброј комуникацији са Шапцем и Лозницом омогућено је и даље школовање у гимназијама у овим градовима. Још једна од предности Прњавора је и постојање Дома здравља који је веома добро опремљен и у који долазе и становници околних села.

Због свих ових погодности које пружа, Прњавор је задржавао досељенике који су мислили да ће им ово бити успутна станица у кретању према Шапцу или неком другом градском центру.

Ипак, почетком 21. века, сходно ситуацији и условима у целој Србији, и у Мачви је видан процес исељавања. Према речима испитаника, најчешћа исељавања су ка Београду, али и иностранству, пре свега Немачкој и Аустрији.

Процес прилагођавања Рађеваца, Јадрана и Азбуковчана у Мачви, као последица поменутих миграција, није био тако тежак будући да су досељеници због близине имали стални контакт са завичајем.

На овом месту ће као пример такође послужити Прњавор, као место са највећим бројем досељеника. Наиме, према речима казивача, може се приметити да су у прво време Прњаворци, староседеоци, себе сматрали супериорнијим, очекивали су од досељеника да им се прилагоде и сматрали их становницима другог реда. Овоме у прилог иде чињеница да је досељеницима продавана земља лошијег квалитета. То је Ада, или како се још зове Шести рејон, земља близу Дрине, склона поплавама, где су досељеници купивши земљу (врло јефтино) почели себи да зидају куће и стално се настањују. Ту су настањени само досељеници, већим делом Рађевци. Сећање једног од досељених Рађеваца, Грујице Митровића, рођеног 1930. године у селу Ликодра, општина Крупан, најбоље дочарава тај однос. Наиме, када су се доселили у Шести рејон и изгра-

дили куће, било је потребно увести струју за коју су сами морали да поставе бандере. Међутим, чим би преко дана ископали рупе за бандере, оне би следећег јутра освануле затрпане, тако да је тај процес потрајао. Сами су морали и да асфалтирају пут који води до Шестог рејона, а када су га завршили и позвали Прњаворце на прославу, ови су се одазвали у веома малом броју.

Овај осећај супериорности староседелаца огледа се и у томе што све досељенике, без обзира да ли су дошли из Рађевине, Јадра, Азбуковице, или чак Босне, зову „Рађевцима”. Уз то, Прњаворци становнике суседног Новог Села, који припада Јадру, зову „гусани”, уз објашњење да им се врат издужио гледајући на мачванску страну.

Ипак, и поред свих тешкоћа у прилагођавању, с временом су склопљена и нераскидива пријатељства између Мачвана и досељеника, која су у неким случајевима прерасла и у кумства.

Оно што Мачвани никако не могу да оспоре „Рађевцима”, то је њихова компактност, како уопште у животу, тако и у раду. Наиме, за „Рађевце” је карактеристичан колективни рад. Када један зида кућу, сви су ту да му помогну. Исто је и са другим пословима, као и приликом славља. Уопште, „Рађевци” су познати по богатим слављима која дуго трају, па су то једним делом прихватили и Мачвани. То се пре свега односило на испраћаје у војску, који у Мачви нису толико прослављани, али су прихватили обичај досељеника да је прослава одласка у војску слична свадби, са шатрама, великим бројем званица и музиком.

Међусобна прожимања досељеника и староседелаца кроз обичајну праксу

Најјаснија слика међусобног прожимања може се стећи управо посматрајући обичајне праксе. Бројна миграциона кретања, као и историјска збивања која су се одвијала у прошлости, утицала су на одржавање, трансформацију и нестанак обичаја, веровања и народног стваралаштва ових крајева. Током етнографског истраживања испитаници су повремено наглашавали промене које су и сами примећивали, али и учествовали у њима, и оне су данас у њиховом сећању. Праћење динамике процеса трансформација и нестајања појединих обичајних пракси говори нам о генези данашњег обичајног понашања људи које посматрамо као синтетичко културно наслеђе.

Обичаји и веровања могу да се поделе на она у којима између Мачве и залеђа нема суштинске разлике и оне којима се још увек одликују само

„брђани” или су специфични само за Мачване. Међутим, ни те разлике нису велике, већ се огледају само у појединостима. Све те сличности и разлике нам указују на схватање односа према досељеницима у Мачву и начину прихватања другости, а најбоље се могу објаснити описом појединачних обичаја, у којима долазе до изражаја.

Од годишњих обичаја забележени су елементи обичајне праксе везане за породичну славу, преславу, Божић и Ускрс.

Према етнографским подацима прикупљеним приликом истраживања, што се тиче породичне славе, обредни ритуал је скоро исти, осим у неким појединостима. Док је код Мачвана најчешће обичај да се славски колач ломи са свештеником, код досељеника је врло чест случај да се колач ломи са пријатељем или долибашом. Церемонијал почиње „уздицањем” или „напредовањем славе” тако што долибаша узима чашу вина и изговара здравицу у којој набраја све свеце који су у црквеном календару обележени црвеним словом. Након тога, приступа се ломљењу колача. Приликом ломљења, четврто парче колача се полаже у сито, где је претходно стављен пешкир и разни дарови: јабука, ораси, шећер, суве шљиве. Те дарове из сита носи онај ко је са домаћином ломио колач. Цео овај обичај досељеници су задржали и у Мачви.⁷

Веома је занимљив случај са преславама. Наиме, сви досељеници су задржали преславе из свог завичаја, док, рецимо, прњаворске преславе (Тројице и Св. Илију) не преслављају. Постоји и извесна разлика у обележавању преслава. Код досељеника се и за преславу спрема колач као за славу. Тог дана код њих долази свештеник и свети преславску водицу, ломе колач и пале свећу, све исто као за славу. У Прњавору је Св. Тројица сеоска слава, а Св. Илија црквена. Према речима Петра Живковића (рођен 1939. године у Прњавору), његова породица је раније преслављала обе преславе и тада су долазили сви рођаци и пријатељи из других околних места на ручак, као и за славу. Прве деценије 21. века, почели су да преслављају само Св. Тројице и тада позивали госте, док је Св. Илија остала само црквена слава. Тада се угосте само они који дођу у Прњавор због вашара, али се не прави славски ручак.

Према речима казивача, у прослави Божића и Ускрса нема никакве разлике, осим што Мачвани ускршња јаја фарбају на Велики петак, а Рађевци на Велики петак ништа не раде (чак се ни кафа не кува), а јаја фарбају на Велику суботу.

⁷ Најчешће славе досељеника су Св. Јован, Св. Никола и посебно Св. Трифун кога славе искључиво досељеници, и то у Прњавору Васићи, Јовановићи, Панићи и Тадићи.

Од обичаја из животног циклуса прикупљени су подаци за обичаје везане за свадбу, смрт и рођење детета.

Што се тиче склапања брака и женидбених обичаја, они су скоро исти. У Мачви, као и у Азбуковици, Рађевини и Јадру, у прошлости су била два начина склапања брака: по договору и отмицом. Познато је да су у прошлости главну реч у склапању брака имали родитељи који су својој деци бирали брачног друга и међусобно се договарали. Главну улогу у оваквом начину склапања брака имале су и тзв. „проводације“ које би процењивале који младић и девојка би били једно за друго, обилазиле обе куће и преносиле поруке док се не уговори састанак заинтересованих страна.

Пример брака склопљеног преко „проводације“ је брак Милене Живковић (девојачко Марковић) и угледног трговца Ђорђа Живковића из Прњавора. Милена је рођена 1911. године у Свилеуви (Коцељева). Завршила је Домаћичку школу у Футогу, а отац Милорад Марковић био је председник Земљорадничке задруге и народни посланик. Према њеном казивању, у разговору обављеном 1991. године, девојке су почињале да посећују прела и посела од 16–17. године. Ту су се младићи и девојке упознавали, гледали и хватали у коло до онога ко им се свиђа. Све то су посматрали родитељи који су се распитивали о породицама, а било је и проводација. Будући да је била из угледне породице, Милена је поред посела и вашара посећивала и шабачке балове. Одлазила је код рођака Синошевића у Шабац, који је био пријатељ Ђорђа Живковића, из угледне мачванске породице, и приликом једне Миленине посете их је упознао. Како су се допали једно другом, после извесног времена Миленини родитељи су дошли у Прњавор код Ђорђевић „да гледају кућу“, тј. да процене имовно стање будућег младожење. Након тога, како је Свилеува била далеко, у Шабац су дошли свекар и свекрва да је „капаришу“ и том приликом јој дали дукат. Као знак да прихвата капару, Милена је даривала свегра (кошуљу у пешкиру) и свекрву (прегачу, блузу и скуте). Како су у Шабац дошли санкама и коњима јер је био снег, Милена је морала и на коње да завеже пешкире, као знак да је капарисана. Након тога, обављена је веридба код Милениних у Свилеуви, на коју су дошли младожења и 50 чланова родбине. Милена је морала да дарује све који су дошли, а младожењу највише, као и да спреми дар за свегра и свекрву. За веридбу је добила наруквицу („брзлетну“) од црвеног, жутог злата и платине и комплет прстен и огрлицу са медаљоном („коље“). Прстен и медаљон су били од злата и платине са уметнутим брилијантима. Тог дана уговорена је и свадба за 19. мај 1929. године. На дан венчања, осим накита који је добила, Милена је, будући да потиче

из имућније породице, носила белу венчаницу и вео. Подразумевало се да девојка доноси у нову кућу „мираз”. Према Милениним речима, „мираз” је подразумевао када девојка донесе новац. Са друге стране, „дар” или „намештај” подразумевао је кревет, орман и девојачку шкрињу са њеном спремом – душек, јастуци и јоргани (губери) које је сама ткала. Милена је у мираз донела око 100.000 тадашњих динара у новцу, а као дар стилску собу Луј XIV купљену у Земуну и вредну 25.000 динара, душеке, атласне јоргане, тепих од смирне, јастуке, и уз то поклоне свекру, свекрви, деверу и јетрви.

Подразумева се, код сиромашнијих прилике су биле нешто другачије. Станојка Кулезић (девојачко Гарабиљевић) из Прњавора, рођена је 1920. године, а свог будућег супруга Стојана Кулезића је знала од ранije јер су били „пријатељи”. Симпатисали су се, а родитељи су се већ знали, тако да је народ причао да ће се узети. Стојанова мајка је дошла у Станојкину кућу и као капару донела дукат. Две недеље након тога, 25. новембра 1945. године, венчали су се. У мираз је донела шкрињу са девојачком спремом.

Отмица као други начин склапања брака, дешавала се обично када младић запроси девојку, али му је њени родитељи не дају. Тада се младић и девојка тајно договоре, па је момак „украде”. Углавном се дешавало у току ноћи и то без знања родитеља или им се евентуално наговештавало. Као знак да је девојка доведена, обично су биле њене ципеле испред момачке собе. Када младић доведе девојку, то се објављивало пуцањем из пушке и за младића се говорило да се оженио, а за девојку да се удала. Тада већ рођаци и пријатељи долазе „на честитање”, што може потрајати и неколико дана. Након тога иде се „у пријатеље”, и то прво с младожењине стране. После краће девојке, потребно је да прође више времена да се њени родитељи одлуте, па је они први морају посетити ради измирења (Ђурђев 1988, 24–25). Овакав начин склапања брака могућ је чак и крајем 20. века, с тим што разлог најчешће није неслагање родитеља, који се заправо више и не питају нити учествују у избору, већ у највећем броју случајева девојка остане у другом стању.

Свадбе у Мачви обично трају три дана. Дан пред свадбу, уколико је реч о отмици, млада обично одлази својој кући да се спрема. Већ то вече у младожењиној кући почиње весеље. Тада је тзв. „момачко вече” и долазе његови пријатељи. Сутрадан на дан свадбе, сватови се окупе у младожењиној кући, након чега се иде по младу, у чијој кући је такође весеље. После послужења креће се са младом у општину, а затим у цркву где се обавља венчање. Када се ова церемонија заврши, иде се „у

вожњу", тј. у обилазак неколико суседних села. Затим се долази у младожењину кућу, а онај који први дође и најави долазак сватова, добија дар (ћебе, кошуљу и сл.). Први дан на весељу није присутан нико са младине стране (евентуално неко од млађих). Други дан долазе „повођани", тј. младина родбина и пријатељи, а поред њих опет и сватови од претходног дана. Трећи дан је намењен „редарима" и „ашчијама" који су помагали око организације весеља и припреме и служења хране. Тада се они веселе, а домаћини их служе. Тиме је свадбено весеље завршено. У новије време, од почетка 21. века, прославе венчања се највећим делом обављају у ресторанима са посебним салама намењеним за велике прославе. Углавном се задржао обичај одласка по младу, након чега следи црквено венчање, а потом се одлази у ресторан где се обавља грађанско венчање са матичарем.

У Рађевини и Јадру било је одређено време за склапање брака. Према сећању поменуте Росе Петровић, а за период до 50-их година 20. века каже следеће: „Ко се испроси о Малој Госпојини и уда до Митровдана, то је". После више нема свадбе до следеће године у исто време. Према њеним речима, славље је трајало доста дуго. Чак и по месец дана после свадбе праве се ручкови у ту част. Од Божића до Часног поста иде се у „пријатеље" и то прво са девојачке стране иде двадесеторо и носе велики хлеб као за славу и печену свињу. Тада иду отац и мајка младини са родбином, али само старији (чиче, стрине, тетке и сл.). Када седну за ручак, очеви изломе колач, изљубе се и постану прави пријатељи. После седам дана, код младиних долази двадесет једно са младожењине стране (увек једно више) који такође носе велики хлеб и печено прасе. И овде очеви изломе колач и изљубе се. Овом приликом иду и млада и младожења, као и остали млади и стари.

Већи део ових обичаја је изобичајен. Сви досељеници су прихватили свадбу каква је у Мачви.

Заједничко и Мачванима и досељеницима јесте да су главне личности на свадби кум, стари сват, девер и чауш. Њихова улога је такође идентична, осим улоге кума. Наиме, и код једних и код других кум је главни и има највећи материјални издатак, док у Рађевини кум као централна личност додатно бива дариван. Такође, док је код Мачвана стари сват обично неко од пријатеља, код Рађеваца је неко из фамилије.

Раније, досељеници су доводили своје старе кумове из завичаја. Међутим, с временом је то постало отежано услед удаљености, уз благослов старог кума биран је нови у Мачви. То је могао бити опет неко од досељеника, али све више се за кумове узимају староседеоци. Уколико је кум Рађевац из старог краја, обичај око даривања кума одвијао се као

у Рађевини, али ако је кум Мачванин, онда би све ишло по мачванским обичајима.

У обичајима око рођења детета нема скоро никакве разлике. Прва сличност је да се у оба краја предност даје мушком наследнику који остаје као чувар огњишта, док је женско дете рођено да само себи бира дом. Зато се рођење мушког детета обезбеђује унапред вршењем разних магијских радњи, као што је, на пример, давање невести мушког детета „накоњчета” по доласку у младожењину кућу после венчања. Овај обичај је очуван у оба краја.

Познато је да су се раније порођаји обављали код куће. Због тога су постојале одређене жене које су биле спретне да одсеку пупак и окупају дете. Са пупком су постојале различите радње. Неки би га стављали под праг како би дете било везано за кућу, неки би правили платнени ушивак у који би стављали пупак, а затим би га младићи носили уз себе, посебно у војсци „да га чува од метка”. Пупчана врпца, посебно од мушког детета, такође се чувала у кући ради берићета. Пажња се посвећивала и кошуљици. Она би се осушила, чувала и давала војнику када пође у војску или би се сачувао комад кошуљице, славског колача и свеће и то се носило као амајлија.

Када се жена породи, и данас се, као и у прошлости, прво доносе мале бабине. У Рађевини, у вуненој торби носило се следеће: погача, пита, бушени колачић и кувана кокошка која је обавезно с главом. У Азбуковици, по сећању Росе Петровић (рођена 1924. у Чавићима, општина Велика Река), носиле су се лепиње и то за дечаке шупље у средини. У Прњавору се на мале бабине носи погача, печено пиле и вино, са белим луком и црвеним кончићем. У новије време доноси се и оделце за бебу, играчке и сл.

Важан моменат је и прво шишање детета. Оно се обављало пре напуњене прве године јер не ваља да рођена коса стоји дуго. Та коса би се увијала у гужву и стављала на дрво које рађа да би дете имало свој подмладак.

На основу исказа неколико испитаница закључујемо да је у свакодневној пракси посебна пажња била посвећивана деци која имају неке страхове, као и девојчицама у пубертету. За децу која имају страхове, жене би прибегавале „саливању страве”. Један од начина је био да се у воду у којој се дете купа дода мало жара. Други начин је био да се вода сипа у посуду, у њу дода кашика жара, слово и кончић са кошуљице („белег”), а потом се гледа шта се у води оцртава, јер би се по веровању оцртало оно од чега се дете уплашило. У воду се дода и нека пара, а затим се све баци преко куће, па где падне ту се закопа, како би се закопао

и дечји страх. Цео поступак морао је да се ради док се „сунце не смири“, петком и уторком, јер се веровало да то одстрањује све могуће гатке. Већ од средине 20. века ова пракса се постепено губи.

Крштење детета се обавља или у цркви или поп долази у кућу. Према подацима забележеним током мог истраживања, код Мачвана, ако је крштење у кући, присуствовала су оба родитеља, а ако је у цркви, не иде мајка. Како је крштење обављано у року од шест недеља након дететовог рођења, овај обичај се дуго задржао, вероватно из веровања (које је проистекло из црквених прописа) да жена шест недеља после порођаја, као нечиста, не сме да улази у цркву. Са друге стране, према речима казивача, у Рађевини је био обичај да, када је крштење у кући, родитељи не присуствују, већ излазе напоље и обилазе три пута око куће да би дете брже проходило. Доласком у Мачву обичај је модификован, па свештеник, а за њим кум са дететом, обилазе три пута око стола. У новије време, и код староседелаца и код досељеника приметно је да се више не поштује период од шест недеља као обавезан за крштење, а на то је у знатној мери утицало исељавање и рођење деце у иностранству, те повратак у домовину где се обавља крштење. У том смислу, промена је и у томе да оба родитеља присуствују крштењу.

Заједничко у оба краја јесте да се дете стављало у очеву белу кошуљу да би „вазда било у очевој заштити“ (Ђурђевић 1988, 18). Такође, у оба краја кум се ничим не служи док се обред крштења не заврши да дете не би имало кварне зубе.

Док се у Прњавору, и Мачви уопште, за крштење прави славље које траје један дан и на које се позивају само најближи рођаци и пријатељи, у Рађевини и Јадру се за крштење праве велика славља која трају по два дана (као свадбе) и на која се позивају сви ближи и даљи рођаци, суседи и пријатељи. У почетку, дошљаци су се већином прилагодили мачванским обичајима око крштења. Међутим, крајем 20. века све више се примећује повратак традицији.⁸

Обичаји везани за смрт почињу оног тренутка када неко умре. Отварају се врата од куће, као и капија на дворишту, огледала и ТВ се прекривају како се неко не би погледао у огледало, што би изазвало смрт

⁸ Тако, на пример, Радоје Дамјановић (рођен 1938. у Бањевцима, одакле је прво отишао у Крупањ, а затим 1961. године када је добио посао у пошти, дошао у Прњавор) и његова жена Милена Дамјановић (рођена у Рибарима – Мачванка) крштење ћерке (рођене 1966. године) су прославили по мачванском обичају. Међутим, за унукино крштење (рођене 1991. године) правили су велико славље на које су дошли ближи и даљи рођаци и пријатељи, како из Рибара и Прњавора, тако и из Рађевине. Овај случај је још занимљивији ако се узме у обзир да им је зет Прњаворац, тј. Мачванин.

још некога из куће. Најважније је покојника окупати, а то не раде они који су му најближи род. Мртвацу се руке вежу пешкиром, уста марамом, а ноге црвеним концем. У сандук, који су раније правили сељаци, а данас се купују у наменским радњама за погребну опрему, прво се стави шушка, па поњава, чаршав и ћилим, као и јастуче. Поред тога што га обуку, одећу коју је највише волео ставе му под главу. Обичај је да мртвац пре сахране преноћи у кући. Тада родбина и пријатељи целу ноћ седе и „чувају“ мртваца. На мртваца се стављају паре, али не иду све у раку, већ се оставе домаћину да би се помогао. Раније су жене доносиле босиљак, цвеће и свећу. Негде од 1945. године почело је да се доноси све више дарова (кафа, шећер и сл.) и више новца. У новије време се више даје новац. Када се покојник износи из куће, износе га синови, ако нема синове, зетови, нећаци, најближи род. Након сахране, неопходне су још три даће: четрдесет дана („душно“), шест месеци и годину дана. Једна даћа мора бити посна. Људи који помажу око организације сахране, „ашчије“ не смеју ништа да раде око мртваца из хигијенских разлога. Такође, уколико је неко био ашчија на сахрани, не може у скорије време да буде и на свадби.

Закључак

Сумирајући резултате могло би се рећи да истраживање украшавања невесте није довело до жељених резултата. Ипак, приликом истраживања обављени су и разговори са власницима златарских радњи у Шапцу и том приликом прикупљени су значајни подаци који се односе на историјат златарства, с тим што ће ти резултати бити тема посебног рада.

Етнографска истраживања Мачве и Јадра показала су, пре свега, да пресељавања Рађеваца, Азбуковчана и Јадрана, као „брђана“ сточара, у Мачву, тј. мачванску равницу доводе до прилагођавања новој средини и променама које при томе настају.

Први облик прилагођавања, тј. прилагођавање географским условима, огледа се најпре у променама занимања. Сточарство као традиционални облик занимања досељеног становништва напушта се у Мачви и, у складу са средином, замењује земљорадњом. Међутим, како земља коју су досељеници куповали није најбољег квалитета, а и не достиже земљишни минимум, земљорадња им није једини начин привређивања. Управо због тога што су имали мање земљишне поседе од староседе-

лаца, досељеници су лакше долазили до посла у индустрији (Шабац, Лозница). Осим тога, како су у својој матици били успешне занатлије, ту традицију задржавају и доласком у Мачву обезбеђујући себи додатна средства за живот. Од занатлија највише је зидара, али и бојација, млинара – Велики број досељеника је запослен и у другим професијама (поштари, учитељи, трговци, свештеници итд.), али их углавном нема на водећим положајима.

Стиче се утисак да се, не прихватајући земљорадњу као приоритетни и једини облик привређивања у овој области, нису у потпуности прилагодили новој средини. Међутим, то се може приписати и савременом начину живота у коме је већини циљ да још једним занимањем дође до допунских средстава за живот. Појава ових радника – сељака све је више присутна и међу самим Мачванима.

Заступљено је и етничко и социјално прилагођавање. Наиме, и овим истраживањем је потврђена претпоставка о далеко снажнијем утицају староседелаца на досељенике и то првенствено у сфери обичајног живота. То се пре свега односи на обичаје о крштењу (прихватили су од староседелаца да, када је крштење у кући, присуствују и родитељи, а свештеник и кум обилазе три пута око стола), затим у свадбеним обичајима (прихватили су све, а пре свега да свадбе трају знатно краће – три дана) и на крају, неке од елемената у посмртном ритуалу (пре свега обележавање задушница, „помињање” покојника годину дана уместо 40, излазак на гробље другог дана Ускрса – „побусани понедељак” итд.).

Међутим, досељеници ипак задржавају и неке своје елементе, и то првенствено у славским обичајима (ломљење колача са свештеником или пријатељем, присуство „долибаше”, „уздизање” славе, стављање четвртог парчета колача у сито у коме су и други дарови које носи онај који је са домаћином ломио колач), затим у обележавању преславе, при чему не обележавају мачванске преславе, већ су задржали преславе својих родних села са свим тамошњим елементима прославе – свећа, колач као славски, и на крају у прослављању свадбе – задржали су један свој елемент, а то је да ако је кум из старог краја, онда он бива дариван.

Стриктно придржавање својих обичаја омогућено је захваљујући следећим факторима: доласком у равномерним таласима, близином залеђа одакле потичу и сталним одржавањем веза са завичајем. Везе са завичајем се могу одржавати више пута годишње, о разним празницима, а осим тога, Ђорђе Врачевић из Прњавора је у Цулинама, одакле је родом, основао тзв. „цулинске сусрете” који се одржавају сваке године, треће суботе у мају када се окупљају сви исељеници.

С друге стране, и сами досељеници су успели да наметну староседеоцима неке елементе из својих обичаја, као на пример у посмртним обичајима (доношење дарова на даћу: кафа, шећер, цигарете и сл.). Утицали су да се организују велика славља, посебно приликом испраћаја у војску, када су се правила весеља попут свадбених (са шатром, музиком и великим бројем званица). Укидањем обавезног служења војног рока овај обичај је нестао. Могло би се рећи да је замењен прославом пунолетства, с тим што се наведени обичај не може приписати ни једнима ни другима, јер се почетком 21. века усталио као опште место.

Као последица ових, као и свих других метанастазичких кретања, јављају се и укрштања бракова. Она су у почетку била ретка, чак су прескакала прву генерацију досељеника, да би са сваком наредном генерацијом постајала све чешћа појава.

Будући да обе групе припадају патријархалним срединама, мушкарац је глава породице. Услед тога се и цео живот у кући одвија по мушкој линији. Уколико је муж Мачванин, а жена Раћевка, сви обичаји у кући ће се одвијати у складу са мачванским обичајима и обратно.

Да су временом Мачвани у великој мери прихватили досељенике и почели да их цене, потврђују и речи једног од угледних Прњавораца, староседеоца Петра Живковића који говорећи о разлици између Мачвана и досељеника истиче да су досељеници „отворенији, међусобно везанији, више се друже, срдачнији, вреднији и толерантнији, док су са друге стране Мачвани доста прорачунати, али у целини еманципованији”.

Резултати овог истраживања могу се сматрати важним у контексту културног наслеђа. Они допуњују постојећу етнографску грађу о истраживаним темама, али уједно говоре о континуитету појединих културних појава. С друге стране, један део етнографских података говори о дисконтинуитету, о културним трансформацијама. Свеукупно, прикупљена етнографска грађа доприноси контекстуализацији музејског материјала и пружа додатне дискурсе његове интерпретације у контексту очувања културног наслеђа.

Литература

Васиљевић, Миливоје. 1982. „Мачвани у најстаријим пописима – Прилог проучавању порекла становништва Мачве”. *Годишњак Међуоштинској историјској архива*, 16: 130–145.

- Васиљевић, Миливоје. 1983. „Мачвани у најстаријим пописима – Прилог проучавању порекла становништва Мачве”. *Годишњак Међуојштинској историјској архива*, 17: 215–253.
- Васиљевић, Миливоје. 1984. „Порекло становништва Мачве”. *Годишњак Међуојштинској историјској архива*, 18: 351–387.
- Васиљевић, Миливоје. 1985. „Порекло становништва Мачве”. *Годишњак Међуојштинској историјској архива*, 19: 351–373.
- Владић-Крстић, Братислава. 1995. *Сеоски накин у Босни и Херцеговини у XIX и првој половини XX века*, Књига II. Београд: Етнографски музеј.
- Ђурђевић, Александар. 1988. *Рађевина – обичаји, веровања и народно стваралаштво*. Крупањ: Дом културе Политика.
- Милојевић, Боривоје. 1913. „Рађевина и Јадар – антропогеографска истраживања”. *Српски етнографски зборник*, 20: 634–936.
- Милојевић, Мирослав Д. 1962. *Мачва, Шабачка Посавина и Поцерина – привредно географска проучавања*. Београд: Научно дело.
- Николић – Стојанчевић, Видосава. 1975. *Рађевина и Јадар у необјављеним рукописима Цвијићевих сарадника*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Радовић, Босилка. 1953. „Женска народна ношња у Мачви и Поцерини”. *Гласник Етнографског музеја*, XVI: 7–47.
- Тешић, Јелена. 2003. *Невештински накин код Срба у XIX и првој половини XX века*. Београд: Етнографски музеј.

Испитаници:

- Петар Живковић – рођен 1939. године у Прњавору
- Милена Живковић – рођена 1911. у Свилеуви (Коцељева), удата у Прњавор
- Роса Петровић – рођена 1924. у Чавићима (Велика Река), удата у Прњавор
- Станојка Кулезић – рођена 1920. у Прњавору
- Радоје Дамјановић – рођен 1938. у Бањевцима (Крупањ), досељен у Прњавор
- Грујица Митровић – рођен 1930. у Ликодри (Крупањ), досељен у Прњавор
- Драги Врачевић – рођен 1933. у селу Цулине (Мали Зворник), досељен у Прњавор
- Милена Дамјановић – рођена 1952. у Рибарима
- Мирослав Јаковљевић – свештеник, рођен у Узовници (Љубовија), досељен у Прњавор
- Добрија Моравчевић – рођена 1929. у Крупњу, удата у Прњавор
- Славка Крсмановић – рођена 1927. у Прњавору
- Породица Поповић – из Очага

Породица Исаковић – Ново Село, Шабач
Биљана Бошковић – рођена 1959. у Лозници
Јованка Радичевић – рођена 1951. у Бањи Ковиљачи

Jelena Tešić Vuletić

RESULTS OF ETHNOGRAPHIC RESEARCH IN MAČVA AND JADAR

Summary

Since its establishment, one of the main tasks of the Ethnographic Museum in Belgrade has been team and individual ethnographic research, with the aim of studying and collecting objects for the Museum's collections. The results of all research are valuable for further study and monitoring of social changes, and the acquired objects are valuable for the preservation of cultural heritage, as well as for informing the public through thematic and study exhibitions. This time, the results of the research conducted from 2017 to 2022 will be presented. The basic topics were jewellery and decoration of the bride, as well as hygiene and cosmetics. During the research of these topics, in conversations with the local people, they often turned to the demographic structure and customary practice related to weddings and the birth of children, as well as customs from the annual cycle, so these results will be presented in this paper. The results of these surveys were supplemented by the results of individual surveys of Mačva conducted in the early 1990s, which enabled additional monitoring of changes.

Keywords: jewellery, decoration, hygiene, cosmetics, demographic structure, customary practice

Примљено: 17. 9. 2025.

Прихваћено: 9. 10. 2025.

Милош Матић*

Етнографски музеј у Београду

ORCID 0009-0002-2647-1698

ПРАЗНО СЕЛО: ДРУШТВЕНО И ЕКОНОМСКО СТАЊЕ У ПИРОТСКИМ И КЊАЖЕВАЧКИМ СЕЛИМА НА ПОЧЕТКУ 21. СТОЛЕЋА

Савремени живот села у већем броју региона у Србији се може окарактерисати у најмању руку као суморан. Овакво поимање живота у селима Србије на почетку 21. столећа изгледа парадоксално с обзиром на нагли економски развој тих села у периоду социјалистичке изградње после Другог светског рата. У тим селима је, супротно очигледним економским факторима који су деловали позитивно, остао велики број напуштених и старачких домаћинстава. У овом раду се, кроз резимирање досадашњих резултата истраживања, разматрају последице таквог историјског стања, као и фактори који су утицали на то да последица економског развоја буде управо „празно село”. Надаље, у раду се разматра и стање у таквим селима на самом почетку 21. столећа и економско-социјални фактори и механизми који утичу на то да и поред јасних економских предности изостане ревитализација таквих села. Примарни приступ теми у овом раду је економско-антрополошки. Анализа проблема опустелих села заснована је превасходно на истраживањима која сам спровео у селима у околини Пирота и Књажевца, а делом и на етнографским подацима из релевантне литературе.

Кључне речи: економија сељаштва, девастација, развој, напуштена домаћинства, повратак, рационално мишљење, аграрно предузетништво.

* milos.matic@etnografskimuzej.rs

Уводно разматрање

Током етнографских истраживања спроведених у селима у источној Србији у периоду од 2003. до 2008. године неминовно сам био у прилици да се нађем у већем броју села која заиста изгледају пусто и суморно. Реч је, свакако, о тзв. празним и (или) старачким селима.¹ Први општи визуелни доживљај који се стиче у таквим селима јесте одсуство савремене инфраструктуре, оронута традиционална архитектура уз тек понеки скорије грађени објекат, велики број напуштених домаћинстава које власници или наследници евентуално обилазе неколико пута годишње, давно затворена школа и црква (уколико је има у селу), запарложене њиве и баште, те немогућност да се сретне становник који има мање од 40 или 50 година. Фактори пражњења и сенилизације тих села, и уопште села у пасивним регионима Србије, до сада су у литератури разних друштвено-хуманистичких дисциплина небројено пута разматрани и синтетизовани. Највећи број тих фактора везује се за репресиван однос државе према сељаштву, однос који је проистекао из идеолошки диригованих стремљења ка изградњи социјалистичког друштва након Другог светског рата.

Апсолутна доследност у деловању тих фактора претпостављено би довела до потпуног напуштања села, што се у реалности није догодило. Погрешно је мислити да је социјалистичка власт имала искључиво негативан став према селу и сељаштву и да је хтела да га уништи по сваку цену. Руралног егзодуса јесте било и те миграције су биле масовне, посебно из села која се налазе у тзв. пасивним крајевима, али је погрешно уопште и очекивати да ће целокупно становништво прећи да живи у градовима. С друге стране, и сама држава, суочена с многим практичним проблемима, престала је да експлицитно поспешује масован прелазак сељачког становништва у градове. То нас заправо доводи до основне теме овог рада, а то је феномен празног или старачког села као насеобинског ентитета који се налази на маргини. Такво село левитира између потпуног напуштања (било одласком преосталог становништва, било његовим природним изумирањем) и потпуног замирања с

¹ Под празним селима не подразумевам ненастањена села, већ она која је напустила већина становника, односно преко 60 или 70 процената становника. Како су процеси друштвене трансформације били такви да су села напуштали најчешће млади људи, пражњење села је пратила и њихова сенилизација, односно просечна старост становништва тих села прелази 50 или 60 година. Због тога се термини „празно село” и „старачко село” у великом броју случајева могу користити као синоними.

једне стране, и потенцијалне ревитализације која има своје исходиште у савременим пољопривредним тенденцијама превасходно заснованим на тези о производњи органске и здраве хране, с друге стране. Намера овог рада ипак није да директно супротставља раније потезе државе који су били на штету и у корист сељаштва, нити желим да расправљам о специфичним ефектима позитивних корака државе, већ бих се осврнуо на ситуацију у таквим селима с почетка 21. столећа и на потенцијалне могућности искоришћавања њихових ресурса.

Рад је заснован на сопственим обимним етнографским истраживањима спроведеним у селима у околини Пирота и Књажевца,² као и у та два града. Током истраживања превасходно је коришћен интервју с отвореним питањима, што је омогућило постављање великог броја потпитања и захтева за разјашњењем ставова испитаника. Интервјуи су вођени с испитаницима различитог узраста, од најстаријих до оних који су још увек били у средњој школи.³ Због тога се поуздани етнографски подаци односе на период од средине 20. столећа до првих година 21. столећа. Један део етнографских података прикупљен је посматрањем. Стање у истраживаним селима разматрам у оквирима теоријских концепција економске антропологије (Матић 2009б, 23–82) и антрополошких схватања друштвених и економских процеса у сељаштву. Намера нам је да анализирамо реално стање у селима, онакво какво је било на самом почетку 21. столећа, узимајући у обзир процесе током друге половине 20. столећа, без пледирања за неким развојним политикама или стратегијама.

² Етнографско истраживање је у околини Пирота обављено у селима Обреновац, Чиниглавци, Срећковац, Пољска Ржана, Суково, Мали Јовановац, Велико Село, Планиница, Темска, Орља, Базовик, Покревеник, Добри До, Рудиње, Сопот, Црноклиште, Осмакова, Враниште, Церова, Гостуша, Паклештица, Барје Чифлик, Гњилан, Камик, Присјан и Расница и у самом Пироту. У околини Књажевца етнографска истраживања су обављена у селима Зоруновац, Булиновац, Штипина, Доње Зуниче, Потркање, Подвис, Доња Каменица, Горња Каменица, Вина, Бучје, Бели Поток, Штрбац, Дебелица, Старо Корито, Јелашница, Црни Врх, као и у самом Књажевцу.

³ Разговори с млађим испитаницима вођени су у селима која су уз градове и која су витална.

Друштвено-политички контекст друге половине 20. столећа

У првој половини 20. столећа – иако често наилазимо на представе о незавидном положају сељаштва у том периоду (видети: Исић 2001) – сељаштво у Србији почело је постепено да се трансформише у тржишног произвођача хране, посебно с нарастањем потреба урбаних насеља којих је у Србији било све више и која су била све већа. Многа села, најпре у околини Београда, а потом и других урбаних центара, своју пољопривредну производњу почела су да усмеравају ка локалним тржиштима, а појединачна сељачка домаћинства су почела да се упуштају у трансформацију од аутаркичне ка тржишној економији (Lutovac 1962b; Вукосављевић 1983, 285–304). Али таква протогенеза процеса транзиције од сељачке ка тржишној економији, процеса заснованог на реалним економским принципима, у Србији је нагло прекинута обимном девастацијом читаве Југославије у Другом светском рату и потом проглашеном социјалистичком револуцијом. На економски неповољан послератни положај српских села надовезала се идеологија која у неким својим сегментима није била наклоњена сељаштву, почевши од идеје да оно није у стању да спроведе социјалистичку револуцију, већ је то „привилегија” радничке класе. Стога и не чуди што су неки политички поступци нових власти били експлицитно или латентно штетни за сељаштво.

Велики удар на сељаштво извршен је аграрном реформом која је у два наврата драстично редуковала величину поседа, који на крају није могао бити већи од 10 хектара. Посед те величине, с обзиром на технолошки развој ондашње пољопривреде, био је довољан само за одржавање једне инокосне или мале проширене сељачке породице. Ограничавање величине земљишног поседа има и свој симболички значај јер је поседовање земље за сељаштво било симбол слободе, посебно од укидања старих феудалних односа наовамо (Mendras 1986, 218–221). Одређивање земљишног максимума, међутим, није био једини напад на земљу сељака, па и уопште на њихову имовину, већ је њихов економски положај додатно отежан присилним откупом и присилном колективизацијом, односно присилним уласком у земљорадничке задруге (Митровић 1998, 204–222).

Када се оване дода нагли развој индустрије и отварање великог броја радних места – које је сељаштво углавном видело као спас од мукотрпног пољопривредног рада, као одлазак у „бели свет” који стоји наспрам

њиховог „црног света” (Halpern 1973, 13) – и систем образовања у потпуности прилагођен урбаном друштву (Митровић 1998, 303), сасвим је разумљиво што се као последица таквог односа државе према сељаштву јавља масован рурални егзодус, посебно из оних села која су удаљенија од градова и која су и иначе била сиромашна. Тако у највећој мери и настају празна или старачка села. Андреј Симић је (Simić 1973, 74–82), с друге стране, дао веома добар преглед индивидуалних мотивационих фактора који су утицали на сељаке да пређу у градове. Ти индивидуални мотиви у суштини представљају рефлексију општег неповољног економског и социјалног стања у српским селима после Другог светског рата, као и општу представу српског сељаштва о животу у граду. Међу индивидуалним мотивима миграције које Симић наводи доминирају непродуктивност земље, беспосленост изван пољопривредне сезоне, недостатак могућности за запошљавање изван пољопривреде, неизвесност прихода и ниска новчана надокнада за пољопривредне производе, искључивање из посредних привилегија у другим областима економије. Међу неоекономским мотивима доминирају недостатак образовања, високо персонализована социјална контрола и мале могућности за самоисказивање у заједници, структура породице.

Сеоска реалност у другој половини 20. столећа

Током етнографских истраживања у селима у околини Пирота и Књажевца, с посебним нагласком на она удаљенија села у потпланинским и планинским областима, често сам у разговору с испитаницима наилазио на веома позитиван став о начину живота у прошлости, а с обзиром на старосну доб мојих испитаника ту прошлост смештамо у период од почетка педесетих до самог почетка осамдесетих година 20. столећа. Њихов позитиван став се експлицира у неколико идеалтипских исказа као што су „Некад је било боље”, „Некад се боље живело”, „Некад је било свега”. Такав став стоји у супротности с чињеницом да су та села претежно напуштена, те да је у њима преостало старачко становништво (Матић 2009а). Може се поставити питање шта је то што креира став да се у прошлости боље живело. Ако и има млађих људи у селима, они располажу већим материјалним добрима него у прошлости, али више не постоји село као хомогена заједница која је обезбеђивала друштвену сигурност, па чак и друштвене норме које су живот чиниле стабилним и спокојним. Један од испитаника из села Орља, рецимо, каже: „Раније

смо се скупљали ту на средселу, код млекаре и задруге, и на сокаци. Некад је било дружење, весело". У празним селима није могуће или је тешко изводљиво спроводити колективну обичајну праксу и стога је ниво отуђености веома велик. У селу Планиница код Пирота, рецимо, било је становника у само пет кућа (у две куће живела је само по једна особа) и њима је било бесмислено да обављају ритуални опход око села за заветину. Инфраструктура која је формирана у социјализму (амбуланта, школа, аутобуска линија, продавница) престала је да функционише, па је створен веома снажан осећај препуштености самом себи. Одсуство интензивне друштвене интеракције је то што живот чини „лошим”, насрам оног „бољег” из периода пре краја 20. столећа.

И премда је општа политика према селу у прошлости била таква да је у већој или мањој мери поспешивала напуштање села, не може се рећи да су она била потпуно занемарена. Управо у томе и јесте парадокс. Држава је током друге половине 20. столећа много улагала у села, а и сâмо сељаштво је кроз разне видове самодоприноса и самоорганизовања много улагало у своја села, превасходно у инфраструктуру. Тако је нпр. ретко које село у општини Пирот или Књажевац остало без асфалтираног пута (без асфалтног пута су рецимо села Гостуша и Паклештица у општини Пирот или неки засеоци у Буцаку у општини Књажевац), сва села имају електричну енергију, у свим селима су постојале продавнице (било самосталне или задружне), велики број домаћинстава има и телефонски прикључак итд. И док је самоорганизовање сељака било махом усмерено ка изградњи инфраструктуре, држава је, сходно исказима испитаника, омогућила масовну механизацију пољопривредног рада, створила многе биљне сорте које дају велики и квалитетан принос у неповољнијим климатским условима, градила је школе и поспешивала пољопривредно образовање, уводила разне субвенције за пољопривредне производе, олакшавала комуникацију с градом и локалним тржиштем, уопште омогућила је модернизацију живота у селима. Као нека врста специфичне потврде лагодног живота у селу јесу, осим наведених позитивних ставова локалног становништва, и њихове дескрипције свакодневног живота које недвосмислено указују на пораст слободног времена, појаву доколице, већи број социјалних ситуација с карактером забаве („седенће”, игранке у дому културе и сл.).

Но, много битније од тога јесте и неспорно повећање економске моћи локалног сељаштва. Оно не само да је захваљујући многим агротехничким мерама могло лакше и, заправо сада у потпуности, да задовољи своје егзистенцијалне потребе, већ је почело постепено да ствара вишкове производа. У први мах ти вишкови су били исти они

пољопривредни производи које су производили за сопствене потребе у оквиру аутаркичне сељачке економије, али су им ти вишкови омогућили да учествују на локалном тржишту и да у већој или мањој мери снабдевају храном урбано становништво околних градова. Након устаљивања на градском тржишту хране, поједина сеоска домаћинства почињу с постепеном специјализацијом пољопривредне производње, било да се усредсређују на производњу меса, млека и млечних производа, или су се окренули интензивном повртарству и воћарству (у нижим пределима).⁴ Следећа фаза економског развоја подразумевала је сарадњу с локалним индустријским произвођачима хране (млекаре, месна индустрија итд.) у већој мери. Пре свега она нешто имућнија домаћинства заснивала су кооперативне односе с државним произвођачима хране. Такви односи су за сељаштво били мање-више повољна прилика да у сопствену корист развијају односе с државом. Уласком у кооперационе односе с државним произвођачима хране, појединачна сељачка домаћинства избегавају феномен „маказа цена” (велики диспаритет цена пољопривредних производа наспрам индустријских производа и услуга) и стичу право на одређене субвенције у производњи, као што је јефтинија концентрована храна за стоку или јефтиније вештачко ђубриво. Осим тога, коначан производ има дефинисано тржиште, тј. има познатог купца, познату цену и самим тим унапред детерминисан профит. Управо такав однос сељака и државних произвођача хране изузетно добро се уклапао у готово архетипска стремљења сељаштва за сигурношћу, стремљења која у највећој мери потичу од нестабилних природних услова, али и нестабилних историјско-политичких услова (Mendras 1986, 253–275; Shanin 1971; Wolf 1971).

Укупне агротехничке и економске промене у сељаштву – које иначе посебно долазе до изражаја у пасивним крајевима – довеле су до једне од битнијих економских трансформација, која потом има и веће социјалне и когнитивне последице. Постепено оријентисање ка локалном тржишту и извесна специјализација производње, увођење квалитетнијих биљних култура и пасмина стоке, механизација пољопривредног рада, те улажење у кооперативне односе с великим државним произвођачима хране, утицало је на то да се традиционални, историјски устаљени сељачки

⁴ Процес постепене интеграције сељаштва у локално тржиште у неколико наврата је разматран у етнолошкој литератури (Вукосављевић 1983; Лутовац 1962а; Lutovac 1962b; Ковачевић 1985). Премда се та разматрања не односе директно на области у којима сам ја вршио истраживања, она представљају веома квалитетан методолошки пут. Током мојих истраживања утврдио сам да је процес у суштини исти и у Пироту и Књажевцу, с тим што је негде започео раније, а негде касније.

економски баланс производње и потрошње (Kerblay 1971) промени у корист сељака. Раније успостављени економски баланс у оквиру аутаркичне сељачке економије подразумевао је улагање већег радног напора уз мањи укупан приход и самим тим мању укупну потрошњу и отежану реакцију на све егзистенцијалне потребе и захтеве који се постављају пред сељака, а долазе из самог сељаштва или из других делова друштва. У другој половини 20. столећа, посебно током шездесетих и седамдесетих година, равнотежа тог баланса се помера у корист прихода и потрошње, а уз мање улагање рада. У таквом процесу трансформације сељачког економског баланса кључно је постепено суштинско померање од класичне аутаркичне економије ка тржишно оријентисаној економији.

Све до осамдесетих година 20. столећа, међутим, још увек довољно јака социјалистичка власт следећи идеологију либералног социјализма, и поред извесног степена толеранције, није дозвољавала акумулацију приватне имовине, приватног капитала и остваривање великих профита приватних предузетника у пољопривреди. Социјалистичка држава је увела низ позитивно-правних прописа којима је ограничила било који вид акумулације капитала и приватне имовине.⁵ На тај начин је створена једна од кључних препрека у економској трансформацији сељаштва. Осим тога, дошло је и до постепеног престанка улагања у село, што се највише одразило на села која су удаљенија од Пирота и Књажевца или од саобраћајних комуникација. Постепени престанак улагања у село, имајући делимично оправдање и у смањивању броја сеоског становништва, заправо је наговештај економске кризе која је захватила читаво друштво од осамдесетих година, а кулминирала је великим променама социјалне структуре током деведесетих година 20. столећа. Поред свега тога, треба имати у виду да је све време социјалистичка власт сељаштву експлицитно или индиректно наметала урбани модел живота као пожељан (Митровић 1998). Тако је сељаштво, а посебно његов предузетнички сегмент, доведено у позицију из које се није могло даље очекиваним економским путем.

Један од модела решавања такве социјално-економске позиције био је трансфер капитала из економске у социјалну сферу (Ковачевић 1985). Такав трансфер капитала, међутим, не треба тражити само код аграрних предузетника, већ и у сељаштву уопште, иако је код оних који

⁵ Позитивно-правне прописе које је увела социјалистичка власт, а који су спутавали економски развој приватног пољопривредног предузетништва и довели до економски непожељног трансфера капитала у социјалну сферу анализирао је Иван Ковачевић на примеру пољопривредних предузетника у околини Београда (Ковачевић 1985).

се нису бавили директним обртом капитала трансфер у социјалну сферу мање уочљив. Премештање капитала – готовог новца, пре свега, у социјалну сферу, ипак није само изнуђен логичан потез аграрних предузетника, већ своје исходиште има и у још увек снажном проруралном начину мишљења, то јест у тежњи за „репрезентацијом” (Вукосављевић 1983: 362–363), која је једна од општих карактеристика сељаштва. То показује већ чињеница да свако сељачко друштво увек има више-мање развијен церемонијални фонд (Wolf 1966, 7–8). Сељаштво из области у којима сам обавио истраживање највећи део капитала претворило је – не само због законске немогућности, већ и с јасном сопственом намером – у некретнине у граду. За новац остварен у пољопривреди или продајом имања у селу, у граду су куповани станови или су на периферији грађене куће за своју децу. Делови Пирота према Извору, Присјану или Бериловцу масовно су изграђени и насељени од краја шездесетих година 20. столећа. Ту су куће градили превасходно мештани из села око Пирота, нарочито оних удаљених. Стицање некретнина у градовима испитаници су различито објашњавали. Неки су то сматрали нормалним потезом јер су увиђали да на селу више „нема перспективе”, да је будућност њихове деце у градовима, у индустрији или услужним и административним пословима „да се не би мучили на селу”, док је за један део испитаника стицање некретнине у граду био симбол личне успешности. Улагање у некретнине у граду сагледавано је превасходно као логичан, готово подразумевајући чин у стратегији живота породице, али су уједно тиме екстернализовали своју свест о пропадању села.

Други, и много заступљенији модел излагања из дубоког јаза у којем се нашло сељаштво био је масован демографски трансфер у градове, дакле напуштање сељачког друштва и прелазак у урбано друштво (Simić 1973; Митровић 1998: 251–273; Matić 2005). Између та два сегмента друштва заправо се не може успоставити строга дихотомија (Ердеи 1995), али оно што је у овом моменту кључно јесте то што је урбано друштво засновано на индустрији и диригованој (у социјализму) економији. Нашавши се пред формално непремостивим препрекама које су онемогућавале даљу економску транзицију сељаштва, оно реагује на једини смислени начин и преласком у индустрију (касније и у сектор услуга) заправо тражи пут ка повољнијем економском положају.

Савремена егзистенција

На основу емпиријског материјала могу се издвојити поједини круцијални елементи који представљају структуру идеалтипске слике савременог стања у празним или старачким селима. Најпре, сама чињеница да је у тим селима живело старачко становништво говори о томе да не треба очекивати развијену пољопривреду. Људи су исувише стари да би могли да се посвете комплексној пољопривредној производњи, а сем тога у тим годинама нису ни спремни за било какве иновације и радије се држе провереног сељачког аутаркичног приступа у вођењу домаћинства (Матић 2009а). Због тога је сваки облик производње сведен на минимум.

Осим чињенице да у тим селима живе стари људи и да је велики број домаћинстава напуштен, та села су у време мог истраживања у великој мери директно изолована. Уз старе и неодржаване путеве, аутобуске линије су или потпуно укинута или веома редуковане (сведене на један до два термина недељно). Самим тим становницима тих села је онемогућен или отежан приступ свим институцијама које су смештене у граду. Испитаницима с којима сам разговарао најтеже је то што им нису доступне здравствене установе. У економском смислу недоступност граду значи недоступност локалном тржишту хране, што их обесхрабрује да производе вишкове којима ће учествовати на том тржишту. Ослањање на сопствени транспорт производа подразумева повећање цена робе, што је веома непожељно на осиромашеном локалном тржишту хране (пре свега зелена пијаца). Недоступност тржишту има и обрнут негативан смер, тј. сами сељаци нису у могућности да набаве оно што им је неопходно. Недоступна су им разна савремена агротехничка средства, а пре свега средства за заштиту биљака и животиња, вештачко ђубриво, секундарна пољопривредна механизација и алати. Продавнице у самим селима су углавном затворене или су отворене један до два дана у недељи. Престале су да раде због тога што су припадале сеоским задругама које су пропале, а продавнице које су отворили приватни предузетници су постале непрофитабилне. Поврх тога, због пропалих путева снабдевање продавница је веома отежано. Уколико су у оквиру сеоских задруга некада и постојале тзв. пољопривредне апотеке и ветеринарске амбуланте, оне више не раде.

Наредни битан моменат јесте уситњеност поседа која индиректно јесте била последица раније уведеног аграрног максимума, али је у много већој мери последица традиционалног наследног система.⁶ Уситњен по-

⁶ Током истраживања је утврђено постојање миноратског наследног система, али не апсолутног, тј. најмлађе дете није апсолутни наследник. Најмлађи син може да буде

сед чак и уз примену веома напредних агротехничких мера тешко може да буде ефикасан у било ком виду тржишне економије и представља један од кључних фактора ограничења за неразвијено предузетништво које објективно – због релативно ограничених ресурса – не може имати иоле озбиљнију развојну стратегију у конвенционалној пољопривреди. На то се надовезује и чињеница да је расположиво земљиште ниског нивоа плодности, понекад тешко доступно за примену пољопривредне механизације.

Преостало становништво у старачким селима у истраживаној области на почетку 21. столећа се бави скромном пољопривредом чија технологија унеколико представља регресију у односу на период од педесетих до осамдесетих година 20. столећа. Употреба вештачких ђубрива је значајно смањена (многи га и не користе), а исто је и с употребом механизације. Нека домаћинства не користе оплемењено семе, већ од сопственог рода остављају део за садњу наредне године. Гајење поврћа и узгој стоке су сведени на ниво неопходан превасходно за сопствене потребе, а тек се помало производе вишкови који служе за обезбеђивање новца неопходног за административна давања (порез, рачун за електричну енергију и сл.). У неким селима постоје евентуално домаћинства која гаје нешто мало више стоке за иначе нестабилно тржиште, али обим тог узгоја ретко кад прелази десетак грла. Много је чешћа пасторална слика старца који на ливади крај села чува неколико оваца или коза. Ратарска обрада земље је такође сведена на минимум и многе њиве су запарложене или претворене у ливаде.

Осим потпуно напуштених домаћинстава, у селима су постојала и домаћинства која су активна само током летње сезоне. Старији чланови домаћинства зиму проводе код своје деце у граду, а у пролеће долазе у своје сеоске домове и ту се баве скромним баштованством како би произвели поврће довољно за потребе своје породице. У тим случајевима мало је оних који производе вишкове за локално тржиште, а ако и производе то су веома мале количине, чија продаја обезбеђује мало новца за допуну породичног буџета.

Када се произвођачке активности сељаштва сагледају у целини (узимајући у обзир чак и она села која су ближа градовима и знатно насељенија), увиђа се да је пољопривреда у оквирима традиционалних форми производње, а живот сеоских домаћинстава у време мог истраживања поседовао је сигнификантан ниво аутаркичности, нарочито у изразито

само већински наследник, а сва остала деца, укључујући и женску, наслеђују бар један део имања.

старачким домаћинствима. Наспрам такве слике у селима стоји не много светлија слика живота у градовима (Матић 20085). Услед економске кризе која почиње још од средине осамдесетих година 20. столећа, а кулминира током деведесетих година када су многа предузећа девастирана и затворена, већина градског становништва је остала без посла. Без икаквог капитала и у изузетно неповољној економској клими градско становништво је своје егзистенцијалне активности свело на минимум. Појединци су се упустили у предузетништво које у суштини има многе карактеристике управљања сељачким домаћинством, тј. карактеристике руралне економије, што је у колизији с принципима тржишне економије (Матић 2007), мада у сагласју с локалном економском ситуацијом.

Много је већи број оних који су се ослонили на неки вид помоћи државе и на преостале оскудне ресурсе у селу из којег су потекли. Без икакве намере да се врате у своја села, људи који су се настанили у граду, а сада остали без извора прихода, створили су функционалну фамилијарну економску симбиозу са онима који су у селу остали. Најчешће се ради о фамилијарној релацији деца/град – родитељи/село, мада је било и случајева заснивања економских (интересних) коалиција с другим сродницима или чак и с добрим пријатељима. Принцип функционисања таквих коалиција је веома јасан и своди се на једноставан генерализовани реципроцитет – они који су у селу производе храну за оне који су у граду, док они који су у граду пружају поједине услуге (у здравству, администрацији и сл.) и помажу у пољопривредном раду онима који су у селу.⁷ Још један од веома честих видова обезбеђивања средстава за живот у време када је индустрија замрла био је уплив у воде неформалне економије, што се углавном сводило на продају или препродају јефтине робе веома ниског квалитета, илегално (или полулегално) увезену из суседних земаља. Једноставна трговина, најчешће на неуредним или импровизованим тезгама на градској пијаци или на централним градским улицама, обезбеђује извесну количину новца онима који су остали без посла. Велики број становника градова прибегао је комбинацији две поменуте стратегије.

Општа карактеристика код свих типова активности усмерених ка обезбеђивању егзистенцијалних средстава, па чак и када се ради о малом предузетништву, јесте одсуство развоја, одсуство улагања у проши-

⁷ Успостављање таквих коалиција може се сматрати универзалним одговором на кризну ситуацију у читавој Југоисточној Европи, што потврђују примери не само из Србије, већ и из Румуније, Бугарске, Македоније, Мађарске итд. (видети Stan 2000; Chevalier 2001).

ривање посла. Све се своди на успостављање оног економског биланса који се препознаје као функционалан и који доноси приходе који могу бити довољни за задовољавање социјално прихваћеног сета потреба. Чак се и у повољнијим глобалним економским условима на почетку 21. stoleћа и даље јавља сигнификантан трансфер економског капитала у социјалну сферу. Тако је, на пример, становништво из књажевачких села улагало велике количине новца у прављење свадби искључиво у ресторанима у граду.

Кључне стратегије обезбеђивања егзистенцијалних потреба у специфичним ситуацијама – пре свега се мисли на економску кризу, али, видели смо, таква ситуација може бити и строга административна контрола од стране државе – могу имати низ варијанти, у зависности од детерминанти и њихове комбинације у локалним условима. Како Сингерман наводи (преузето из: Creed 2000: 347), разне кооперације, поверење и међусобна зависност имају смисла у контексту у којем су финансијска оскудица, политичка искључивост и непотпуност информација свакодневна реалност. Иако се Сингерманова констатација односи на други део света и на другачији историјско-културни миље, реакције у нашим условима на структурне промене (социјалне, економске, политичке, историјске) генерално су идентичне. Мада, треба имати на уму да се на крају 20. stoleћа јављају и идентични услови, јер ситуација у том периоду се управо и може окарактерисати као финансијска оскудица (хиперинфлација, престанак производње у многим предузећима, нагли пораст незапослености и беспослености итд.), политичка искључивост (монопол власти једне партије) и недоступност информација (интерна и екстерна медијска блокада и манипулација медијима, неразвијене информационе технологије, политички монопол над информацијама, и следствено томе деструктурирана социјална комуникација).

Акција и реакција

Када су настали повољнији општи услови за предузетништво на почетку 21. stoleћа, оно се у сфери пољопривреде није развијало онолико колико је у другим економским сферама попут трговине, услуга, грађевинарства, производње робе за широку потрошњу и сл. На самом почетку 21. stoleћа Србија је формално изашла из политичке и економске кризе и ушла у транзициони процес у пуном смислу те речи (видети Ковачевић 2007), у процес трансформације од социјализма ка либе-

ралном капитализму. Србија је формално прихватила западноевропски економски модел и структуру демократских друштава уопште. У таквим условима простора за предузетништво не само да има довољно, већ је оно један од пожељних економских облика стварања вредности.

Декларативна подршка аграрном предузетништву се у великој мери надовезује на пољопривредне услове који се у Србији могу сматрати повољним, а у појединим областима и веома повољним. Области у којима се налазе празна и старачка села су, што може звучати помало парадоксално (свакако сада у позитивном смислу), управо због својевремене масовне депопулације и престанка развоја пољопривреде и чак због њене делимичне регресије, стекле једно веома битно својство које је у потпуности сагласно савременим трендовима пољопривредне производње у читавој Европи (Матић 2008а). Реч је о тренду производње здраве и тзв. органске хране, дакле хране произведене у таквим природним условима у којима је интервенција агротехничким мерама – за које се временом испоставило да нису добре за здравље људи иако могу драстично да повећају приносе – минимална или никаква. Одсуство употребе разних агротехничких средстава, превасходно хемијских, потпуни или делимични престанак употребе вештачких ђубрива уз прелазак на употребу стајског ђубрива и сл., довели су до тога да се пољопривредни природни услови у тим областима могу сматрати интактним, те стога више него пожељним управо за органску пољопривреду и производњу здраве хране, али и за бављење конвенционалном пољопривредом (можда превасходно сточарством) онако како то у појединим областима природни услови омогућавају. Република Србија у својој Стратегији развоја пољопривреде Србије из 2005. године (Стратегија 2005), у потпуности је прихватила Европска начела структурирања и развоја пољопривреде, што подразумева не само регулисање већ и поспешивање приватног пољопривредног предузетништва, укључујући и предузетништво у области органске пољопривреде и производње здраве хране. Једна од добрих страна те стратегије јесте то што у великој мери узима у обзир дато стање у Србији и подразумева постепену трансформацију класичних сељака у произвођаче хране који у потпуности учествују на тржишту. У Стратегији се износи став да највећу пажњу треба усмерити на комерцијална породична газдинства и да треба поспешити развој таквих газдинстава јер она имају велики потенцијал, док се, с друге стране, јасно износи став да мешовита сеоска домаћинства немају светлу перспективу. Сем тога, у Стратегији се наглашава и то да треба створити услове за опстанак и напредак млађе руралне популације, а механизми за то су у самој чињеници да пољопривредно предузетништво треба да обезбеди

довољно високе приходе који би омогућили стварање повољних општих услова за живот у селу, односно омогућили елиминисање кључних разлика између услова живота у урбаној и руралној средини, посебно кад је реч о удобности.

Наспрам појединих објективно повољних услова и пожељних природних ресурса, као и декларативног залагања за развој предузетништва у пољопривреди, стоји једна готово потпуно супротна сцена која и даље приказује опустеле сеоске путеве на једној страни и летаргичну вреву оближњих градова на другој страни. Кључна антрополошка идеја која се појављује у овом тренутку јесте разматрање фактора који утичу на то да већина пре свега урбане, али делом и руралне популације упорно тежи да одржи постојеће стање, стање које сами експлицитно перципирају као неповољно. Емпиријски материјал јасно показује да се један број оних који су остали без стабилних извора прихода, јесте упустио у предузетничке воде, али је ту такође јасно да већина није то учинила. Поврх тога, аграрно предузетништво – када су у питању села наомак градова, а посебно када је реч о празним или старачким селима у околини Пирота – у првим годинама 21. столећа занемарљиво је малог обима, како по броју предузетника тако и по обиму производње и оствареног прихода.

Фактори који утичу на одржавање постојећег стања могу се поделити у две примарне групе. С једне стране, то су културолошки фактори који своје исходиште имају у сељачком друштву и његовој потоњој перцепцији урбаног начина живота, а с друге стране стоје објективни социјално-економски фактори који долазе из других делова друштва, дакле, за локално становништво то су спољашњи фактори, и на њих се не може утицати реевалацијом сопствених ставова и мотива.

Сељаштво се кроз историју увек манифестовало не само као засебна социјална група већ и као општи образац друштвеног живота (Retfield 1969; Shanin 1971: 245; Mendras 1986), образац који је у великој мери структуриран сходно својствима сељачке економије. Једно од кључних својстава које јасно дистанцира сељачку од тржишне економије јесте неразлучивост чисто економске сфере живота од остатка социјалног система, одсуство економског индивидуализма и превасходно социјални начин мишљења који економску калкулацију ставља у други план. Сељаштво у Србији то испољава кроз велику приврженост породици, односно кроз постављање породице као структурног оквира било које економске активности (Barić 1967). Такав приступ се по правилу, учили смо, у кризним ситуацијама испољава као пожељан модел решавања егзистенцијалних проблема, али у околностима у којима је неопходно раскинути или бар ослабити породичне односе испољава се као битна

препрека уласку у економске односе који подразумевају професионалне међуљудске релације, а неретко може и да склизне у аморални фамилијаризам који опет, постављајући фамилијарне везе изнад било којих других, функционише као усмеравајућа струја која кључне професионалне односе скреће од оних који би омогућили правилно управљање предузетничким подухватом ка фамилијарно нужним односима који се у класичној тржишној економији често јављају као нефункционални (Creed 2000; Матић 2007). У првом случају приврженост породици значи да се инертно одржавају везе оних који су у граду с преосталим члановима породице у селу. Тада се јавља низ практичних (узајамних) обавеза које млађим члановима породице који би се евентуално упустили у предузетништво представљају објективну препреку. На то се надовезује веома чест случај када родитељи остају да живе у селу тако да њихова деца чување и помагање родитељима имају као императивни сет активности. Занимљиво је, међутим, да искази испитаника често недвосмислено показују да се приврженост породици користи само као оправдање за одржавање постојећег стања, те да разлоге избегавања промена треба тражити даље.

У случају аморалног фамилијаризма⁸ – који овом приликом посматрам као захтев, а не као тежњу – подразумева намеру да се у било који економски однос укључују пре свега сродници чак и када они не испољавају способности за успешно предузетништво или су једноставно лоши радници. Шта више, пред оним ко је и започео да се бави неким видом предузетништва поставља се захтев да у своје пословање укључи ближе или даље сроднике, где је сâмо сродство критеријум за сарадњу, а не радне способности појединаца. У том случају се фамилијаризам испољава као фактор пословне крутости предузетништва, а не као помешанути фактор флексибилности (видети Матић 2020, 213–214).

С друге стране, фамилијаризам у смислу веза између оних који су остали у селу и поседују пољопривредне ресурсе и оних који су у граду и поседују информације и имају приступ глобалним ресурсима (инвестиционом капиталу и модерним технологијама производње и одлучивања пре свега), требало би да буде позитивна основа управо за пољопривредно предузетништво онда када су те везе модификоване и прилагођене професионалним економским односима.

⁸ Појам аморалног фамилијаризма уводи Банфилд и посматра га као практични морал. Значење појма аморалног фамилијаризма веома је широко, али у суштини јасно инкорпорира дистинкцију *ми:они* и подразумева недоследно прихватање двоструких критеријума који омогућавају да се у свакој ситуацији припадници сопствене сродничке групе постављају у повољнији положај у односу на друге (Mendras 1986).

Социјални односи на нивоу читавог села такође могу да делују као фактор који не подстиче директно одржавање постојећег стања, али може да делује као битна детерминанта приликом одлучивања да ли се упустити у неки подухват у сопственом селу. Село је, наиме, социјална средина у којој свако познаје свакога и свако зна шта други раде (Mendras 1986: 109–116) иако не мора нужно са свима у селу да има изграђене чврсте друштвене везе. Сада, у полупразним селима много је очигледније шта други раде, при чему се принцип да свако познаје свакога и даље користи као средство социјалне контроле сеоске заједнице. Такво социјално окружење представља додатни притисак на ионако ризично пољопривредно предузетништво. Село као јасно структурирана социјална заједница познаје и прихвата извесне социјалне разлике сопствене популације, али у суштини увек кроз снажну социјалну контролу тежи томе да социјална стратификација буде што мање изражена и због тога поседује многе механизме уравнотежавања. Ти механизми могу бити мотивациони, али и репресивни, што се опет јавља као препрека локалном предузетништву.

Сходно ставовима испитаника, почетак бављења неким послом у свом селу за оне који су раније прешли да живе у граду, или за њихове потомке, доживљаван је као повратак и самим тим као неуспех у граду, што је у директној супротности с раније изграђеним и дуго одржаваним императивом живљења у граду. У Темској, Церови и Чиниглавцима је забележено неколико случајева да су се људи вратили да живе на селу, али су то они који су отишли у пензију и некретнине у граду препустили својој деци. Повратак у село доживљаван је као регресија сопственог социјалног статуса. Један од испитаника из Гостуше каже: „Како је некада било то више да се не врати. Била је сиротиња, тежак и мучан живот”, док један мештанин села Базовик тврди: „Некад смо робовали, мораш да идеш уз краве, уз овце”. Овакве изјаве, осим што јасно описују начин живота на селу у прошлости,⁹ уједно имплицирају да је негде другде, у граду, боље живети. Враћање на такав начин живота у селу схватано је као неуспех, а идеја о неуспеху пре је деловала као мотив да се остане у

⁹ Овакве изјаве испитаника наизглед су у супротности с идеалтипским исказом „Некад је било боље” или „Некад се боље живело”. Овај идеалтипски исказ је смислен из друштвене перспективе живота на селу, али је неспорно да уједно указује на став да сада (тј. у време мог истраживања) живот на селу није добар. Изјаве испитаника које описују тежак живот на селу дате су из економске перспективе и у суштини су оправдане јер је рад у пољопривреди у прошлости био веома напоран, а с тим се начелно слажу сви испитаници. С обзиром на различите перспективе и временске периоде на које се односе, оба става испитаника су заправо комплементарна.

граду по сваку цену, макар то значило и пуко таворење, него да се започне било каква производна активност у селу. На то се надовезује и општи начин мишљења сељаштва који је у великој мери детерминисан чињеницом да је оно увек било *part society* (Redfield 1969: 23–39; Mendras 1986: 27–35), односно да је увек део ширег друштва у односу на које стоји у јасној дистинкцији. Такав међусобни однос, који укључује низ административних и економских обавеза сељаштва према држави, али и обрнуто (Wolf 1966: 9–11; Митровић 1998: 188 и даље), временом је код сељаштва створио посебан однос који у великој мери подразумева висок ниво зависности. Такво схватање сељаштва је нарочито подражавано у време социјалистичког уређења, што је тада било у идеологизованој државној управи схватано као политичка контрола над сељаштвом, али се касније испољавало као непрестана тражња да држава решава проблеме људи, без много намера да сами предузму нешто у сопствену корист. Због тога није редак став да држава треба да обезбеди апсолутно све услове за бављење пољопривредом, или да држава чак треба и да створи пољопривредна предузећа како би људи заправо у њима учествовали као обични радници, а не као предузимљиви појединци.

Такав став нас доводи до специфичног односа сељака према сопственом раду. Бављење пољопривредом пре свега подразумева тесну повезаност с природом, што значи и велику зависност од природних услова. Свако бављење пољопривредом, а посебно ратарством, веома је ризично, а сам човек нема много могућности да умањи или избегне природне ризике. Због тога се бављење пољопривредом и даље сагледава као нужна делатност, а не као пожељна и профитабилна. И социјална евалуација сопственог рада у сељаштву не иде у прилог аграрном предузетништву. Сељаштво свој рад схвата као напоран и не много продуктиван иако је јасно да аутаркично бављење пољопривредом, прилагођено природним репродуктивним циклусима, подразумева не много велики број радних дана, а посебно не велики број дана напорног рада (Митровић 1998: 180–183). Поврх тога, током друге половине 20. столећа, мада делимично и раније, појачани су такви социјални услови у којима се пољопривредни рад сматра мање вредним, понекад чак и понижавајућим.

Карактеристичан пољопривредни рад у (класичном) сељаштву је свакако кроз успостављени аутаркични баланс производње и потрошње чврсто инкорпориран у читаву социјалну структуру. Стога прелазак из типично аутаркичне полиактивне сељачке економије у тржишну економију не подразумева само промену односа према раду, већ и промену социјалне структуре, промену која је у сваком друштву спора и посте-

пена. Та спорост се често приписује некој нејасно дефинисаној инертности сељаштва (нпр. Вукосављевић 1983: 366), али се заправо ради о широким променама веома чврсте социјалне структуре, променама које морају да се одигравају синхронизовано и за њих мора да постоји широка друштвена сагласност. Промене морају да се дешавају супротно развијеним механизмима чија је примарна функција управо одржавање постојеће структуре у смислу заштите установљеног социјалног система подређеног укупном друштву од нежељених спољашњих и унутрашњих утицаја. Деловање таквих конкретних механизма је оно што се при површном разматрању феномена сељачког друштва испољава као његова инертност.

Уосталом, раније поменути примери из седамдесетих и осамдесетих година показују да је сељаштво у Србији ипак спремно и способно да се временом трансформише у индустријског произвођача хране, онда када оно то препозна као нешто пожељно и друштвено прихватљиво. И док су тада од државе долазили једни спутавајући фактори, на почетку 21. столећа су они другачији, а с декларативним залагањем за транзиционе процесе у сељаштву стварају специфичну контроверзу коју сељаштво и, много више, потенцијални пољопривредни предузетници у граду тумаче као несигурност.

Затечено стање у празним или старачким селима на самом почетку 21. столећа подразумева, дакле, најпре извесне објективне околности које не иду на руку предузетништву. Ту пре свега мислим на неразвијену инфраструктуру, раније изграђену али сада запустелу, као и непостојање намере да се настави с даљом изградњом инфраструктуре. Овде је сликовит исказ испитаника из села Покревеник: „То је било до 1984. А тад смо изгубили аутобус. Сад сви имају кућу у Пирот. А некад смо имали најбољу школу на територији општине. Имала је купатило за децу, воду за децу, мензу за децу, станове за просветну радну снагу. А од 1984. повлачи се све у Пирот, особље, деца више нема овде, све отишло у Пирот. И тако, изгубили смо наду и немамо ништа више овде данас.” Исказ испитанице из села Базовик је убедљивији: „Како да се осећаш када немаш пара, укину ти аутобус, а онда ти затворе продавницу, а пут који је требало асфалтирати сигурно ће остати лош”. Неадекватна инфраструктура у свакодневици значи да би се сваки потенцијални предузетник сусретао с конкретним практичним проблемима као што су отежан транспорт, немогућност обезбеђивања довољно енергије или питке воде, немогућност комуникације итд. На то се надовезује и чињеница да деценијама није улагано у појединачна домаћинства, а тамо где је улагања ипак било, она су у сагласности с конвенционалним сељачким

приступом пољопривредној производњи. Било који повратак у село и започињање тржишне пољопривредне производње стога подразумева не само улагање у саму производњу, већ и улагање у микро инфраструктуру појединачних домаћинстава, без обзира на то да ли се ради о стамбеним или привредним зградама, водоводу, електричној енергији и сл.

Битан моменат у започињању сваког предузетништва, па и оног пољопривредног, јесте обезбеђивање инвестиционог капитала. Јавни став државе да треба поспешивати улагање у пољопривреду често нема свој конкретан одзив. Наиме, и поред разних субвенција и других заштитних мера, постојећа тржишно оријентисана производња хране није у могућности да произвођачима обезбеди профитабилну економску калкулацију. Неретко произвођачи упадају и у ефекат „маказа цена”. С друге стране, пољопривредни кредити су још увек скупи, одобравају се под не нарочито повољним условима и, што није небитно, малог су обима, тако да је укупан капитал који улази у пољопривредну производњу веома мали када се упореди с другим гранама економије. Други облици подршке аграрним предузетницима – посебно онима који би требало тек да отпочну пољопривредну производњу за тржиште – као што је економски и интересно утемељено и позитивним прописима регулисано задругарство, или јефтина/бесплатна стручна помоћ, и даље су недовољни. Свеукупно сагледано, за подршку државе се пре може рећи да је фрагментарна, а не системска и свеобухватна.

Мали обим стручне помоћи указује заправо на велики значај квалитетног пољопривредног образовања. Не може се рећи да оно не постоји, али је свакако у великом раскораку с реалним потребама. Производ конвенционалног пољопривредног образовања често су школовани млади људи који се заправо уопште не баве пољопривредом, а само занемарљив број њих своја знања касније користи да би започео сопствено предузетништво. Пољопривредно школовање тек у новије време подразумева и стицање обимнијих практичних знања. Сем тога, стечена знања у веома малој мери укључују менаџерске вештине, што представља велико ограничење приликом започињања сопственог аграрног предузетништва.

Завршно разматрање

Стратегију одржавања постојећег стања, које се на самом почетку 21. stoleћа може слободно назвати суморним и летаргичним, сасвим разумљиво налазимо код становништва празних и старачких села. Тај

део популације поседује само пољопривредне ресурсе и ништа више. Они не само да су без капитала и неопходних знања, већ и без ентузијазма, са свешћу да су препуштени сами себи, због старости или усамљености објективно спречени да се упусте у било који предузетнички подухват. Због тога је нашу пажњу неопходно усмерити на урбано становништво јер само у њему постоји одређени потенцијал за аграрно предузетништво. Урбано становништво, за које је јасно да је у највећој мери руралног порекла, у постојећим економским и социјалним условима опредељивало се за неколико стратегија.

Прву, и можда најмасовнију стратегију, представљало је неприхватање, односно тешко прихватање структурних промена и тежња да се одржи постојеће стање, да се поново успоставе познати и већ једном прихваћени економски и социјални односи. Стратегија се састоји у томе да је одбијан повратак у село, остајало се у граду и ту је у клишеу ранијих економских и законских односа тражено класично радно место у неком предузећу. Непобитна чињеница о промени власничке структуре је тешко прихватана, али неразвијено тржиште рада и укупна економска развијеност на ниском нивоу приморавају појединце да одустају од својих ставова и да прихватају разна радна места под било којим условом. Таква стратегија у највећој мери подражава урбани начин живота и конвенционални однос према раду у либералном капитализму. Алтернатива тој стратегији било је преживљавање из дана у дан с неизвесним приходима, уз бављење спорадичним пословима, најчешће ситном трговином или простим физичким радом.

С друге стране пак један део урбане популације је у датим економским околностима (економска криза) управо ту алтернативну стратегију развио до неслућених размера, то јест претворио у развијену и систематизовану економску активност за обезбеђивање егзистенције. У оквиру те стратегије су поједине економски маргиналне активности из сфере неформалне економије доведене готово до савршенства, где посебно место заузима нелегална трговина шверцованом робом. Из угла чисто тржишне економије таква стратегија међутим представља велики потенцијал јер њено позитивно-правно регулисање уводи велики капитал у нормалне економске токове и, што је веома битно, спречава непожељан трансфер економског капитала у социјалну сферу.

На ову стратегију се на неки начин надовезује, понекад и као њен директни хронолошки дериват, стратегија конвенционалног малог и средњег предузетништва, чији би један део требало да зађе и у сферу пољопривреде. Неизвесност у великој мери утиче на то да су се појединци опредељивали, пре свега, за предузетништво у услужној делатности

(трговина и угоститељство) и потом у сфери занатске и индустријске производње (пре свега, јефтиније робе широке потрошње) и грађевинарства. У тим економским областима профитабилност је највећа и у најкраћем року се могу стећи велике количине новца, а ризик је управо најмањи. Прихватање ове стратегије у пракси се најчешће састоји у отварању неке мале продавнице или занатске радње, при чему се махом због недостатка менаџерских знања подухвату приступа неаналитички, на основу сопствених и туђих оскудних искустава која по правилу нису квалитетна основа за успешно пословање. Због тога су многа таква предузећа пропала већ у првој години након отварања.

Свеукупно посматрано, због деловања великог броја неповољних фактора, због неповољног искуственог става и због начина мишљења који своје корене и даље у одређеној мери има у сељачком друштву и његовом погледу на свет, те због неповољних услова које је створило друштво, а које и на почетку 21. столећа мало тога предузимало да такве услове отклони, стратегија која подразумева враћање или одлазак на село, самим тим и његову ревитализацију, и бављење аграрним предузетништвом остала је у запећку без обзира на огроман потенцијал који такав подухват има. Јер, чак и када неко поседује иницијални капитал, одговарајуће ресурсе и висок ниво неопходних знања, то још увек није довољна гаранција за успех (видети: Naumović 2006). Број оних који су прихватили ову стратегију толико је био мали да им је чак и дневна штампа посвећивала пажњу као некој врсти изузетности. На крају бих констатовао да и тренутна економска ситуација, као и однос државе и њених институција према сељаштву у празним и старачким селима, не делују оптимистично. Велики аграрни потенцијал остаје да чека нека боља времена.

Литература

- Barić, Lorraine. 1967. „Traditional Groups and New Economic Opportunities in Rural Yugoslavia”. In: Raymond Firth (ed.), *Themes in Economic Anthropology*, 253–278. London: Tavistock Publications.
- Wolf, Eric R. 1966. *Peasants*. New Jersey: Prentice – Hall.
- Wolf, Eric R. 1971. „On Peasant Rebelions”. Teodor Shanin (ed.), *Peasants and Peasant Societies*, 264–273. London: Penguin Books.

- Вукосављевић, Сретен. 1983. Историја сељачког друштва III, Социологија сељачких радова. *Посебна издања DXLVIII*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ердеи, Илдико. 1995. „Опозиција село – град, представе и реалност”. *Гласник Етнографског института XLIV*: 105–113.
- Исић, Момчило. 2001. *Сељаштво у Србији 1918–1941*, I (2). Београд: Институт за новију историју Србије.
- Kerblay, Basile. 1971. „Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy”. In: Teodor Shanin (ed.), *Peasants and Peasant Societies*, 150–160. London: Penguin Books.
- Ковачевић, Иван. 1985. „Социјално-емфатичка функција монументалних гробница”. *Етнолошке свеске VI*: 81–87.
- Ковачевић, Иван. 2007. *Антропологија транзиције*. Београд: Српски генеалогички центар.
- Creed, Gerald W. 2000. „'Family Values' and Domestic Economies”. *Annual Review of Anthropology* 29: 329–355.
- Лутовац, Милисав В. 1962а. „Преображавање насеља и привреде у околини Београда”. *Зборник радова Етнографског института* 4: 149–163.
- Lutovac, Milisav V. 1962b. „Prigradska poljoprivreda Beograda”. *Zbornik radova Geografskog instituta* 18: 155–172.
- Matić, Miloš. 2005. „Urban Economics in a Rural Manner. Family Economizing in Some Socialist Serbian Cities”. *Ethnologia Balkanica* 9: 131–149.
- Матић, Милош. 2007. „Приватно предузетништво у савременој Србији: Концепт руралне економије као модел мишљења у савременом предузетништву”. *Антропологија* 3: 86–96.
- Матић, Милош. 2008а. „Употреба музеализованих знања као агенса друштвене промене и развоја”. *Музеји* 1: 7–20.
- Матић, Милош. 2008б. „Празно село: нове економске могућности или таворење у граду”. У: Зорица Дивац (ур.), *Слике културе некад и сад*, 205–220. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Матић, Милош. 2009а. „Социјална организација у селима у околини Пирота”. *Гласник Етнографског музеја* 73: 13–64.
- Матић, Милош. 2009б. *Размена добара у сељачком друштву Србије*. Београд: Етнографски музеј.
- Матић, Милош. 2020. *Предузетништво и култура*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Досије студио.
- Mendras, Henri. 1986. *Seljačka društva*. Zagreb: Globus.

- Митровић, Милован. 1998. *Социологија села*. Београд: Социолошко друштво Србије.
- Naumović, Slobodan. 2006. „On the heaviness of feathers, or what has culture got to do with the failure to establish an organic poultry production business in contemporary Serbia?“. *Етноантрополошки проблеми* 1 (1): 103–124.
- Retfield, Robert. 1969. *Peasant Society and Culture*. Chicago&London: The University of Chicago Press.
- Simić, Andrei. 1973. *The Peasant Urbanites: A Study of Rural-Urban Mobility in Serbia*. New York: Seminar Press.
- Stan, Sabina. 2000. „What's in a Pig? 'State', 'Market' and Process in Private Pig Production and Consumption in Romania“. *Dialectical Anthropology* 25: 151–160.
- Стратегија 2005: *Стратегија развоја пољопривреде Србије*. Влада Републике Србије.
- Halpern, Joel M. 1973. *Some Perspectives on Balkan Migration Patterns*. Amherst: University of Massachusetts.
- Shanin, Teodor. 1971. „Peasantry as a Political Factor“. In: Teodor Shanin (ed.), *Peasants and Peasant Societies*, 238–263. London: Penguin Books.
- Chevalier, Sophie. 2001. *Spheres of Exchange in the Bulgarian Transition*. Working Paper No. 24. Halle / Saale: Max Planck Institute for Social Anthropology.

Miloš Matić

EMPTY VILLAGE: SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS IN THE VILLAGES OF PIROT AND KNJAŽEVAC AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary

Modern life of villages in a number of Serbian regions today could be characterised as sombre. On the other side, there are regions in which villages are highly developed and have birth rate that is high enough.

Characterising the life in the villages in so called "passive areas" in Serbia as sombre seems paradox considering rather fast economic development of these villages in the period after WWII. Contrary to a number of obviously positive economic changes and economic growth, mainly elders today populate such villages and many houses are abandoned. On the other side, in the nearby towns there are many people and families on the existence edge,

originating from these villages, who are practicing many activities just to get some money to support their existence. In this paper, I am showing two main groups of social and economic factors that are important to understand why people both in villages and towns do not enter agricultural entrepreneurship when they have good resources for highly profitable organic agriculture. On first place there are factors coming from peasant society, i.e. from peasant way of thinking. Second group of factors are this coming from global society, which should make fair conditions for agricultural entrepreneurship after long-term economic crisis and in period of social and economic transition. Taking all relevant facts in account cause the prevailing strategy among people: eke out a bare existence and waiting for better times. Other strategies – such as different forms of entrepreneurship outside agriculture or combining doing in informal economy and traditional agriculture – are present but not enough developed or thought to ensure fast and thorough economic development.

Key words: peasant economy, devastation, development, abandoned households, return, rational thinking, agrarian entrepreneurship

Примљено 13. 8. 2025.

Прихваћено 9. 10. 2025.

Оригинални научни рад

391:613.48(497.11)"19"
069.51:[646.4:687.254.5(497.11)]

*Јелена Секуловић**

Етнографски музеј у Београду

ORCID 0009-0007-4099-7297

ПРЕКРАЈАЊЕ ПРОШЛОСТИ: КУЛТУРНА БИОГРАФИЈА ЈЕДНОГ МУЗЕЈСКОГ ПРЕДМЕТА**

Ово истраживање усредсређује се на културну биографију мушких гаћа из Призрена из међуратног периода, пратећи њихов животни ток – од производње и употребе као традиционалног мушког доњег рубља, преко прекрајања и претварања у женске летње панталоне у урбаном модном контексту осамдесетих година 20. века, до њихове музеализације као етнографског предмета. Кроз методолошки оквир културне биографије ствари, истраживање анализира како се у различитим фазама животног пута овог предмета мењају његова функција, симболика, вредност и значењски оквири. Посебна пажња посвећена је тренутку прекрајања, као чину личне креативности, којим се мушки доњи веш трансформише у женске панталоне, омогућавајући му да преузме нову друштвену и културну улогу. Завршни чин музеализације у Етнографском музеју означава почетак новог поглавља у биографији предмета, али истовремено отвара питања о томе како институционални наративи обликују значења и вредности које се приписују материјалној култури. Ова студија указује на то да одевни предмети могу бити моћни носиоци друштвених, културних и родних

*jelena.sekulovic@etnografskimuzej.rs

** Рад је настао на основу истоименог саопштења представљеног на конференцији „Друштвени живот моде”, одржаној 23–24. маја 2025. године у организацији Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.

трансформација, при чему се њихова вредност и значења изнова конструишу и реконструишу кроз време.

Кључне речи: одећа, културна биографија, друштвени живот ствари, трансформација, музеализација.

Ја сам њанкер у сакоу старом моја шапке

Пекиншка Патка

Материјална култура представља кључну компоненту у разумевању друштвених пракси, идентитета и меморије, будући да предмети које људи производе, користе и чувају носе у себи трагове културних значења и вредности. Сваки предмет, било да је музеализован или не, садржи често вишеслојне наративе и симболичке вредности које имају тенденцију ка преобликовању кроз време. Та трансформација стоји у директној зависности од контекста у којем се предмет тумачи, односно од друштвених, политичких и културних фактора одређеног историјског тренутка. Важно је истаћи да се кроз процес тумачења сусрећемо са питањем аутономности предмета у односу на контекст његове употребе и циркулације. Предмети се не разумеју као затворени системи, већ као саставни елементи у мрежи односа – друштвених, економских, политичких и материјалних. У антрополошким и музеолошким студијама, анализе материјалне културе пружају увид у начине на које објекти постају медијатори између индивидуалног искуства и колективне историје. Међутим, као што истиче Илдико Ердеи, они који се одлуче за изучавање у оквиру домена материјалне културе стално се налазе између „чекића” фетишизације објекта и „наковња” романтизовања субјекта, што додатно компликује процес тумачења материјалних предмета, а самим тим и одевних (Erdei 2008, 232).

Приликом проучавања одеће као дела материјалне културе, важно је имати у виду да она, како истиче незаобилазни Данијел Милер у књизи *Stuff*, не функционише само као материјални објекат, већ као медијум преко кога појединци и заједнице исказују своје идентитете и вредности. Управо кроз ову способност да превазиђе своју материјалну форму, одећа постаје визуелни и симболички маркер индивидуалних и колективних наратива. Јадран Кале у делу *Одијевање народа*, управо указује да одећа представља „семантичку ризницу” друштвених значења (Kale 2021, 7), што музејским стручњацима поставља сложен задатак: како у институционалном оквиру представити та комплексна значења, а да се при том одећа не сведе на статичне симболе „традиције” или пукe артефакте лишене контекста.

Анализа наратива музеализоване (али и немудеализоване) одеће пружа увид у културне, друштвене и историјске контексте кроз које су одевни артефакти као функционални предмети пролазили. Циљ овог рада није да постави јединствену истраживачку парадигму¹, већ да осветли плуралност приступа кроз који се материјални предмети могу проучавати². Један од могућих и релевантних оквира за проучавање материјалне културе јесте концепт културне биографије предмета, развијен у доменима антропологије, археологије и музејских студија. Овај приступ истражује како се вредност, значење и функција материјалних објеката мењају кроз време, у зависности од културних, друштвених и институционалних контекста. У том оквиру, методологија културне биографије омогућава праћење трансформација које предмети доживљавају кроз време, указујући на то како њихова значења нису фиксна, већ зависе од контекста, наративне конструкције и друштвене употребе. Тумачење музеализованих предмета кроз ову призму омогућава дубље разумевање њихових вишеслојних значења и улога у различитим друштвеним оквирима. Културна биографија анализира животни циклус предмета – од настанка, употребе и могуће пренамене до одбацивања или музеализације.

Овај приступ је значајно обликовао антрополог Игор Копитоф у чланку *Културна биографија ствари: комодизација као процес*, где је предложио да се предмети могу посматрати на сличан начин као људи – са рођењем, животним током, трансформацијама и „смрћу”, односно могућим новим животом у музејском контексту. Предмети, у том смислу, нису пасивни објекти, већ ентитети са динамичном историјом, симболиком и друштвеном улогом која је променљивог карактера. Културна биографија омогућава дубље сагледавање начина на који се материјална култура обликује и реобликује, указујући на чињеницу да су предмети више од статичних објеката – они садрже у себи наративе који одражавају друштвене и културне промене.

¹ С правом истиче Данијел Милер да „истраживање материјалне културе не треба да буде ограничено ни теоријски, ни методолошки, једном дисциплином. То онда омогућава комбиновање метода и истраживачких техника и у крајњој линији, сазнања из различитих извора да би се боље објаснило узајамно конститутиван однос људи и ствари” (цитирано према Erdei 2008, 235).

² Проучавање материјалне културе заснива се на више теоријских оквира који потичу из антропологије, социологије, историје уметности, културолошких студија и музеологије. Поред концепта културне биографије, у области проучавања материјалне културе примењују се и различити други методолошки и аналитички приступи, као што су феноменолошка перспектива, семиотичка анализа, типолошки оквири, као и теорије афективне везаности и друштвеног живота ствари.

Копитофова анализа животног циклуса предмета обухвата следеће главне фазе:

- *Настајак и производња* – ко је и са каквом наменом направио предмет (материјали, технике израде, занатлије и контекст производње);
- *Употреба и значење* – Функционална и симболичка улога предмета у свакодневном животу или ритуалима;
- *Власништво, дистрибуција и размена* – како предмет мења власнике и како та дистрибуција и размена утиче на статус предмета;
- *Трансформација* – да ли предмет пренаменом добија нову функцију (кроз рециклажу, поправку...) или симболику кроз време;
- *Крај или поновни циклус / одбацавање или очување* – крај: да ли је предмет изгубљен, уништен, да ли је постао отпад или поновни циклус: да ли је постао „друштвена реликвија”³ или музејски експонат.

Одевни предмети, поред тога, могу пролазити кроз процес комодификације, који подразумева промену одеће из објекта са функционалном⁴, симболичком и личном вредношћу у робу која циркулише унутар тржишне економије. Копитоф тај процес не поставља као посебну фазу, већ га схвата као динамичан статус који предмет може задобити или изгубити у различитим тренуцима свог постојања, односно „биографије”. Иако се комодификација не везује искључиво за једну фазу, најчешће се активира или мења у фази размене и власништва. Комодификација је, према његовом мишљењу, реверзибилан процес, односно предмет може бити комодификован, па потом декомодификован, и поново комодификован. Један од значајних доприноса Копитофове анализе јесте схватање да статус „робе” који неки предмет задобија није коначан нити фиксан, већ

³ Термин „друштвена реликвија” односи се на предмет који више није у активnoj употреби, али задржава симболичко и емоционално значење за ширу заједницу, чиме постаје маркер колективног идентитета, сећања или историјског искуства. Копитоф сматра да су друштвене реликвије недвосмислено сингуларизоване, и као такве искључене из процеса комодификације. Он их види као део „симболичког инвентара”, који чине споменици, државне уметничке колекције и владарске инсигније итд. (Kopitof 2005, 283–284). Појам „друштвена реликвија” користи се као интерпретативна категорија која се ослања на идеје Копитофа о предметима као „симболичком инвентару”, али овај термин није директно употребљен у његовим радовима.

⁴ Овде треба скренути пажњу да одећа која улази у тржишну циркулацију не престаје нужно да буде функционална, али та функција бива „подређена” тржишном систему вредности. Оно што се мења јесте перспектива – више се не гледа шта одећа ради, него колико кошта, где се продаје, како се брендира итд.

динамична категорија, те да се комодизација мора посматрати „више као процес него као све или ништа стање” (Kopitof 2005, 283).

Копитофов модел отворио је простор за разумевање начина на који предмети пролазе кроз различите економске, друштвене и симболичке режиме вредности. У том контексту, Госден и Маршал у раду *The Cultural Biography of Objects* проширују овај теоријски оквир, указујући да предмети пролазе кроз више фаза у свом постајању, при чему свака од њих додаје нове слојеве значења (Gosden, Marshall 1999, 170). Тако један предмет може започети као функционални објекат, затим постати породично наслеђе, да би на крају постао део музејске колекције (Gosden, Marshall 1999, 176) – при чему свака транзиција одражава промене у његовом друштвеном и културном контексту (што је случај и са анализираним/посматраним музејским предметом).

Настављајући разматрања културне биографије предмета, Џе-нет Хоскинс у делу *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives* фокусира се на то како предмети постају носиоци личних и колективних сећања, служећи као медијатори између индивидуалне биографије и ширег културног контекста. За Хоскинс, предмети нису пасивни артефакти, већ активни учесници у процесима конструисања идентитета и памћења. Цитирајући питање: „Objets inanimés, avez-vous donc une âme?” – „Неживи предмети, имате ли и ви душу?”, Хоскинс подвлачи потенцијал материјалних објеката да делују као жива бића у симболичком и емоционалном смислу. Такви предмети могу „говорити” приче својих власника, постајући „биографски објекти” (biographical objects) који у себи чувају трагове личне историје и искуства (Hoskins 1998, 7–9).

Сумирајући, сви ови аутори доприносе разумевању предмета као динамичних носилаца значења кроз време, али сваки истиче различите аспекте овог процеса. Копитоф посматра културну биографију као низ фаза кроз које предмет прелази у свом социјалном животу, наглашавајући промену статуса предмета унутар друштвених и економских односа. Госден и Маршал проширују овај поглед указујући на слојевитост значења предмета који се додају у различитим контекстима, док Хоскинс пак наглашава емоционалну димензију предмета, посматрајући их као „биографске објекте” који чувају и преносе личне и колективне приче, тиме оживљавајући материјални свет као носилац сећања и идентитета.

Концепт „културне биографије ствари” у досадашњим истраживањима материјалне културе, нарочито у радовима домаћих аутора, више

пута је коришћен као један од препознатих методолошких приступа⁵. Посебно је примењиван у анализама предмета који пролазе кроз различите фазе употребе и промене статуса. Таква теоријска и емпиријска разматрања доприносе бољем разумевању локалне материјалне културе и њених динамика. Ова студија представља још један у низу приступа који се ослањају на концепт културне биографије у анализи материјалне културе, с фокусом на изузетно слојевит и комплексно преплетен случај физичке и значењске трансформације једног одевног артефакта.

Полазећи од теоријских поставки о културној биографији и концепту биографских предмета, ово истраживање усмерено је на анализу једног музејског артефакта – мушких гаћа из Призрена (инв. бр. 52927), израђених у међуратном периоду. Оне су прошле пут од могуће свакодневне употребе, преко индивидуалне креативне интервенције, до музејског депоа, при чему су у том процесу биле предмет комодизације или су том статусу измакле у појединим тренуцима. Ова динамика потврђује хеуристички потенцијал концепта културне биографије као аналитичког алата у проучавању материјалне културе.

Избор овог предмета за анализу условљен је и специфичностима збирке Градске ношње Етнографског музеја, у којој се значајан број артефаката одликује фрагментарним или непотпуним подацима о пореклу, употреби и значењу. Одећа, као категорија материјалне културе, носи слојевита значења – телесна, интимна, родна, друштвена, симболичка и институционална – што је чини изузетно погодном за примену концепта културне биографије. Анализом овог конкретног примера могуће је пратити сложене процесе значењске трансформације и преласка из приватне у јавну сферу – од телесно ношеног предмета до музејског артефакта и културног симбола.

Методолошки, анализа се ослања на оквир Игора Копитофа, уз допуну теоријским увидима Џенет Хоскинс, која указује на значај посматрања предмета као „биографских ентитета”, чија се улога и значење

⁵ Неки од радова који су се бавили културном биографијом предмета су: Зарић, Милош. 2017. „Културна биографија ствари у музеолошкој перспективи: прича о гуслани од војничког шлема”. *Гласник Етнографског музеја* 81; Цветаноска, Виолета. 2014. „Културна биографија мијачке ношње”. *Гласник Етнографског музеја* 78; Velimirović, Danijela. 2006. „Kulturna biografija grandiozne mode: priča o kolekciji Vitraž Aleksandra Joksimovića”. *Etnoantropološki problemi* 1 (2). Занимљиви радови су и: Јокановић, Милена. 2021. „Зграда музеја као музејски предмет: биографија Музеја 25. мај у Београду”. *Зборник Машице српске за ликовне уметности* 49: 277–291; Бандовић, Александар Д. 2023. Остатак из Чуруга: прилог једној културној биографији. *Зборник Народног музеја Србије XXVI–1: археологија*: 107–143.

мењају кроз време и контекст. Такав приступ омогућава праћење промена у статусу, функцији и интерпретацији објекта, у координатама простора и времена. У овом случају, предмет се не третира само као материјални остатак прошлости, већ као активни учесник у процесима друштвених и културних прелаза, који кроз различите фазе своје „биографије” стиче нове друштвене и симболичке вредности.

Животни ток од свакодневне употребе до музејског експоната

1. Настанак, порекло и производне карактеристике

Током фазе настанка и производње предмета овај пример доњег рубља илуструје специфичне технолошке и културне околности у којима је настао. Поменуте гаће представљају пример мушког доњег рубља из Призрена из прве половине 20. века, чији крој одражава утицаје тадашњих европских модела и указује на процесе постепене европеизације мушке одеће у том региону. Израђене су од памучног платна природне боје, ручно тканог на узводе, а затим сашивене на шиваћој машини на ножни погон (највероватније марке Сингер). Рупице за дугмиће су ручно израђене, што указује на мешавину домаће радиности и машинске обраде, односно на хибридни производни режим, тј. на транзициони тренутак између традиционалних облика домаће производње и полуиндустријске праксе.

Конструктивне одлике самог предмета – висок струк са подесивим појасом, предњи отвор са три дугмета и ногавице до чланака са благим, уским кројем – јасно сведоче о постојању локалне варијанте мушког доњег веша, карактеристичне за одређени временски период. С друге стране, изузетно очувано стање текстила омогућило је спровођење детаљне и темељне анализе, што је допринело прецизном утврђивању културне биографије предмета. Димензије предмета су следеће: дужина ногавица 96 cm, обим ногавице 30 cm, ширина струка 37 cm, дужина тура 42 cm⁶ и дужина предњег копчања 31 cm.

⁶ Мерено с предње стране укључујући појас.



Слика 1. Мушке гаће, инв. бр. 52927
(фото: Анђела Петровски, Етнографски музеј у Београду)

Иако се на основу технолошких и стилских карактеристика са високим степеном вероватноће може претпоставити да су гаће настале у Призрену током међуратног периода, њихово прецизно порекло остаје недовољно документовано. У породичној усменој историји није забележено да ли је Никола, првобитни власник, гаће самостално купио, нити од кога би их евентуално набавио. Могуће је, такође, да их је добио на дар од једне од својих претходних супруга⁷. Ова неизвесност отвара простор за разматрање могуће комодизације предмета: ако су гаће биле купљене, то би указивало на могућу комодизацију предмета – његово учешће у тржишној економији и циркулацији производа домаће или занатске радиности. Са друге стране, ако су биле поклоњене у оквиру породичног или брачног односа, онда би њихова вредност произишлаго из система даривања, који се темељи на афективним и родбинским

⁷ Никола се женио у три наврата, при чему су све његове супруге носиле призренску ношњу, док је он носио искључиво европско одело.

везама, а не на новчаној размени. У том смислу, гаће стоје на пресеку између потенцијалне тржишне робе и личног, интимног предмета. Ова сложеност циркулације и могућа двострукоост предмета као робе и дара не само да обогаћују, већ и указују на важност разумевања комплексне културне динамике у проучавању материјалне културе.

2. Власништво и друштвени контекст

Разумевање културне биографије призренских гаћа немогуће је без сагледавања друштвеног и породичног контекста у којем су употребљиване и сачуване. Из разговора са Љиљаном Сантовац, особом која је предмет уступила Етнографском музеју откупом, сазнајемо да је он некада припадао њеном деди, Николи Мијићу из Призрена, пореклом из цинцарске породице. Постоји породично сећање да је Никола говорио са својом браћом на цинцарском дијалекту и да је знао грчки језик. Никола је рођен 1884. године у Епиру, а као дете је са породицом досељен у Призрен из Јањине (данашња Грчка), у време када је тај регион био под османском влашћу. Османске власти су их по доласку населиле у призренској градској четврти (махали) Поткаљаји⁸. Преминуо је 1968. године у Призрену, у коме је и сахрањен. Презиме Мијић породица је добила по Николином оцу Михаилу (Мијајлу). Никола је по професији био занатлија и са својом браћом водио је радњу за продају бомбона и других слаткиша на тргу Шадрван, због чега су у локалној заједници били познати под надимком „Шећерџије”. Ова чињеница поставља породицу Мијић у слој урбаних предузетника, чија је економска активност доприносила њиховом друштвеном успону и стварању угледа у Призрену. Управо наведена привредна делатност представља кључни аспект за разумевање њиховог положаја и улоге у друштву, као и за њихову спо-

⁸ Подаци о пореклу и насељавању породице у Призрену заснивају се превасходно на породичном усменом предању. Ипак, историјски извори бележе да су на позив османских власти Цинцари – зидари и градитељи – почели да пристижу у Призрен током 18. века, како би учествовали у изградњи џамија и другог урбаног ткива града. У знак захвалности, турске власти су им додељивале мања имања у близини Цркве Светог Спаса, где су подизали своје куће и формирали компактну заједницу. Уз саму Цркву Светог Спаса, доградили су већу Цркву Свете Тројице, чиме је насеље Поткаљаја добило изразиту духовну и културну важност унутар цинцарске заједнице у Призрену. Више о друштвеној и етичкој структури Призрена видети код: Јастребов, Иван С. 2018. *Стиара Србија и Албанија*. Београд: Службени гласник.

собност да учествују у обликовању локалних друштвених и културних токова.

Породица Мијић била је не само угледна занатска породица, већ и припадник цинцарске заједнице, што је додатно утицало на њихов друштвени статус у Призрену. Цинцари као етничка и културна група били су познати по свом занатском умећу, предузетничком духу и способности да одрже јединствен идентитет унутар мултиетничког окружења кроз очување свог језика и културних особина⁹. Ова комбинација занатско-трговачке традиције и припадности цинцарској заједници доприносила је формирању њиховог угледа и положаја у локалном друштву, омогућавајући им да буду видљиви и уважавани актери у економском и културном животу града. Положај породице Мијић у Призрену може се индиректно проценити на основу чињенице да је њихова кућа била смештена у непосредној близини цркве Богородице Љевишке, једног од главних културних и верских центара града. Додатно, сама зграда је некада служила као турски суд, што указује на њену првобитну административну важност. Оваква локација и статус имовине често су били резервисани за породице с релативно повишеним друштвеним и економским положајем у локалној заједници. Значај објекта потврђује и чињеница да је кућа породице Мијић уврштена на *Списак културног наслеђа под привременом заштитом* (06.10.2024–06.10.2025) под редним бројем 433, који су објавиле привремене институције самоуправе у Приштини.

Према Копитофовој концепцији културне биографије предмета, власништво има суштинску улогу у формирању и/или трансформацији значења предмета, представљајући више од формалног правног статуса између власника и предмета. Преко власничког односа предмет се интегрише у друштвене и културне токове заједнице, што утиче на његово значење и улогу. У овом случају, гаће као предмет нису само материјални артефакт, већ носиоци породичне и етничке историје, интегрисани у широки културни контекст Призрена и специфичних друштвених околности породице Мијић. Иако овај тип гаћа није био ограничен само на Цинцаре, већ је био распрострањен међу различитим етничким групама у Призрену, значај предмета произилази управо из културне припадности породице Мијић и њиховог друштвеног положаја. Та припадност, уз истовремену интеграцију у мултиетничко окружење, омогућила је да

⁹ Више о Цинцарима погледати: Поповић, Душан Ј. 1998. *О Цинцарима: прилози истраживању историје нашег грађанског друштва*.; Прелић, Младена, Тибор Варади (ур.). 2017. *Цинцари: културна размена, идентитет и наслеђе*. Београд: Етнографски институт САНУ; Gavrilović, Ljiljana. 1990. „Cincari: Dijaspора i etnički identitet.” *Etnoantropološki problemi* 7: 57–60.

овај артефакт постане носилац вишеслојних значења која одражавају и породичну историју и шире културне токове града.

3. Употреба и пасивно трајање

Како год да је Никола стекао власништво над овим гаћама, чини се да их највероватније никада није носио, чиме је њихова примарна употребна вредност остала неостварена. Око 1930. године, Никола се по трећи пут оженио удовицом Живком Закић из Призрена, која је до краја живота носила традиционално призренско одело, као део своје културне и етничке баштине. Насупрот томе, Никола је био привржен европском оделу, што сведочи о његовој тежњи ка модернизацији и интеграцији у доминантне друштвене структуре тога времена. Европско одело за њега није представљало само питање моде, већ симбол друштвених промена, који је одражавао постепени прелазак са традиционалних облика одевања са изразитим османским печатом ка западноевропским стиливима, карактеристичним за међуратни Призрен и шири регион. У том контексту, ове гаће – иако припадају типологији уобичајеног доњег мушког веша из међуратног периода са европским кројним карактеристикама – највероватније се нису из неког разлога уклапале у Николину свакодневну гардеробу. У породичном сећању није сачуван податак да их је икада носио, чак ни у свечаним или ритуалним приликама, а разлози за њихову неупотребу остају непознати и данас се могу само наслућивати. Након његове смрти 1968. године, гаће су остале сачуване у орману породичне куће Мијића, заједно са осталом Николином гардеробом¹⁰ коју је удовица Живка брижљиво чувала. Овај поступак чувања указује на то да су, упркос одсуству употребе, гаће задржале симболички значај као породични артефакт, повезан са сећањем на покојног супруга. Током дужег временског периода, гаће су ушле у фазу „пасивног трајања” – изузете из тржишне и свакодневне употребне циркулације, али истовремено очуване као материјални сведок једне епохе и мушке одевне праксе у Призрену. Временом су изгубиле модну актуелност и прешле у статус предмета који више није део живе модне и културне динамике. У оквиру концепта културне биографије, „пасивно трајање” може се схватити као међуфаза између различитих облика активне употребе, али и као специфично, *нехронолошко*

¹⁰ Није познато шта је још од Николиних одевних предмета било сачувано у породици, осим ових гаћа и два пара чарапа које је Етнографски музеј заједно откупио.

време – стање у ком предмет више није у функцији, али није ни заборављен. Он егзистира у потенцијалности, отворен за будуће оживљавање и ново преиспитивање (што је и случај са овим предметом).

Већ у овој фази може се препознати први моменат сингуларизације – процеса издвајања једног предмета из мноштва сличних, који нису преживели историјски и породични филтер чувања. За разлику од друге одеће која је вероватно изгубљена или одбачена, гаће су сачуване као посебан објекат, носилац личног и породичног значења. Тај први корак у сингуларизацији, још увек унутар приватне сфере, почива на афективном односу и меморијској вредности – премда га више нико не носи, предмет се чува као интимни чувар личних и колективних наратива.

Та афективна димензија одржавала је гаће у животу, не као употребни предмет, већ као тихи чувар личних и колективних наратива. Управо у тој фази „немоде” (non-fashion)¹¹, предмет престаје да буде тек одећа и постаје артефакт – носилац трагова прошлости, медијатор породичних, друштвених и материјалних пракси својих (у овом случају потенцијалних, али не и документованих) носилаца; најкраће речено, резервоар памћења прошлости.

4. Трансформација

Посебно значајан моменат у културној биографији овог предмета представља његова трансформација из једног у други одевни облик – чин који је превазишао пуку адаптацију и добио нову димензију кроз родну и генерацијску призму.

Различити облици трансформације предмета, посебно у домену одевних артикала, представљају значајно поље проучавања у антропологији и сродним дисциплинама које се баве материјалном културом¹².

¹¹ Термин „немода” у овом раду користи се као српски еквивалент енглеског појма „non-fashion”, који у теорији моде означава фазу у животном циклусу одевног предмета када он престаје да функционише као функционални и модни артикал и трансформише се у симболички, културни или музејски објекат. У овој фази предмет излази из тржишне, свакодневне и модне циркулације, али истовремено улази у нове културне регистре, као што су лична или колективна меморија, историја, породична генеалогичка, идентитет и наслеђе.

Иако „немода” није широко институционализован појам у српској стручној литератури, он адекватно одражава концепт non-fashion као фазу постмодне егзистенције одевног предмета ван модних трендова.

¹² Трансформације одевних предмета – кроз процесе реупотребе, прилагођавања, реинтерпретације и музеализације – темељно су проучаване у антропологији, етнологији и

Поновна употреба предмета, нарочито текстилних производа¹³, није била непозната појава: у многим срединама постојала је развијена свест о вредности текстила и његовој способности да се преради, адаптира и поново укључи у свакодневну употребу. Историјски гледано, одевни предмети нису се сматрали робом која пролази кроз линеарни циклус направи – користи – баци, већ су имали циркуларну употребу¹⁴. У традиционалним друштвима поправка и кројачке интервенције на одећи биле су уобичајене праксе које су продужавале животни век ношених предмета и тиме смањивале потребу за новом производњом. Такав начин размишљања произишао је, а уједно и подстицао дубље уважавање ресурса и рада уложених у сваки комад одеће. Све до појаве индустријских производа одећа је била важна имовина, а социјална рециклажа одевних комада или његових украсних делова је од њих начинила термометром друштвене мобилности (Kale 2021, 108). Једноставним кројачким интервенцијама текстилним предметима често је удахнут нов живот, чиме је обезбеђен наставак њиховог постојања у измењеном облику и/или са новом функцијом. Бројни примери музеализованих текстилних предмета сведоче о поновној употреби и адаптацији њихових појединих делова: од апликације везених делова похабаних женских кошуља на одевне предмете новије израде до употребе дотрајалих и одбачених одевних елемената за израду различитих предмета попут дејчјих играчака (лопта крпењача, луткица и њихове одеће)¹⁵, као и текстилног покућства (јастука, столњака).

модним студијама, посебно у контексту конструкције идентитета, друштвених промена и културних вредности. Овим темама из различитих перспектива приступају аутори као што су Burman, Barbara, Fennetaux Ariane. *The Pocket: A Hidden History of Women's Lives, 1660–1900*. (2020) која кроз микроисторију џепова показује како се женски животи, рад, приватност и идентитет обликују кроз свакодневне предмете. У регионалном контексту, важан допринос даје Јадран Кале са делом *Odijevanje naroda* (2023), који документује и тумачи традиционалну ношњу на југословенским просторима, посебно осврћући се на локалне варијације у Хрватској и њихове друштвене конотације.

¹³ Што никако не искључује постојање многобројних примера „прераде“ разноврсних предмета од разнородног материјала (метални или керамички лонци за припрему хране који су постали саксије за цвеће, керамичка боца која је најпре служила за мастило, а затим за петролеј и уље (инв. бр. 3270).

¹⁴ О циркуларној економији и њеним ефектима у култури одевања на локалном нивоу погледати: Šiljak, Violeta, Saša Vajić, Vojkan Bižić, and Goran Zbiljić. 2022. „Cirkularna ekonomija: recikliranje sportske opreme.” *Ecologica* 29, no. 108: 627–638; Denić, Dimitrije, Goran Bošković, Angelina Pavlović i Nebojša Jović. 2021. „Cirkularna ekonomija u tekstilnoj industriji.” *Tekstilna industrija* 1: 47–57.

¹⁵ У Збирци дејчјих играчака чувају се бројни примери крпењача и луткица направљених од дотрајалих одевних предмета, односно од текстила индустријске производње, за

У тим трансформацијама материјалних форми препознајемо читав низ (кројачких) пракси као што су крпљење, преправљање, дорада¹⁶ и поновна употреба, које обухватају и економску рационалност, и естетску креативност, и афективну везаност за предмете. Ови модуси имају важну улогу не само у одрживости материјала и смањењу отпада, што је посебно значајно у савременом контексту, већ су у традиционалним друштвима представљале уобичајене и прихваћене начине продужавања животног века одевних предмета, као и очувања континуитета одређених модела, стилских вредности и, подједнако важно, занатских знања и техника које су примењиване у њиховој изради, одржавању и адаптацији.



Слика 2. Пример реупотребе текстилног материјала – луткица, Црвенка, инв. бр. 14994
(фото: Ивана Масниковић Антић, Етнографски музеј у Београду)

потребе овог рада навешћемо само неке од њих: лопта крпењача инв. бр. 19984, 20518, луткице инв. бр. 14994, 21136.

¹⁶ Данас се овакве праксе често означавају енглеским терминима као што су *rework*, *mending*, *repair* или *upcycling*, али у суштини представљају исте процесе који се реализују кроз конкретне занатске или ручне кројне интервенције мањег или већег опсега.



Слика 3. Пример реупотребе текстилног материјала – женска кошуља, детаљ попрсја, село Ковач, Северна Македонија, инв. бр. 22192, (фото: Ивана Масниковић Антић, Етнографски музеј у Београду)

Јасан увид у ову праксу пружа пример призренских мушких гаћа, које су током времена пролазиле кроз различите облике чувања и трансформације: наиме, почетком 1980-их година након више година пажљивог чувања, Живка Мијић поклања гаће својој унуци Љиљани Сантовац, која их – потакнута памучним материјалом од којег су израђене – преправља у летње панталоне у духу хипи стила. Уз минималну, и личну, кројачку интервенцију – сужавање у пределу тура (смањујући обим тура за 14 цм), додавање пертли везица на ивицама ногавица и пришивање недостајућих дугмића – предмет добија потпуно нову форму и функцију. Иако овај чин није произашао из експлицитне свести о културној вредности предмета, он представља практичан одговор на потребу за удобним, природним материјалом, у складу са хипи филозофијом. Уносећи лични печат, Љиљана панталоне носи као део свог модног израза, у складу са вредностима те алтернативне естетике. Током летевања на приморју и шетања београдским улицама, она их комбинује са лаганим туникама и еспадрилама, оживљавајући предмет у новом друштвеном и културном контексту.

Ова кројачка интервенција није била само чин креативне адаптације, већ и симболички гест трансформације мушког и интимног одевног предмета у јавни, женски и генерацијски редефинисан модни артикал. Моменат те трансформације у овом конкретном случају остварује

се кроз поступак прекрајања, који бисмо савременим термином назвали *rework*¹⁷, – материјалну и симболичку прераду која предмету дарује нови живот и ново значењско усмерење. Овај чин, међутим, представља тек једну фазу у ширем процесу сингуларизације, у оквиру којег предмет постепено губи своју изворну, употребну улогу и стиче нова, симболички обојена значења (Kopitof 2005, 275, 283–287). Тај процес почиње већ одлуком удовице Живке Мијић да гаће сачува, чиме се предмет издваја из свакодневног животног циклуса и улази у сферу породичне меморије. Управо у том тренутку предмет добија нову, емоционалну вредност – као лична успомена и материјализовано сећање на изгубљеног супруга. Њиховом каснијом преправком и укључивањем у лични стил Љиљане Сантовац, та сингуларност се даље развија и трансформише, при чему предмет опет стиче нова значења и вредности – не само естетске и друштвене, већ и контекстуално обновљене афективне вредности.



Слика 4. Преправка у пределу појаса: детаљ ручне интервенције на горњем делу гаћа/панталона, инв. бр. 52927
(фото: Анђела Петровски, Етнографски музеј у Београду)

¹⁷ Термин *rework* дословно значи „поново радити” или „прерадити” – моменат када се одевни предмети прерађују, поправљају, прилагођавају новим стиливима чиме добијају нову функцију и значење (нпр. прерађивање традиционалних или модно застарелих одевних предмета у савремене модне артикле).

Управо тај развојни пут гаћа/панталона од употребног предмета до емотивно значајног објекта – отвара простор за примену појма „биографских предмета” који развија Џенет Хоскинс. Она указује да поједини објекти већ од тренутка настанка носе своју биографију, пратећи и материјализујући животне приче својих власника, постајући активни медијатори личног и културног идентитета (Hoskins 1998, 7–8). У том светлу, појам биографских предмета додатно осветљава механизме Копитофове сингуларизације, показујући како објекти стичу јединствен идентитет и вредност управо кроз своју историју, употребу и трансформацију. Свака биографија предмета у суштини садржи причу о сингуларизацији, јер је свака биографија јединствена управо због јединствености људских живота и контекста у којима се предмет користи и трансформише.

Следећи корак у разматрању сингуларности овог одевног предмета јесте анализа слојева трансформације кроз које је предмет прошао. Овај процес, у којем мушки интимни одевни предмет постаје део женске, савремене (субкултурно обојене) гардеробе, илуструје како се материјална култура може адаптирати и оживети у новим друштвеним и културним контекстима. Прелазак предмета из једног временског али и значењског оквира у други сведочи о његовој флексибилности и способности да преноси, али и преобликује вредности, идентитете и наративе.

Тако је могуће на овом конкретном примеру идентификовати неколико међусобно испреплетених трансформација које чине темељ сингуларизације предмета, јер не функционишу само као њена пратећа позадина, већ представљају њене суштинске механизме. Те трансформације обухватају:

- **Функционалну промену**, у којој гаће губе своју изворну, интимну улогу и добијају нову, као део женске свакодневне гардеробе;
- **Материјалну трансформацију**, остварену кроз кројачку интервенцију и *rework* процес, којим се мења њихова форма и употребна функција;
- **Културну реинтерпретацију**, кроз коју предмет добија ново значење, при чему служи као средство преиспитивања и преобликовања родних норми у модном и културном контексту;
- **Генерациску трансформацију**, у којој предмет постаје медијатор између два различита културна и временска контекста, повезујући личну историју више генерација унутар једне породице.

Што се тиче наведених гаћа, прекрајање и даља употреба нису били само практичан чин реупотребе, већ и значајна лична интервенција у

оквиру очувања породичне историје. Љиљана је, уносећи нови живот у овај предмет, трансформисала не само његов физички облик, већ и значењски оквир – од интимног дела мушке одеће до јавног модног израза женске индивидуалности у постмодерном урбаном контексту.

Ова трансформација подразумева и културну реинтерпретацију: предмет који је првобитно био део мушког гардеробера у оквиру једног патријархално обојеног друштвеног контекста, постаје средство субкултурног израза и знак женске креативности. Поред функционалне и симболичке трансформације, важна је и генерацијска димензија: предмет повезује два културна и временска контекста – фигуру деде, који је гаће поседовао и евентуално носио у Призрену током прве половине 20. века, и унуку, која их крајем 20. века укључује у свој модни израз. Ова повезаност временских и културних слојева претвара предмет у посредника међугенерацијског дијалога и канал културне циркулације између традиције и савремености. Та временска и афективна повезаност утиче на ново читање предмета, омогућавајући његову транзицију из контекста „немоде” у нови модни и културни оквир. На примеру призренских гаћа видимо како се немода и мода преплићу у животном циклусу једног одевног предмета: немода као фаза у којој предмет губи актуелност, али стиче историјску и емотивну вредност; и мода као динамичан простор у којем се предмет поново активира и редефинише. „Немода” у том смислу не представља крај, већ потенцијални простор за реинтерпретацију, што овај случај јасно илуструје. Када су гаће након деценија преправљене у женске летње панталоне и уклопљене у хипи стил, оне поново улазе у модни контекст – овог пута у оквиру нове парадигме која преиспитује родне и културне норме. Тај прелаз од немоде ка моди остварује се управо кроз механизме као што су сингуларизација и емоционална везаност, који предмету дарују нови идентитет, функцију и вредност. На тај начин, призренске гаће постају пример динамичне узајамности између немоде и моде – немоде као интервала културног контемплирања и меморијске вредности, и моде као контекста редефинисања и савремене употребе. Ова релација не само да указује на флексибилност моде, већ и на потенцијал немоде да отвори простор за нове облике значења и идентитетске артикулације.

Након периода активне употребе, панталоне више нису коришћене, али нису ни одбачене – биле су пажљиво сачуване током наредних година, што представља други циклус „пасивног трајања” у оквиру њихове културне биографије. У овом раздобљу, предмет задржава своју афективну и симболичку вредност, прелазећи из сфере свакодневне употребе у домен личног архива у коме остаје више деценија.

Културна биографија ових панталона сведочи да предмети нису статични – њихов статус се временом мења, а они се, у складу са околностима, крећу између фаза употребе и пасивног чувања, моде и немодe, личног значења и породичне меморије

5. Музеализација као прекретница у културној биографији

У теоријском оквиру културне биографије предмета, музеализација се може разумети као један од преломних момената у животном циклусу објекта. То је фаза у којој предмет престаје да циркулише као елемент свакодневице – било у употреби или ван ње – и улази у домен културне репрезентације, симболичке вредности и јавне меморије. Иако се често схвата као завршни корак у животу једног предмета, музејски контекст не представља крај, већ трансформацију: уласком у институцију, предмет добија статус артефакта, постајући посредник између приватне историје и колективне културе, личног сећања и јавног наратива. У том смислу, музеализација се може сагледати и као радикални моменат у процесу сингуларизације – она укида употребну функцију, али уноси нову димензију значења, вредности и тумачења.

Чин Љиљане Сантовац која је крајем 2024. године панталоне уступила Етнографском музеју у Београду путем откупа, представља кључни моменат у биографији овог предмета. Овим поступком, предмет прелази из оквира породичног чувања у институционални контекст, добијајући статус културног добра и отварајући простор за музеолошку интерпретацију. Панталоне су, заједно са чарапама које су припадале њеном деди Николи¹⁸ и комплетом женске ношње њене баке Живке¹⁹, продате музеју и заведене под инвентарним бројем 52927 у оквиру збирке Градске ношње. Овим гестом отворена је нова етапа у културној биографији предмета: она у којој он почиње да комуницира са јавношћу кроз музејске наративе и академске анализе²⁰, прелазећи у зону институционалног памћења, те постаје предмет колективне

¹⁸ Два пара мушких чарапа које је Живка лично израдила за Николу; заведени су под инв. бр. 52921 и 52922.

¹⁹ Поменути комплет чине: кошуља инв. бр. 52930, појас инв. бр. 52931, јелек инв. бр. 52932 и димије 52933.

²⁰ Ова студија управо представља један од облика те академске анализе.

рефлексије и тумачења у оквиру институције која има моћ да обликује јавно разумевање прошлости²¹.

Прелаз предмета у музејски контекст представља један од кључних тренутака у процесу његове сингуларизације, јер се тим чином артикал извлачи из приватне и/или комерцијалне циркулације и уписује у институционални поредак културне репрезентације. У овом конкретном случају, гаће – трансформисане у панталоне – бивају комодификоване, можда и први пут током своје дуге материјалне биографије: постају роба у тренутку када се откупом преносе у музејску збирку. У том новом оквиру, предмет добија статус артефакта и посредника – не само између приватне историје и јавне меморије, већ и између различитих наративних режима: породичне приче, музејске документације и академског тумачења.

Етнографски музеј у Београду чува укупно 13 примерака мушког доњег веша са територије Косова и Метохије – десет у оквиру Збирке народне ношње Косова и Метохије и три у Збирци градске ношње, укључујући и гаће које су предмет ове студије. Најстарији музеализовани примерци датирају с краја 19. века и одликују се једноставнијим кројем и другачијим конструктивним решењима у односу на оне из прве половине 20. века. Старији модели били су кројени тако да прате формум чакшира (потурлија), са спуштеним туром, што је карактеристика оријенталног стила, док примерци из међуратног периода показују јасан европски утицај и налик су класичним панталонама европског кроја. Сви примерци су израђени од домаћег памучног платна, што указује на локалне текстилне ресурсе и кројачке праксе. Музејска документација у највећем броју случајева не садржи податке о томе ко је те предмете носио, ко их је израдио или у каквом су контексту били употребљени, што додатно отежава реконструкцију њихове „животне приче”.

Са аспекта поменутог, примерак призренских гаћа издваја се управо кроз своју наративну артикулацију – преплитање породичне меморије, личне креативне интервенције и институционалне валоризације – чиме предмет стиче културну сингуларност и постаје активан медијатор различитих временских, родних и идентитетских значењских равни. За разлику од других примерака у музејској збирци, који улазе у институционални оквир углавном као представници типолошке или етничке

²¹ Више о начинима на које музеј – конкретно Етнографски музеј у Београду – кодикује начин посматрања предмета, видети: Simić, Marina. 2008. „Izlaganje narodnosti kao tradicionalne kulture u Etnografskom muzeju u Beogradu: istraživanje muzejske modernističke prakse.” U: *Muzeji u Srbiji: započeto putovanje*, (ur.) Gavrilović Ljiljana, Stojanović Marko, 47–69. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.

категорије, овај предмет долази са већ изграђеном животном причом која му обезбеђује додатну слојевитост и потенцијал за потенцијал за вишеструка читања. Ова сложена биографија, која обухвата интимну, субјективну и јавну димензију, омогућава да гаће не буду посматране искључиво као текстилни остатак прошлости, већ као жива тачка укрштања културних пракси и музеолошке репрезентације.

У циљу детаљнијег разумевања функционалне и симболичке вредности предмета, као и његове позиције у оквиру регионалне традиције, приликом стручне обраде примењена је компаративна анализа која је указала на кројне сличности са раније музеализованим примерцима мушких гаћа из села Јелакце²² (општина Лепосавић, инв. бр. 35374), села Пасјане код Гњилана (инв. бр. 9414) и из Приштине (инв. бр. 47820). Сва три примерка карактерише широк појас (у случају приштинског примерка појас је декорисан извезеним цветним гранама), изведене фалте испод појаса, као и благо сужене ногавице. Сва три примерка одликују широк појас (приштински примерак има појас украшен извезеним цветним гранама), изведене фалте испод појаса и благо сужене ногавице. Ове кројне карактеристике указују на постојање специфичних решења у оквиру ширег регионалног и временског оквира. Установљене паралеле допринеле су контекстуализацији предмета ове студије у оквиру просторних и временских одевних пракси, чиме је додатно обогаћено његово значење у музејској збирци.

Приликом стручне обраде и инкорпорисања предмета у збирку Градске ношње, отворило се питање његовог именовања. Наиме, у процесу уписа новопристиглог предмета у музејску документацију, поред техничких и технолошких карактеристика, било је неопходно одредити и одговарајући назив, с обзиром на његову сложену биографију и двоструку функцију. На крају је предмет заведен под називом „гаће”, чиме је наглашена његова изворна улога као мушког доњег веша. Иако је у историјату забележено да је накнадно преправљен и коришћен као женске летње панталоне, тај аспект није ушао у званичну класификацију: предмет није означен као „панталоне, женске”, нити је трансформација евидентирана кроз допунску категорију. Такав избор назива одражава свесну интерпретативну одлуку кустоса или руководиоца збирке, који

²² Гаће из села Јелакце су првобитно ношене као чакшире, да би касније служиле као доњи веш испод зимских сукнених чакшира. Ова промена у употреби илуструје флексибилност одевних предмета у оквиру традиционалног сеоског начина живота, где један текстилни артикал може проћи кроз више животних фаза и у свакој од њих задобити различите функције, условљене конкретним околностима, годишњим добрима или потребама носиоца.

одлучује који ће аспект биографије предмета бити истакнут. Међутим, овакве одлуке нису коначне – подложне су каснијим изменама, критичком преиспитивању и стручном дијалогу, што представља једну од суштинских димензија музеолошког рада.

Коначно, чин музеализације овог конкретног предмета покренуо је важно етичко и концептуално питање: да ли гаће/панталоне треба чувати у трансформисаном облику који носи слојевита значења, или их рестаурирати у њихово изворно стање? Ова дилема превазилази техничке оквире конзервације и задире у основне принципе представљања културног наслеђа. У суштини, она се односи на то како желимо да памтимо прошлост – као динамичан процес испуњен континуитетима, преобликовањима и новим значењима, или као стабилан репер једног одређеног историјског тренутка. Иако је у званичној музејској документацији наглашена мушка функција предмета и он заведен као „гаће”, у пракси конзервације начињен је другачији избор: предмет је очуван у свом трансформисаном, каснијем облику – као женске летње панталоне. Овим се имплицитно признаје значај културне и биографске комплексности предмета, као и његовог каснијег животног тока. Важно је, међутим, имати на уму да док се назив и класификација у музејској документацији могу релативно лако изменити или допунити, конзерваторско-рестаураторски поступци имају далеко трајније последице. Избор да се предмет сачува у трансформисаном облику представља не само техничку одлуку већ дубоко етички чин који обликује будуће начине његовог тумачења, презентације и разумевања у јавном простору.

Сузан М. Пирс у књизи *Museums, Objects, and Collections: A Cultural Study* наглашава да музеализација није неутралан чин, већ активна интервенција која стабилизује значења и уоквирује наративе о прошлости. Према њеном тумачењу, улазак предмета у музеј подразумева извлачење из његовог првобитног контекста и увођење у нови – институционални – простор, где се значења реконструишу у складу са музејским дискурсом (Pearce 1992, 3–5). Музеји, како истиче, не приказују објекте као неутралне артефакте, већ их тумаче кроз наративне оквире који се временом мењају. Ова перспектива, иако омогућава увид у културне, друштвене и историјске димензије предмета, истовремено носи ризик „замрзавања” једног аспекта уместо приказивања њихове вишеслојности. Посебно у случају одеће, Пирс подвлачи да музеји не „излажу” одећу већ је „тумаче”: одевни предмети носе више значењских слојева, и њихово тумачење се увек одвија у контексту – културном, институционалном, временском (Pearce 1992, 45).

Са овом теоријском перспективом, конкретан пример предмета „гаће/панталоне” добија ново осветљење. Дилема око именовања и физичког облика – да ли да га заведемо као „гаће” или „панталоне”, и да ли да га очувамо у мушком или женском облику – више није питање техничке природе, већ суштински музеолошки и етички избор. Док документација и архивски систем усмеравају фокус на његову првобитну функцију, сам материјални облик сведочи о трансформацијама у каснијем животном циклусу. Ова напетост између документацијског и визуелног – између онога што је записано и онога што је материјално очигледно – захтева да се предмети посматрају као културно-биографски (Копитоф) и емотивно обојени артефакти (Хоскинс).

Из те перспективе, предмети су динамични ентитети чија се значења непрестано мењају – у складу са фазама употребе, институционалним тумачењем и афективним везаностима. Они нису само архивски документи, већ трагови животних прича: носе знаке употребе, преправки, креативних интервенција и личних околности. Управо тај спој материјалног, емоционалног и институционалног чини музеолошко тумачење оваквих предмета посебно осетљивим и сложеним.

Препознавање ових слојева значења омогућава музејима да превазиђу уско функционалне или типолошке приступе²³ и да отворе простор за сложеније, „животније” представљање културне баштине. На тај начин, музеј не остаје само чувар „аутентичних” облика из прошлости, већ постаје простор у ком се преговара о томе шта и како памтимо – укључујући и оно што је лично, нестандартно или вишезначно.

Ова динамика између музејског тумачења и физичког изгледа предмета открива важан аспект музејске праксе: процес музеализације није једноставан и неутралан, већ је дубоко утемељен у концептуалним изборима који одређују која ће значења бити истакнута. У случају одеће, овај процес укључује не само тумачење њеног социјалног и културног значења, већ и одлуке о томе који аспект њене биографије треба бити истакнут. Дакле, избор да се предмет прикаже као „гаће” или као „панталоне” није само питање формалне класификације, већ питање тога како ми као друштво дајемо значај различитим фазама једног предмета и његовој вези са културним, друштвеним и историјским контекстом.

²³ У досадашњем музеолошком раду стручњака Етнографског музеја у Београду на пољу проучавања културе одевања, махом су биле примењиване уске функционалне и типолошке интерпретације, што је често доводило до поједностављивања комплексних значења одевних предмета.

Сложени живот предмета: закључна разматрања културне биографије једног предмета

Кроз културну биографију мушких гаћа из Призрена ова студија показује на који начин материјални предмети постају значајни актери у процесима производње значења, трансформације вредности и артикулације културног памћења. Од почетне улоге функционалног, али неупотребљеног одевног предмета, преко интергенерацијске креативне адаптације, до институционалне музеализације, овај артефакт пролази кроз низ статусних промена. Његова трансформација из доњег рубља у панталоне хипи стила, а потом у музејски експонат, осветљава сложене процесе кроз које одевни предмети – као саставни делови материјалне културе – пролазе.

С тим у вези, културна биографија призренских гаћа осветљава значајан сегмент односа између материјалне културе и индивидуалног идентитета. Она показује како један, наизглед баналан предмет, може функционисати као медијум прелаза између традиционалног и модерног, приватног и јавног, породичног и институционалног, као и између родно обележених сфера – мушког и женског. Такве трансформације не само да указују на промене у употреби и значењу, већ откривају механизме кроз које се лична сећања, породичне вредности и друштвени обрасци уобличавају у нове културне наративе, нарочито унутар музејских контекста. На тај начин, гаће не постају само музејски експонат, већ и сведочанство о динамици културних промена, креативној адаптацији и модусима очувања породичне и колективне меморије.

Ова студија случаја доприноси и бољем разумевању сложене динамике употребе, неупотребе и новог тумачења одевних предмета кроз време. Иако су гаће највероватније набављене као готов производ – било куповином, било кроз систем даривања – њихова примарна употребна функција никада није остварена. Предмет је остао неношен, али је сачуван у оквиру породичног домаћинства током више деценија. У том периоду, гаће прелазе у стање „пасивног трајања” – издвојене из тржишне и свакодневне циркулације, али истовремено очуване као материјални траг једне епохе, локалне одевне праксе и породичне историје. У том смислу, оне представљају пример „немоде” – одевног предмета који више није у употреби, али задржава културну и симболичку релевантност.

Посебно значајан тренутак у биографији овог предмета јавља се када престаје његово „пасивно трајање” и када унука првобитног власника одлучује да гаће трансформише у панталоне, које затим носи као

израз личног стила инспирисаног хипи естетиком. Та кројачка интервенција није само чин креативне адаптације, већ и симболички гест: интимни, мушки одевни предмет постаје јавни, женски и генерацијски преобликован текстилни израз. Укључивањем у хипи естетику – контракултурни оквир усмерен на преиспитивање доминантних друштвених и родних норми – предмет стиче додатну семантичку слојевитост. Постаје не само чувар породичног сећања, већ и медијум идеолошког и културног исказа.

Овај пример конкретно илуструје Ападурајев концепт „друштвеног живота ствари”, по којем предмети стичу нова значења у зависности од друштвених контекста и начина на који се користе (Appadurai 1986, 3), као и Копитофову тезу о „културној биографији” објеката, која обухвата њихов пролазак кроз различите режиме трансформације.

Са тог становишта, нова улога гаћа у савременој модној пракси отвара простор за вишеслојна тумачења: с једне стране, артикулише вредности слободе, индивидуализма и отпора друштвеним очекивањима; с друге стране, афирмише континуитет породичног сећања, уносећи лични и интергенерацијски наратив у јавни простор. На тај начин, друштвени живот предмета надмашује његову првобитну функцију и наставља да се обликује кроз нове контексте, значења и улоге.

Кулминација ове вишеслојне биографије догађа се 2024. године када унука Љиљана Сантовац уступа откупом панталоне Етнографском музеју, чиме предмет прелази из породичне сфере у институционални оквир културног наслеђа. Чином продаје, панталоне постају део музејског система вредности, у коме се њихово значење додатно кодира кроз процесе селекције, документације и интерпретације. Како подсећа Џенет Хоскинс, предмети могу „носити памћење” (Hoskins 1998, 5), а у музеолошком контексту то памћење се институционализује и претвара у елемент колективног наратива. Гаће, сада музејски артефакт, сведоче о културним праксама, регионалним моделима мушког одевања, међугенерациским релацијама које одевни предмети могу задобити кроз своје дуго постојање/трајање у материјалној култури. Кроз процес музеализације „биографски предмети” попут ових панталона постају активни агенси у конструисању и очувању културне баштине.

Моменат музеализације представља врхунац процеса сингуларизације предмета, при чему он стиче статус јединственог артефакта – носиоца сложеног и вишеслојног идентитета, који је истовремено родно хибридан (мушког и женског карактера) и функционално преображен (од интимног доњег веша ка јавним хипи панталонама). У овом конкретном случају, сингуларизација – одвајање предмета из свакодневне употребе

и његово позиционирање као посебног и издвојеног објекта – реализује се кроз три јасно разграничена момента: а.) породично чување и неговање као вредног личног наслеђа, б.) креативну трансформацију и прављење у нови модни артикал и в.) коначну институционализацију у оквиру музејске збирке.

Иако је чин откупа музејског предмета формално улазак у домен економске размене, треба имати у виду да ова трансакција не значи нужно и поновну комодизацију у класичном смислу тржишне вредности. У случају предмета као што су мушке гаће из Призрена, ми не можемо са сигурношћу тврдити да су оне у било ком тренутку у прошлости функционисале као комодитет – односно као роба која је имала тржишну вредност и циркулисала у домену размене. Тиме што музеј предмет откупљује, ствара се нова валоризациона сфера која превазилази класичне економске категорије. Предмет улази у специфичан музејски контекст где постаје део културног наратива и колективне меморије. У овом смислу, комодизација као економска категорија уступа место сложенијој пракси сингуларизације – где предмет стиче јединствен и непоновљив идентитет. Због тога је битно истаћи да музејска комодизација није класична комодизација, већ превазилази економске категорије и представља своју врсту „комодизације сингуларности” – где предмет добија статус јединственог културног сведока, не као стандардизована роба, већ као сингуларни артефакт чија вредност проистиче из његовог историјског, културног и интерпретативног контекста.

Овај процес укључује истовремено: „десакрализацију” предмета као свакодневног и практичног артефакта, музеализацију као трансформацију предмета у јединствен артефакт и на крају реинтерпретацију његове вредности кроз музејски дискурс. Међутим, парадоксално, сам чин излагања у музеју може произвести нову форму сакрализације – институционалну и културну – у којој предмет добија статус сведока, аутентичног представника прошлости, или чак објекта културне „ауре”. Ова двосмерност процеса – одвајање од животног контекста и истовремено уздизање у домен културне вредности – сведочи о условно речено „амбивалентној”, природи музеализације као праксе која конституише, али и трансформише значења.

Поред тога, овај чин истовремено брише и неке од претходних димензија вредности предмета, попут емотивне и породичне везаности, али и отвара могућност новог значењског живота предмета у институционалном и јавном простору. Како примећује Љиљана Гавриловић, „...етнографски предмети, дакле, предмети направљени да би се употребљавали у разноврсним контекстима унутар 'своје' културе, у музеју

се нађу измештени у претпостављено (културно) не-специфичан простор, окружен празнином (маргином) и редеофинисани у објекте посматрања” (Гавриловић 2006, 2). Када артефакти попут ових панталона из породичног простора прелазе у музеј, мења се начин на који их посматрамо и тумачимо. Они престају да буду искључиво лични или породични предмети и постају део збирке која носи културна значења и приче ширег друштвеног контекста. Кроз музејски наратив, ти предмети се издвајају и смештају у нови контекст – као сведоци прошлости и носиоци колективног памћења. Тај прелазак није само физичко премештање, већ и промена њихове улоге и значаја у друштву. Овако посматрана, музејализација као културни процес не представља само завршну станицу у биографији једног предмета, већ њену трансформацију у јавни дискурс о идентитету и вредностима.

Тако, ове панталоне не постају само музејски експонат, већ и сведочанство о динамици културних промена и трајности индивидуалне креативности у оквиру колективне меморије. Овај однос између личног и колективног, интимног и институционалног, јасно се огледа у третману одевног артефакта у музејском контексту. Као што показује пример призренских гаћа, материјалност одеће често се испитује и тумачи не само кроз њену форму и функцију, већ и као носилац друштвених вредности, емоција, родних улога и идентитетских позиција.

Посебно значајна у биографији призренских гаћа јесте чињеница да су прошле кроз два раздобља „пасивног трајања” и статуса „немоде”. У првом периоду, након набавке у међуратном добу, предмет није био употребљаван, већ је сачуван у оквиру домаћинства породице Мијић као неношен одевни артикал – што га сврстава у домен одевне немоде: одеће која је ван свакодневне употребе, али није изгубила симболичку вредност. Тек током друге генерације, унука Љиљана иницира трансформацију овог комада у женске летње панталоне, чиме гаће излазе из стања пасивности и добијају нови живот у модном контексту. Међутим, након тог периода активне употребе, предмет поново улази у фазу чувања – овога пута у преправљеном облику – што представља други циклус „пасивног трајања”. У том другом периоду гаће више нису модно активне, али добијају нови слој вредности: постају породични артефакт и чувар афективне меморије. Ова двострука динамика – два циклуса чувања, али само један прелазак из немоде у моду – додатно наглашава сложеност културне биографије овог предмета. Његова финална трансформација у музејски експонат не наставља модни живот, већ га преусмерава у домен институционалног памћења, где гаће постају медијум културне артикулације и тумачења прошлости.

Из ове перспективе, анализа предмета указује на значај концепата као што су „друштвени живот ствари“, „културна биографија објеката“ и „памћење кроз предмете“, који пружају теоријске оквире за разумевање начина на који се артефакти трансформишу и стичу нова значења у различитим културним и временским контекстима. Пратећи промене у значењу и функцији призренских гаћа, постаје јасније да одевни предмети нису само одраз свакодневних пракси и индивидуалних идентитета, већ и активни чиниоци културних и институционалних процеса који утичу на начин на који се прошлост памти, тумачи и представља. Културна биографија овог комада одеће осветљава сложене везе између материјалне културе и личног идентитета, показујући како одевни предмет може постати посредник у конституисању културног памћења. Управо кроз ове трансформације откривају се механизми посредством којих се лична сећања, породичне вредности и друштвени обрасци преплићу и преобликују у музејске наративе.

Пример мушких гаћа из Призрена открива све сложености које културна биографија једног предмета може обухватити. Од настанка у међуратном периоду, преко фаза неупотребљивања, породичног чувања, прекрајања и поновног живота у новом облику и друштвеном контексту, па до коначне музеализације, овај предмет пролази кроз низ трансформација које осветљавају не само његов материјални ток, већ и ток значења. Кроз све фазе – од производње и употребе до институционалног очувања – предмет се појављује као активан учесник у процесима памћења, репрезентације и реконфигурације идентитета. Његова биографија сведочи да ствари нису ни неми ни статичне, већ испуњене потенцијалом да посредују између приватног и јавног, личног и колективног, пролазног и трајног. Музеализација као завршна фаза не означава крај живота предмета, већ његову нову димензију: институционално препознавање и отварање ка различитим могућностима интерпретације у јавном простору. Овај случај подсећа да предмети могу бити архиви, сведоци и приповедачи – живи текстови кроз које се култура прелама, обнавља и траје.

Литература

- Appadurai, Arjun. 1986. „Introduction: Commodities and the Politics of Value.” U: *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, ур. Arjun Appadurai, 3–63. Cambridge: Cambridge University Press.
- Бандовић, Александар Д. 2023. „Остава из Чуруга: прилог једној културној биографији.” *Зборник Народног музеја Србије XXVI-1: археологија*: 107–143.
- Burman, Barbara, Ariane Fennetaux. 2020. *The Pocket: A Hidden History of Women's Lives, 1660–1900*. New Haven: Yale University Press.
- Velimirović, Danijela. 2006. „Kulturna biografija grandiozne mode: priča o kolekciji Vitraž Aleksandra Joksimovića.” *Etnoantropološki problemi* 1 (2): 91–104.
- Gavrilović, Ljiljana. 1990. „Cincari: Dijaspора i etnički identitet.” *Etnoantropološki problemi* 7: 57–60.
- Гавриловић, Љиљана. 2006. „У потрази за идеалним описом музејског предмета.” У: *Етнологија музејска документација у Србији на ио-чеику шреће миленијума – сшање и персјекииве*, ур. Д. Рајић, 1–6. Чачак: Народни музеј Чачак.
- Gosden, Chris, и Yvonne Marshall. 1999. „The Cultural Biography of Objects.” *World Archaeology* 31 (2): 169–178. <https://doi.org/10.1080/00438243.1999.9980439>
- Denić, Dimitrije, Goran Bošković, Angelina Pavlović и Nebojša Jovičić. 2021. „Cirkularna ekonomija u tekstilnoj industriji.” *Tekstilna industrija* 1: 47–57.
- Erdei, Ildiko. 2008. *Antropologija potrošnje: teorije i koncepti na kraju XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Зарић, Милош. 2017. „Културна биографија ствари у музеолошкој перспективи: прича о гуслама од војничког шлема.” *Гласник Етнографског музеја* 81: 11–38.
- Јастребов, Иван С. 2018. *Сшара Србија и Албанија*. Београд: Службени гласник.
- Јокановић, Милена. 2021. „Зграда музеја као музејски предмет: биографија Музеја 25. мај у Београду.” *Зборник Машице српске за ликовне уметности* 49: 277–291.
- Kale, Jadran. 2021. *Odijevanje naroda, nastanak narodne nošnje*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kopitof, Igor. 2005. „Kulturna biografija stvari: komoditizacija kao proces.” *Treći program* 125–126: 274–300.

- Miller, Daniel. *Stuff*. Cambridge: Polity Press, 2010.
- Pearce, Susan M. 1992. *Museums, Objects and Collections: A Cultural Study*. Leicester Readers in Museum Studies. London: Leicester University Press.
- Поповић, Душан Ј. 1998. *О Цинцарима: прилози ишћању поштанка нашеї ірађанскої друштва*. Допуњено издање. Београд: Прометеј. (првобитно издање 1927.)
- Прелић, Младена, Тибор Варади (ур.). 2017. *Цинцари: културна размeна, иденитет и наслеђе*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Симић, Марина. 2008. „Издавање народности као традиционалне културе у Етнографском музеју у Београду: истраживање музејске модернистичке праксе.” У: *Музеји у Србији: зајочетно путовање*, ур. Љиљана Гавриловић и Марко Стојановић. Београд: Музејско друштво Србије, 47–69.
- Hoskins, Janet. 1998. *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of People's Lives*. New York – London: Routledge.
- Цветаноска, Виолета. 2014. „Културна биографија мијачке ношње.” *Гласник Етнографског музеја* 78: 57–88.
- Šiljak, Violeta, Saša Vajić, Vojkan Bižić и Goran Zbiljić. 2022. „Cirkularna ekonomija: recikliranje sportske opreme.” *Ecologica* 29 (108): 627–638. <https://doi.org/10.18485/ecologica.2022.29.108.21>

Jelena Sekulović

REWRITING THE PAST: A CULTURAL BIOGRAPHY OF A MUSEUM OBJECT

Summary

This study, starting from the cultural biography of men's underpants from Prizren, explores how material objects become key actors in the processes of meaning production, value change and articulation of cultural memory. Relying on the theoretical frameworks of the social life of things and the cultural biographies of objects, the paper analyses how a clothing artifact mediates between the private and the public, the family and the institutional, the traditional and the contemporary, as well as between the gendered spheres – male and female.

The trajectory of this object – from unworn underwear from the first decades of the 20th century, through family preservation and creative adaptation into hippie pants during the 1980s, to musealization in the 21st century – sheds light on the complex mechanisms of status and semantic changes. His biography includes two periods of "passive duration",

in which clothes are not actively used, but still carry a symbolic meaning, as well as one moment of "activation", when he reappears in a fashion context. This dynamic makes it possible to consider the relationship between "fashion" and "non-fashion", use and archiving, personal memory and final musealization as an institutional form of representation. In the museum context, the object takes on a new role: it is no longer just a custodian of family memory, but becomes a means of cultural interpretation. Its value shifts from the utilitarian to the symbolic and narrative field, thus becoming an active medium in the processes of constructing gender, generational and cultural identity. Thus, these trousers become not only a museum exhibit, but also a testimony to the dynamics of cultural change and the durability of individual creativity within the collective memory. The relationship between the personal and the collective, the intimate and the institutional, is clearly reflected in the treatment of the clothing artefact in the museum context. As the example of Prizren underpants shows, the materiality of clothing is often examined and interpreted not only through its form and function, but also as a carrier of social values, emotions, gender roles and identity positions.

The example of Prizren's underpants testifies that material objects are neither silent nor static – they have their own social life, participate in the circulation of meanings and mediate between different cultural worlds. As archives, witnesses and storytellers, such objects allow culture not only to be remembered, but also to be reinterpreted, renewed and transformed.

Keywords: clothing, cultural biography, social life of things, transformation, musealization

Примљено: 16. 9. 2025.

Прихваћено: 9. 10. 2025.

Јелена Тоскић*

Народни музеј Ужице

ПОРОДИЦА И ДОМАЋИНСТВО У МУЗЕОЛОШКОЈ ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ МУЗЕЈА НА ОТВОРЕНОМ „СТАРО СЕЛО” СИРОГОЈНО**

У селу Сирогојну, почетком 80-их година прошлог века, дислоцирањем дрвених грађевина у каквим су некада живеле многочлане заједничке породице у златиборском крају, настала је прва амбијентална поставка етнографског типа на отвореном у Србији. Грађевине народне архитектуре, које су категорисане као споменик културе од изузетног значаја уз етнографске експонате представљају наратив о животу заједничких породица на селу у другој половини XIX и првој половини XX века. Према принципима савремене музеологије поставке музеја на отвореном имају своје предности и мане, које покушавамо да решимо оживљавањем амбијента и музеолошком интерпретацијом одређених сегмената културе. Да ли су модели оживљавања поставке довољни да објасне феномен породице и породичног живота или је у интерпретацији потребно користити више наратива, питања су која чине окосницу рада. Рад се у методолошком смислу ослања на документацију Музеја на отвореном „Старо село” и релевантне податке из доступне литературе.

Кључне речи: породица, заједница, домаћинство, грађитељство, интерпретација, наратив, Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно.

* jelena.sirogojno@gmail.com

** Рад са истим насловом, у проширеној верзији, представљао је хабилитациони рад са којим је стечено звање музејски саветник у новембру 2017. године. Због чињенице да је од истраживања до објављивања рада прошло осам година, претпоставља се да нису обухваћени сви актуелни музеолошки принципи.

Увод

Музеји на отвореном као својеврсне поставке у простору кроз интерпретативне програме, који оживљавају статичне изложбе најчешће одређеног типа грађевина, могу представити комплексније и више наратива. У музеју на отвореном могуће је у много већем обиму манипулисати културним елементима, односно постављати их у комплексније међусобне значењске односе, како би нека порука била што потпуније пренета (Матић 2008, 177). Филтере кроз које се пропушта велика количина значења посредством материјала и облика музејских предмета називамо интерпретацијом. Музеолошка интерпретација употребљава разне облике селекције, истицања, тумачења и стварања контекста, ствара везу између прошлости и будућности (Мароевић 2002, 75).

Стална поставка Музеја на отвореном „Старо село“ Сирогојно кроз грађевине „народне“ архитектуре, категорисане као споменик културе од изузетног значаја, и етнографске експонате, представља наратив о животу задружних породица на селу у другој половини XIX и првој половини XX века. У складу са тим циљ овог рада је да се испита у којој мери музеолошка интерпретација у Музеју „Старо село“ Сирогојно може адекватно приказати породицу и домаћинство у прошлости. Тумачење музејске поставке Музеја на отвореном „Старо село“ Сирогојно биће представљено кроз следеће целине: Музеји на отвореном – поставке у простору; Визуелна структура домаћинства – слика породице; Наративни приступ и биографије објеката и Програми музеја на отвореном као могућност за интерпретацију породице и домаћинства.

Рад се у методолошком смислу ослања на досадашња теоријска етнолошка и музеолошка сазнања, историјске чињенице, фото-документацију и архивску документацију Музеја на отвореном „Старо село“ Сирогојно, као и приватне фондове фотографија које су за потребе рада уступљене на коришћење.

Музеји на отвореном – поставке у простору

Музеји на отвореном су превасходно музеји, наводи Крстовић у предговору своје комплексне студије о овом специфичном типу музеја (Крстовић 2014, 9). Музеје на отвореном не треба посматрати као „неку“ врсту музеја. Наше могућности су много шире, ми смо подједнако позоришта, тематски паркови, изграђене конзервиране локације,

паркови природе или чак образовне институције (Rentzhog 2008, 9–16). Првенствено, не ради се само о зградама и објектима, већ и људима; језгро надлежности није анализа, већ синтеза; фасцинација није изазвана чињеницама, већ причом (Vaessen 2008, 21–31). На основу тога следи да музеји на отвореном као специфичан тип музеја обухватају културу у пуном облику, односно приказују природу, материјалне артефакте и нематеријално културно наслеђе применом интегративног приступа. Високо постављене музеолошке стандарде није лако испунити, па су неки музеји на отвореном још увек задржани на нивоу статичне изложбе репрезентативних грађевина народне архитектуре.¹



Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно, 2015. година
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно)

Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно годинама обликује свој идентитет и стиче публику која препознаје његову индивидуалност међу другим музејима у Србији.² Стална изложбена поставка представљена је амбијентално, на отвореном простору, кроз два домаћинства са групом дрвених грађевина опремљеним аутентичним предметима из етнографског фонда Музеја, а чији је циљ да покажу како се живело у прошлости.³ Већ након почетка изградње комплекса евидентно је да ће

¹ На основу приступа у презентацији настала је условно речено подела на европске (западне и источне) и америчке музеје на отвореном.

² Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно представља прву успешну реализацију пројекта музеја на отвореном у нашој земљи.

³ Реализација пројекта почела је 1979. године дислоцирањем објеката народног грађевинарства и формирањем амбијенталне поставке од два задружна домаћинства. Заједно са Црквом Св. апостола Петра и Павла пренети објекти су 1983. године категорисани

се стална поставка Музеја на отвореном уклопити у контекст идеализоване српске прошлости, подразумевајући под тим и патријархалну породичну структуру и хијерархију задружне породице у којој доминира склад, а чији центар представља огњиште у кући. Овакав тип поставки са фокусом на село уклапа се са интересовањима етнолога и музеалаца тог времена⁴ и како објашњава Гавриловић, одржало је концепт виђења културе заснован на романитичарској рурално-патријархалној носталгији (2007).

С друге стране, конципирана амбијентална поставка приказала је другачији визуелни идентитет у музеолошкој презентацији,⁵ јер су предмети постављени у простору коме контекстуално припадају. Музеј на отвореном за разлику од конвенционалног музеја 'у затвореном' представља комплексну изложбу која постаје непредметни комуникацијски процес, средство двоструке комуникације: од творца културних елемената ка конзументима у аутентичној култури: од музеалности ка конзументима у савременој култури, то јест ка публици (Матић 2008, 178).

Музеји на отвореном бирају различите стратегије и приступе музеолошкој интерпретацији. Фокус у основи остаје на амбијентално тематском потенцијалу сталне поставке, али се велика пажња посвећује интерпретативним програмима који могу оживети статичне изложбе грађевина и наративима који их допуњују.

Визуелна структура домаћинства – слика породице

Музеолошку интерпретацију породице и домаћинства у музеју на отвореном на основном нивоу можемо посматрати из визуелног кон-

као Споменик културе од изузетног значаја (Службени гласник СРС број 28/1983). Музеј народног градитељства је пословао у оквиру Друштвеног предузећа Сирогојно које је заједно са Општинама Ужице и Чајетина оснивач Установе музеја на отвореном „Старо село” 1992. године.

⁴ На иницијативу Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, у седмогодишњем плану рада из 1960. године, предвиђена су значајна средства, а потом оформљена и посебна комисија (двојица архитеката и три етнолога) са задатком да спроведе поступак израде елабората о етно-парковима (на Златибору и у Београду на Авали) (Златић-Ивковић 2012, 16).

⁵ У периоду након Другог светског рата готово сваки град у Србији добија Музеј у коме се приказује богатство локалне прошлости, традиција, историја и уметност (Гавриловић 2009, 39–40).

цепта једноставним погледом на сталну поставку дрвених грађевина у оквиру Музеја, а затим слојевитије кроз спектар наратива које нам пружа документација о појединачним грађевинама у оквиру Музеја и на крају кроз музеолошку интерпретацију.

Поставка Музеја на отвореном „Старо село” замишљена је да представи богатство, развој и тип народне архитектуре златиборског краја, а уједно и породичне, друштвене и привредне односе на селу кроз домаћинства у каквим су крајем XIX и почетком XX века живеале многочлане задружне породице у планинским селима западне Србије.

По принципу стварања амбијенталних поставки у етно-парковима,⁶ касније музејима на отвореном, направљен је распоред пренетих грађевина и формирана стална поставка грађевина репрезентативног изгледа са просторном и структуралном формом домаћинства, а према узорима претходних истраживачких проучавања.⁷ Музејска домаћинства у овом случају представљају простор за тумачење породице и породичног живота у планинским крајевима западне Србије. Посматрати породицу из угла домаћинства пре свега указује на узрочно последичну везу између две социолошко-правне и економске категорије. Домаћинство као економски оквир породичног живота не постоји без материјалних предуслова, у које спадају услови становања и предмет рада, односно имање најчешће је интегрисан са породицом. Данас је управо случај да је породица исто што и домаћинство, како по саставу чланова, тако и по функцијама које деле (Милић 2001, 77).

Домаћинства представљају стамбени простор грађен од већег броја мањих објеката различите величине и намене, окупљених око куће. На овакву организацију стана утицало је више фактора. Подизање мањих грађевина једноставнијег конструктивног решења не захтева велике материјалне трошкове, као ни посебно обучену радну снагу. Грађевине из тог времена су једноставне, мањих димензија и без украса. Развој породице, њено увећавање, проширење и удружени рад узроковали су повећање броја стамбених и привредних објеката.

⁶ Термин етно-парк се среће у документацији Музеја на отвореном „Старо село” Сирогојно, који су аутори концепта будућег музеја народног градитељства преузели из пољског назива „етнографски парк-музеј” (више у Златић Ивковић 2012).

⁷ За већину грађевина из музејске поставке постоје основни подаци о пореклу и власнику, уз описе конструктивних решења које је забележио главни архитекта пројекта Ранко Финдрик. Такође, треба напоменути да је поставка настала у два периода: од 1980. до 1983., када су пренети објекти везани за домаћинства, сточарски стан, објекти нове намене; затим од 1992. привредни објекти попут штале, мишане, качаре и др. Идејни план са објектима – воденица, ваљарица, кречана и ћумурана није реализован.



Шуљагићи, село Драглица,
1983, инв. бр. 1384.



Музејско домаћинство
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“
Сирогојно)

Павиљонски тип насеља карактеристичан за планински крај Вукосављевић повезује са задружном породицом и означава као најпотпуније израђено (Вукосављевић 1965, 271). Матић просторно решење домаћинства посматра као циклично, јер кућа заправо представља чвориште свеукупне комуникације у оквиру једног домаћинства (Матић 2007, 64).

У Музеју на отвореном „Старо село“ Сирогојно стална поставка, односно домаћинства, приказују распоред зграда у стамбеној целини одређен по правилима које намеће функционисање задружне породице у оквиру домаћинства. На средини дворишта смештена је „главна кућа“, а остале грађевине су подигнуте око ње. На источној страни су постављене грађевине за житарице амбар и салаш – кош за кукуруз, а са западне стране су вајати, млекар и мањи објекти као што је хлебна пекара, трап и пчелињак. Део домаћинства који припада економији, како то налажу развијенија правила становања, налази се изван дела домаћинства за живот људи.

Величина и структура домаћинства повезана је са структуром породице која је у њима егзистирала. Задружна породица представља особиту установу заједничког живота, ширу од биолошке породице. Она се састоји од више породица (најмање од две), а њени чланови живе и раде заједнички по начелу поделе рада, заједнички располажу средствима за производњу која припадају заједници и заједнички искоришћавају плодове свог рада (Филиповић 1991, 3). Према попису становништва Среза златиборског из 1863. године закључује се да су у већини домова живеле породичне и кућне задруге. Просечан број чланова домаћинства је између 6 и 8, али у истом периоду на селу постојала је мала породица од 2–4 члана и задруга од 10–15 до 25 чланова (Игњић 2002, 13–14).



Породица Стаматовић Сирогојно 1958. године
(Приватни фонд породица Миша Стаматовића)



Породица Митрић село Скржути, 1942. година
(Приватни фонд породица Тоскић)

У сагледавању аспеката живота задружне породице стамбени и привредни део домаћинства морамо посматрати у целини. Број стамбених јединица унутар домаћинства указује на чињеницу да је број чланова једног домаћинства морао бити већи што је више простора за становање. О привредном усмерењу породице сведочи број различитих привредних објеката. У централном делу дворишта кућа – *динарска брв-*

нара, доминира и функционално и наративно. Кућа је место за породицу и обављање свих елемената живота унутар домаћинства, склониште и место за спавање, место за припрему хране, ритуални простор за обичаје и својеврсни центар комуникације породице. Затим следе мање грађевине – *вајати*, чији број указује на број ожењених чланова задруге и одређује бројност и структуру породице. *Млекар*, посебан објекат за млеко и млечне производе среће се у свим домаћинствима и на тај начин указује на сточарство као привредну оријентацију планинског становништва.

У оквиру оба домаћинства смештено је укупно пет објеката чија је намена чување житарица. Посматрањем музејских домаћинстава према функцији привредних објеката, због већег броја амбара и коша за кукуруз, стиче се закључак да је ратарство било подједнако развијено као и сточарство. Принос жита на планинском простору свакако није могао бити тако велики, те се поставља питање да ли су домаћинства задружних породица заиста изгледала и структурно била таква? Концепт *музејског домаћинства* иако прати просторну форму распореда објеката, према њиховом броју превише је развијен за историјски и економски контекст друге половине XIX века.⁸

Можемо закључити да су музејска домаћинства конципирана према принципу репрезентативности грађевина у периоду развијеније форме становања на селу. Оба домаћинства имају већи број објеката, те према томе приказују живот велике породице развијенијег имовинског статуса. То практично значи да концепт развоја градитељства, станишта и домаћинства који су уско повезани са имовинским јачањем села потпуно изостају. Приказана домаћинства на овај начин породични живот интерпретирају као идеализован простор за живот велике сложне задруге. Породица коју можемо сагледати из примера музејских домаћинстава (споља сагледано) представљала би пример идеалне структуре (више ожењене браће живи у заједници са родитељима) и хијерархијских начела (отац родоначелник породице) са пољопривредном оријентацијом ширег спектра.

⁸ Увидом у скромну фото-документацију Музеју на отвореном „Старо село“ Сирогојно насталу током теренских истраживања у периоду 1979–1985 тек делимично можемо утврдити постојање овако развијених стамбених целина или група објеката, јер су оне у том периоду већ углавном напуштене (више у Финдрик 1994).

Наративни приступ и биографије објеката

Етнографска⁹ поставка у ентеријеру допринела је појашњењу живота породице у домаћинству у одређеној мери, али недовољано за учитавање улога и структуре породице и свеукупног контекста живота и привређивања. Улога чланова породице повезана је са описом и функцијом грађевина само на општем нивоу. Приказани наративи углавном нису базирани на стварним биографским подацима везаним за објекат или породицу којој је припадао. Примере релације између чланова породице и грађевина тумачићемо кроз примере: кућа, вајат и млекар.

Кућа – динарска брвнара

Кућа бр. 3 Главна кућа 1. домаћинства је саграђена 1880. године у селу Алин Пошок. Ошкуйљена је од Рагенка Лазовића и у Музеј пренета 1980. г. Кућа је саграђена од брвана и ослоњена на зидани подрум. Има две просјорије и особена двоја насипрамна врата.¹⁰ „Главна кућа” је по типу динарска брвнара, коју одликује дрвена конструкција на каменој основи. Кров је четворосливни, са стрмим странама шиндром као кровним покривачем. Спољашња обележја на кући у виду централног отвора – са *кайићем*, и мањи на косинама – *баце* које извлаче дим из објекта такође одвајају кућу од осталих грађевина. У свом развоју од једноделне ка вишеделној грађевини главна кућа у хоризонталном правцу добија „собу”, а у вертикалном „подрум”. Под „куће” је од земље, а изнад огњишта се налази таваница од шашовца – *черјен*, која покрива површину мало већу од површине огњишта. О таванске греде окачена су два држача – *верижњаче*, који носе вериге са казаном.

⁹ У пракси етнографске изложбе приказују „традиционалне” културе народа/нације/етничке групе или људи који живе на једној територији, а период који се „подразумева” је XIX век и почетак XX века (Гавриловић 2007, 68).

¹⁰ Распоред грађевина у породичном насељу један је од главних разлога што је „кућа” добила двоја врата, једна на источној, а друга на западној страни, уколико је било могуће оријентисати кућу у правцу север-југ. Врата се на кући појављују из практичних разлога, јер је тако приступ деловима стамбене целине постао једноставнији и пут до њих краћи.



Ентеријер Главне куће, двоја врата и огњиште
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сиројно)

Живот породице у главној кући најкомплексније описује огњиште као својеврсни синоним за задругу. „Где станиште ту одмах и огњиште“ (Вукосављевић 1965, 150). Огњиште, четвртаста или кружна површина поплочана каменом, смештено у средишту прве просторије куће. На огњишту се ложила ватра, припремала храна и уз њега окупљала многобројна задружна породица. Као место у прошлости где је ватра горела непрекидно, огњишту се придавао и велики симболички значај. Сматрало се да је ово место станиште митских заштитника породице, станиште предака и ритуално средиште куће, око кога су се обављали најзначајнији породични ритуали и обреди везани за велике народне празнике. Симболички богато место отворило је широке могућности за интерпретацију о животу породице. Од функционалних одлика као што је ложење ватре за грејање, припрему хране и сушење меса на таванском простору до ритуалих радњи у обичајној пракси прославе Бадње вечери, Божића, свадбених обичаја итд. Улога домаћице којој је увек и припадала та интимна, приватна сфера породичног живота и свакодневних кућних послова наглашена је у функционалном смислу, док је улога домаћина – старешине породице уочљивија на симболичком нивоу, посебно у извођењу ритуала за празнике и повезаности са прецима.

Кућа бр. 11 из Сџубла. Саграђена је 1891. г. и припадала је породици Радована Варничкића. Брвнара од борове траје са две просторије и подрумом. Предња страна подрума је од борових шалии које се моћу уклониши због уношења већих бураги.

У конструктивном развоју динарске куће брвнаре додавањем собе добија се нови простор за спавање, али и за друштвени живот. 'Соба' је увек мања од 'куће', а углавном је намењена за примање гостију, за славе и кућне свечаности и за спавање најстаријих у задружној породици. 'Соба' је за два или три степеника виша од нивоа 'куће'. Под је од дрвених талпи, а таваница од шашовца. Ова просторија се загрева помоћу земљане пећи наслоњене на преградни зид. Испод ње се налази подрум са каменим зидовима који носе целу конструкцију куће. Визуелни наратив постављене свечане трпезе може се интерпретирати кроз тему прославе или светковине породичне славе. Соба постаје средиште друштвеног живота породице и тотално потискује огњиште у сферу интимног центра породичног живота.

У подруму ове куће смештена је реконструисана грнчарска радионица.¹¹ Можда због потребе да објекат везују за личност, занимање или да се нагласи родна улога у породици, многи посетиоци ову грађевину означавају погрешно „грнчарева кућа”, јер то свакако није било занимање њеног власника нити становника овог села.

Вајати – мале зграде

Вајати¹² су мале зграде намењене за смештај, и то најчешће за ноћевање породица ожењених чланова задружног домаћинства. У пракси наслеђивања имовине по мушкој линији вајати за ожењене синове експлицитно изражавају тежњу сељака ка проширењу породице. Број вајата у дворишту је варирао у зависности од величине задруге, односно броја ожењених задругара. С друге стране, Вукосављевић наводи: „Велики број чељади спавао је по вајатима „женским зградама”. (Вукосављевић 1965, 171–174). Често се у њима налазио само већи лежај на коме је спавала мања породица. С временом, с бољим условима живота, они постају боље и трајније грађевине. Вајати издвојене просторије за брачне парове говоре о сепарацији дела задруге најчешће због растеређивања куће

¹¹ Велики број музеја на отвореном у оквиру својих изложби приказује занатске радионице и развија своју стратегију у презентацији занатских вештина са циљем њиховог очувања.

¹² У другим крајевима познати и као „клијети”, „зграде”, „колибе”, „киљери”.

као простора за спавање, али и због истицања имовинског и социјалног статуса. У складу са тим мишљењем, сваком вајату унутар музејских домаћинстава додат је наратив који говори не само о брачном животу, већ и о имовинским приликама, организованој трговини, смртности деце и употреби простора за друге намене.

Вајати – зграде за ожењене синове у интерпретацији могу да прикажу шире контексте живота једне породице, као на пример: развој културе становања, женска и мушка занимања, децу, имовинске односе, да говоре о положају чланова породице и у крајњем – о распаду задружних породица.



Вајат са крстовима
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно)

Зграда бр. 6 – Вајати са крстовима саграђен је 1845. т., село Драгица, припадао је породици Дубравка Шуљатића. Зграда је у архитектонском смислу пример старије градње уз минимално коришћење таворја, јер је даска – шиндра причвршћена уз помоћ дрвених клинова.

Вајат са крстовима на слемени крова, поред описа градитељских решења, говори о смртности деце, религији и симболичким употребама апотропеја у виду крстова. Наглашене су улога млађе жене и деце у породици. Најбитнија функција жене у великој породици – задрузи била је да роди децу, а посебно су мушка деца имала приоритет. Та неопходност рађања деце била је у складу са неким од општих начела која су владала у задрузи. „Мало има људских стремљења која су тако опће-

нита, тако једнодушна и тако безувјетна као што је жеља за дјецом у патријархалној средини. Дјеца нису пожељна под извјесним условима него увјек и по сваку цијену. Нема ништа релативно у тој тежњи него у њој има неки апсолутни, готово религиозни елемент. Људи овдје познају само један извор богатства, а то је плодност... Сва стремљења уједињују се у један једини силни афект: имати 'од срца' порођа и подићи дјецу" (Ерлих 1964, 243). У складу са том тежњом да се очувају деца, развило се и веровање у демоне који могу наштетити деци, па се прибегавало различитим врстама заштите од урока и злих дејстава. Смртност деце изазвана разним болестима у најранијем узрасту такође је била изражена, па се прибегавало апотропејској заштити, коју су тадашњи људи усвајали као могуће решење. Употреба апотропеја на крову¹³ *вајата са крстовима* даје нам увид у најинтимније сегменте једне породице, а истицање хришћанског обележја јасно указује на доминацију православног становништва у овим крајевима и религијску припадност породице која живи у домаћинству.

Зграда бр. 5 *Вајат са шремом саграђен 1870. г. из села Алин Пошок, ошкучљен од Мића Николића. Зграда има отворен шрем и подрум.*

Горњи простор вајата у изложбеном смислу опремљен великим креветом и опремом за ткање указује на женска занимања и простор где се припремају материјали за одећу, покривке, прекривке и девојачка спрема – мираз. Опремањем подрумског простора у качарску радионицу истиче се занатство као мушки удео у привређивању задруге.

Зграда бр. 12 – Вајат – особина *из села Чичкова, саграђен 1903. г. у домаћинству Стојадина Николића. Мала зграда од букових брвана са кровом од борове грађе, унутар простора има уграђене преграде за жишо. Зграда има земљани под.*

Вајат – особина због преграда за жито унутар простора повезана је са појмом „особине”.¹⁴ Особина се односи на покретну имовину: стока, жито, поклони од удаје. У особину коју кћер наслеђује од мајке не улази

¹³ Наратив о вајату као простору за спавање може се пренети на поље народне фантастике, укључујући у приче и веровања у митска бића попут дрекаца и море. Такође се наратив може ослањати на веровања у апотропејска својства и моћ крстова у заштити породице од грома и других злих сила.

¹⁴ Право појединаца да самостално располажу делом стечене имовине, било да је жена добила од својих родитеља или је стечена на неки други начин (више у Финдрик 1999, 48–52).

њена „прђија” коју је као невеста донела у нови дом. Особина је једини иметак који се није делио унутар задружне породице и који се посебно наслеђивао. Овакав наратив јасније осликава положај чланова задруге, објашњава изузетке унутар функционисања породице, али и тежњу да се одабиром невесте бољег имовинског статуса осигура лакше функционисање породице.

Млекар

Мала дрвена грађевина која је служила за чување млека и млечних производа резервисан је простор за једну жену – „планинку”. Осталим укућанима је улаз био забрањен да би се одржавала неопходна хигијена ових производа.

Млекар бр. 7 Ошкуљен је од Бранка Павловића из Сиројна, а саграђен 1930. г. Мања зграда од букове грађе, покривена кровом од даске са поглацима. Под је од земље.

Млекар бр. 15 ошкуљен од Будимира Дабића из Алиној Пошочка, саграђен је 1920. г. Млекар је мања дрвена зграда са дрвеним кровом. Са спољне стране има полице за карлице.

Градња млекара као посебних грађевина била је распрострањена у планинским деловима западне Србије. Млекар је изнутра и споља опремљен дрвеним полицама, на којима се у карлицама разливало млеко, у чабровима држао сир, а у качицама кајмак. С обзиром да је у питању сточарски крај у коме нема удруженог рада – бацијања у производњи млечних производа, млекар је грађен уз кућу у свим домаћинствима. Функционално и ритуално простор млекара у златиборском крају је дефинисан као женски – једна жена брине о млеку и млечним производима. До такве „сакрализације” простора дошло је поштовањем одређених правила која су пре свега морала задовољити хигијенске норме, затим ритуалне, а на крају и распоред млечних производа на све чланове породице. Распадом задружних породица, млечни производи постају потенцијал за остваривање прихода жена. Кроз пример млекара јасно се види родна поларизација чланова породице, а и привредна оријентисаност ка сточарству.

Наративна интерпретација појединих грађевина омогућила је да боље сагледамо функцију и структуру између домаћинства и задружне породице као одвојених категорија. Уједно и визуелни и наративни ниво интерпретације породице и домаћинства у оквиру музејске поставке

представљају основни интерпретативни потенцијал музеја на отвореном као специфичног музеја. Циљ интерпретације јесте да створи везу између прошлости и будућности, а у оквиру два наведена нивоа представа о породици и домаћинству закључујемо да су они и даље на статичном нивоу. Презентација културног наслеђа у случају музеја на отвореном неоспорно мора бити употпуњена причом, праксом и живим наслеђем.

Програми музеја на отвореном као могућност за интерпретацију породице и домаћинства

Амбијент музеја на отвореном по својој природи не сме бити лишен наратива, јер естетика простора иако пријемчива на око неће одговорити на битну улогу музеја као места за проучавање, заштиту и презентацију културе. У складу са тим, Доналд Пециози одређује музеј као место на којем се креира и презентује идентитет, наново производе контексти и значења, а артефакта трансформишу у „текстуалну импресију и интерпретацију” (Мартиновић 2014, 89).

Од интерпретатора културе, најчешће кустоса и његовог научно истраживачког приступа, зависи да ли ће предмети само причати причу о „замрзнутој” прошлости или ће уз примену интегралног¹⁵ и холистичког приступа презентацији културу представити шире. Уколико је временски и просторни контекст строго одређен и могућности за интерпретацију су сведене и уопштавајуће. Музеји на отвореном у свом раду примењују неколико различитих стратегија уз помоћ којих посетиоцима приближавају време и простор. Зипсејн наводи пример успешно примењених стратегија у музејима на отвореном, од чега се курсеви и радионице везане за старе занате и програми у области „живе историје” *living history* издвајају као два основна типа примењених стратегија¹⁶ (2013).

Приближити посетиоцу причу о животу породице и демистификовати хармонију и хијерархију задружне породице није лак задатак. Често су људи већ припремљени предрасудама о појединим улогама чланова породице и грађевинама које им припадају. Од изражавања емотивних ставова како је живот у таквом простору и таквој заједници био најбољи, једини исправан и како је модерно време уништило породицу

¹⁵ Више у Томић Јоковић 2012.

¹⁶ Програми едукације (пример музеј на отвореном у Сасексу- Велд и Даунленд); живе историје (Јамтли у Остерсунду Шведска) или играња по улогама (Колонијални Вилијамсбург у САД).

као срж друштва, па до оних који не могу да схвате тежину времена у којој је живела породица задружног типа и потпуног скептицизма. У интерпретацији породичног живота води се рачуна о узрасту коме се прича представља. Основне информације ће остати исте за све групације посетилаца, али ће нивои информација бити садржајнији што је група или појединац заинтересованији.

Услед недостатка података из прошлости објекта – грађевина у Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно, фокус је померен на музејски интерпретиран наратив о животу породица у њима. Интерпретација породичног живота и улога појединих чланова породице у Музеју врши се кроз програме оживљавања поставке. Од 1992. године, када је установа званично основана као музеј на отвореном, покренуто је више програма оживљавања поставке које укључују и презентацију нематеријалних аспеката културног наслеђа. Програми се састоје од сталних или повремених интеракција које за циљ имају приближавање улога и значаја појединих чланова породице, послова које обављају и обичајне праксе која се спроводи у породици. У том смислу могу се издвојити два типа програма који се реализују у Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно, а који дају могућност за интерпретацију породице.

Први тип програма везан је за оживљавање поставке односно грађевина „народног” неимарства. Ангажовањем локалног становништва у улози *домаћице* – жене која обавља свакодневне послове у кући и окућници, попут бриге о цвећу и чистоћи и мајстора „старих заната”¹⁷ који представљају своје вештине израде појединих предмета у простору музејских занатских радионица, поставка прелази на други ниво интерпретације. Програм оживљавања поставке ангажовањем локалног становништва представља повратну спрегу између музеја као простора где се баштини културно наслеђе и локалне заједнице. Кроз програме оживљавања поставке јасно су истакнуте поларизоване родне улоге у породици на селу, не само у прошлости већ и у савременом контексту. Место жене је у кући, где се она бави кувањем, чишћењем и распремањем, затим плете, преде, уређује повртњаке и цветњаке или обавља неки други кућни посао. Мушке улоге везане су за занатске радионице, пољске послове обраду њива и ливада, градитељство итд.

¹⁷ У Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно посетиоцима су представљени лончарски, ковачки, корпарски и качарски занат као део живог нематеријалног наслеђа које је још увек присутно на овом простору.



Програм оживљавања музејске поставке, домаћице
Милена Ђоковић и Георгина Савичић, припрема качамака на огњишту
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно)



Програм оживљавања музејске поставке, домаћице у вајату
Радмила Радовановић (плетење) и Дивна Секулић (ткање)
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно)



Програм оживљавања музејске поставке домаћица
Радмила Радовановић уређење цветњака
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно)

Ова врста програма није класичан *living history*, нити *role-play*, већ оживљавање амбијента без подражавања и реконструкције прошлости. Уколико већ нисмо у могућности да се бавимо играчком (*role-play*), боље је одабрати други, односно функционалнији приступ. Жена у кући може припремати храну на огњишту или чистити простор куће, али тако да радње обавља данас, у савременом контексту, без подражавања прошлости. На тај начин ће се приказати употреба огњишта и посуђа које се на њему користи, алатки које служе за ложење ватре, а може се дегустирати припремљена храна.¹⁸ Слично је и са мушким улогама у занатским радионицама. Ангажоване занатлије ће користити своје алате у приказу својих вештина, причаће о занату из свог искуства са циљем да посетилац створи слику да је то живо. Тако се алату који је део етнографске збирке Музеја даје функција и намена на лицу места. Статичан изложбени простор постаје оживљен и не говоримо само о предмету, ревитализацији, демонстрацији, већ о живом наслеђу које чувамо приказивањем заната и занатске вештине као део сегмента свакодневног живота на селу данас.

¹⁸ Као пример прихватања и приближавања овог приступа најбоље илуструје новински наслов „Бака Рада занимљивија од кустоса“ (Блиц, 27.5.2010), у коме је исказано мишљење посетилаца о улози домаћице у музеју.



Мајстор грнчар Раденко Тешић, грнчарска радионица Музеја



Мајстор качар Мирко Ковичић, качарска радионица Музеја
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно)

Кроз интерпретацију обичајне праксе, музичког и фолклорног стваралаштва, исхране и старих заната истичу се аспекти нематеријалне културне баштине. Инкорпорација локалне обичајне праксе у програмској делатности је јако значајна за реалније приказивање живота породице на селу данас, као и за разумевање њеног живота у прошлости. Реконструкцијом обичаја у складу са годишњим календаром празника приказује се начин на који је становништво овога краја обележавало велике верске и народне празнике. Из њих се може видети слојевитост народног веровања, односно испреплетаност хришћанских и паганских

елемената која прожима свакодневицу српског сељака и који је још увек у великој мери очуван.¹⁹



Програм Реконструкција обичаја на Бадњи дан у Музеју
(Фонд Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно)

Добар пример презентације обичајне праксе у Музеју, а везан је за породицу и домаћинство, илуструје реконструкција Бадње вечери²⁰ у оквиру простора куће музејског домаћинства. У настојању да се прикаже комплексност ритуала сечења и „налагања“ бадњака, програм траје читавог дана и спроводе га домаћин и домаћица, становници села. Иако је у називу означено као реконструкција, није реч о глумљењу обичаја како би се дочарало његово практиковање у прошлости, већ о обичају „налагања“ бадњака у музејском амбијенту динарске брвнаре и XIX века како се то још увек ради у сеоским домаћинствима. Овај програм је такође и интерактивног карактера, јер посетиоци нису само посматрачи, већ постају активни учесници. Инсистирање на спровођењу обичаја у садашњости корисно је због праћења очуваности традиције и културног наслеђа локалног становништва. Са становишта музеолошке интерпретације извођење ритуалних радњи задовољава потребе очувања и презентације традиције. С друге стране, програм експлицитно наглашава улоге жена и мушкараца у ритуалу сечења и налагања бадњака и прослави бадњег дана као хришћанског празника у оквиру породице. У програм су укључена и деца,²¹ чија је улога у породици готово невидљива из угла поставке, те постаје јаснија кроз један мали сегмент.

¹⁹ У Музеју се реконструишу обичаји везани за Божић (7. јануар), Ускрс (покретан празник), Спасовдан (покретан празник), Видовдан (28. јун), Ивањдан (7. јул) и Петровдан (12. јул).

²⁰ Програм који се спроводи сваке године у Музеју на отвореном „Старо село“ Сирогојно.

²¹ Деца као део породице нису обухваћена посебним програмима оживљавања музејских домаћинстава. Најчешћа улога коју деца показују унутар музејске поставке веза-

Други тип програма представљају повремени и појединачни интерактивни пројекти који кроз изложбе и радионице обухватају тему породице, породичног живота и домаћинства. Као примери могу се истаћи реализовани програми у Музеју на отворном „Старао село” Сирогојно у периоду 2015/16. године: „КОД: РОД” двогодишњи програм реализован као спој уметничког израза фотографије и режираног играка као модела примењене антропологије са питањима о породици, домаћинству, роду, полу и културним кодовима и стереотипима приступа из савременог контекста. Изложба „Породиче сцене”, академског скулптора Марка Црнобрње и аутора поставке и каталога Николе Крстовића, инспирисана је променом односа друштва према родитељству и детињству. Изложба је укључила и радионице у простору Музеја. И изложба „Дневник једног века”, ауторâ Јелене Тоскић и Николе Крстовића представила је сегменте живота задружне породице у планинском селу кроз један век, са циљем да обухвати све чланове једне задружне породице и њихове улоге у породици. Кроз изложбу су наглашени сви аспекти везани за појединца, живот, улоге, привређивање, ритуали, веровања и укључили су теме које су раније остајале на маргинама интересовања етнологије и музеолошке интерпретације, попут страдања, деградације, сиромаштва, немоћи итд.

Замрзавање идеализоване слике прошлости одавно је престало да буде део разматрања музеологије, па је у презентацији појединих феномена и културног наслеђа потребно користити ресурсе савременог времена како би се они приближили посетицу као конзументу културе и сачували на прави начин. Програми којим би комплексније тумачио шири спектар улога, функција и привређивања породице морају имати упориште у пракси и приступима које примењују музеји овог типа у свету.

Закључак

Да бисмо одговорили у којој мери је музеолошка интерпретација на примеру сталне поставке у Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно успела да представи феномен породице и породичног живота у прошлости, посматрали смо задату релацију породица – музејско домаћинство кроз визуелни, наративни и интерпретативни приступ.

на је за приказивање дечијих игара или за радионице оживљавања старе учионице, што их смешта у неке друге улоге ван контекста породичног живота.

Амбијентална поставка грађевина из друге половине XIX и прве половине XX века визуелно приказује слику организације породичног домаћинства у планинским крајевима западне Србије са јасно означеним „задружним” типом породице, али са проблематиком стереотипног и статичног амбијента уоченом и у другим музејима на отвореном у виду изложбе која приказује репрезентативне грађевине, „породица више не живи ту” или „тек изашли укућани”.²²

Музејско домаћинство, скупина *циклично* распоређених грађевина, прати контекст принципа изградње и груписања објеката према установљеним шемама *Јавиљонској шииа насеља*. Изглед, структура и функција грађевина визуелно одговара наведеном типу насеља, али је број привредних објеката у диспропорцији са привредном оријентацијом становништва у датом временском периоду. Број објеката за становање прати структуру и број чланова породице, с тим што функционисање породице и појединачне улоге њених чланова нису јасно читљиве. У раду смо се осврнули на недостатке као што је одсуство хронологије и развојне форме домаћинства, а што је у непосредној вези са типом породице, начином живота удруженим у задруге, са функцијама чланова породице и привређивањем.

Наративни аспект код појединих грађевина учитан из функције грађевине и етнографке поставке, побољшао је релацијску везу музејско домаћинство – породица, али и истакао недостатак корпуса биографских података за сваку грађевину. У том случају, наратив као израз субјективног приступа интерпретатора било да је у питању аутор изложбене поставке или кустос који обавља вођење кроз поставку, може довести до тога да музејски наратив с временом буде схваћен као његова стварна биографија. Због тога је потребно персонализовати сваку грађевину, повезати је са претходним животом ван музеја, а затим је са корпусом података и прича укључити у музејски наратив. Такав приступ урађен је, на пример у Музеју Бокријк (Белгија), где је фокус управо на биографском приступу грађевина показао везу између интегралног и интегрисаног – комбинације материјалног и нематеријалног наслеђа (Шефс 2013, 102).

Како музејска домаћинства представљају објекти категоризовани као споменик културе од изузетног значаја, важно питање аутентичности се априори намеће и преноси на поље интерпретације и условљава

²² Међуратни и поратни скансени етаблирали су интерпретативни модел „Тек изашли укућани”. Циљ је био стварање утиска код посетилаца да „касне само корак иза стварног (музејског живота)” (Крстовић 2014, 17).

спровођење одређених програма под изговором да ће се на тај начин деградирати значај Музеја. У том смислу, поставка домаћинства у Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно са распоредом објеката по одређеном реду, одабраних по критеријуму репрезентативности²³ има тежиште у конзервативнијој интерпретацији уз наратију која ће пратити живот породице у једном ограниченом временском и просторном оквиру.

Последње питање разматрано у раду односи се на поједине програме оживљавања музејске поставке, изложбе и радионице које су реализоване у Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно, а које су у вези са феноменом породице и музејским домаћинствима. Као што је истакнуто, музеј не сме бити лишен наратива, а музеолошка интерпретација мора приказати много више нивоа значења на начин који ће бити адекватно протумачен од стране посетилаца. Број програма, континуитет у спровођењу, питања реконструкције обичаја, ревитализације старих заната и занимања, могућности за примену концепта и стратегија у музеолошкој интерпретацији, као и многе друге важне теме које су тек поменуте у раду, али су због тематског оквира и простора остале ван ширег разматрања.

Тежња ка интегративном приступу у музејима на отвореном показала је могућност изласка из оквира статичне поставке објеката и да се кроз доживљаје оживљене поставке могу добити бар неки одговори на питања како се живело у прошлости. Феномени породица и домаћинство су довољно комплексни и могу уз адекватне приче и музеолошку интерпретацију анимирати и едуковати публику. Због тога је потребно развијати програме укључујући што више дисциплина као што су различите врсте уметности, медицина, економија, право, којим би се обухватили и боље сагледали културни, временски и просторни контексти одређених феномена. На крају можемо закључити да су модели музеолошке интерпретације који се примењују у Музеју на отвореном „Старо село” Сирогојно изван могућности које музеји на отвореном пружају и да би у наредном периоду требало радити на њиховој имплементацији.

²³ По том принципу су бирани и предмети за етнографске збирке по музејима у Србији. Критеријуми за избор представљају национална/етничка/културна припадност, старост и лепота обликовања предмета (Гавриловић 2007, 66).

Литература

- Vaessen, Jan. 2008. "Know Thy Nighbour". In: *On the Future of Open Air Museums*, 11–12 (Östersund: Jamtli förlag).
- Вукосављевић, Сретен. 1965. *Историја сељачкој друштва 2, Социологија станаовања*. Београд.
- Гавриловић, Љиљана. 2007. *Култура у излоу: ка новој музеологији*. Београд: Етнографски институт САНУ, 63–93.
- Гавриловић, Љиљана. 2009. *О полицима, идентитетима и груе музејске приче*. Посебна издања 65. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ерлих, Вера. 1964. *Породица у трансформацији*. Загреб: Напријед.
- Зипсејн, Хенрик. 2013. „Пост-модерни музеј на отвореном – забавни парк базиран на добрим причама”. *Зборник Музеји на отвореном – Из груиој ула*, ур. Никола Крстовић. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно.
- Златић Ивковић, Зорица. 2012. „Настанак и развој Музеја на отвореном „Старо село” у Сирогојну”. *Зборник Музеји на отвореном*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно.
- Игњић, Стеван. 2002. *Становништво Злашбора*. Чајетина.
- Крстовић, Никола. 2014. *Музеји на отвореном – Живети или оживети свакодневицу?* Београд: Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно; Центар за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Maroević, Ivo. 2002. „Upravljanje promjenama: novi teoretski pristup muzejskoj praksi”. *Iz Muzejske teorije i prakse IM* 33(1–2). Zagreb. <https://hrcak.srce.hr/file/207249> (приступ 2025)
- Мартиновић, Драгана. 2014. „Нове сталне поставке у функцији трансформисања музеја у Србији”. *Култура* 144. Београд: Завод за проучавање културног развитака.
- Матић, Милош. 2007. *Врати кација два свети*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Матић, Милош. 2008. „Музеј на отвореном – тотална информација?”. У: *Музеји у Србији: заочетио пошовање*, ур. Љ. Гавриловић и М. Стојановић. Београд: Музејско друштво Србије, 173–180.
- Milić, Anđelka. 2001. *Sociologija porodice*. Beograd.
- Rentzhog, Sten. 2008. "Wat I Learnt From Writing the History of Open Air Museum". In: *On the Future of Open Air Museums*, 11–12. Östersund: Jamtli förlag.

- Томић Јоковић, Снежана. 2012. „Интегрална заштита културног наслеђа у Музеју на отвореном „Старо село” у Сирогојну”. *Зборник Музеји на отвореном*. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно.
- Филиповић, Миленко. 1991. *Човек међу људима*. Београд.
- Финдрик, Ранко. 1994. *Народно неимарство*. Сирогојно: Музеј „Старо село” Сирогојно.
- Финдрик, Ранко. 1999. *Вајаши знамење младости*. Сирогојно: Музеј „Старо село” Сирогојно.
- Шефс, Хилде. 2013. „Амбар из Ардена поново у посети врлом новом свету”. У: *Зборник Музеји на отвореном – Из другог ула*, ур. Никола Крстовић. Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно.

Извори:

- Хемеротека Музеја на отвореном „Старо село”
„Бака Рада занимљивија од кустоса” (Блиц, 27.5.2010)
- Архивска документација Музеја на отвореном „Старо село”
- Планотека Музеја на отвореном „Старо село”
- Елаборат уређења ентеријера златиборске брвнаре и привредних зграда у музеолошко-етно-географском делу етно-парка „Златиборско село” у Сирогојну. 1982. Народни музеј Ужице, група аутора.
- Службени гласник СРС бр. 28/1983
- <https://www.sirogojno.rs/>

Jelena Toskić

FAMILY AND HOUSEHOLD IN MUSEOLOGICAL INTERPRETATION OPEN AIR MUSEUM “OLD VILLAGE” SIROGOJNO

Summary

In the village of Sirogojno, at the beginning of the 1980s, by dislocating wooden buildings in which large cooperative families once lived in the Zlatibor area, the first ethnographic open-air ambient setting in Serbia was created. Buildings of folk architecture, which are categorized as cultural monuments of exceptional importance, along with ethnographic exhibits, represent a narrative about the life of cooperative families in the countryside in the second half of the 19th and the first half of the 20th century. According to the principles of contemporary museology, open-air museum exhibitions have their advantages and disadvantages, which we try to solve by reviving the environment and museological interpretation of certain segments of culture. Are the models of revival of the setting sufficient to explain

the phenomenon of family and family life, or is it necessary to use multiple narratives in the interpretation are the questions that form the backbone of the work. In methodological terms, the paper relies on the documentation of the Open-Air Museum "Old Village" and relevant data from the available literature.

Keywords: family, cooperative, household, construction, interpretation, narrative, Open air museum "Old Village" Sirogojno

Примљено: 30. 9. 2025.

Прихваћено: 9. 10. 2025.

Прегледни рад

069.51:746.3(497.11)
391-055.2(497.11)

*Мирјана Крајуљац Илић**
Етнографски музеј у Београду

**ОД НОШЊЕ ДО СЛИКЕ, ОРНАМЕНТИ НА РУКАВИМА
ЖЕНСКЕ КОШУЉЕ СА ЗМИЈАЊА: ИЗ ЗБИРКЕ
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА**

*„...Волим слике на зиду,
Можда ће срећа
За неку да се закачи.
Девојачки вез моје мајке.
Злаћа вредан
На зиду су куће...”*

(Из збирке песама *Кућни праг*,¹
Јованке Стојановић, дародавца)

Повод за писање овог рада су два примерка веза са рукава женске кошуље које је породица Стојичић поклонила Етнографском музеју. Вез је радила мајка дародавца, Милка Стојичић (1909–1991), рођена у селу Медна у општини Мркоњић Град, Република Српска, Босна и Херцеговина. У раду се у методолошком оквиру културе сећања у контексту трансформације употребне вредности предмета и улоге музеја, разматра музеализација веза са рукава женске кошуље и наратива који он са собом носи. Рад проблематизује тему сусрета колективног памћења и индивидуалног сећања у музеолошком дискурсу. У првом делу рада дато је сећање дародавца на даровани предмет. Следи текст о одликама змијањског веза, који се односи на колективно памћење

* mirjana.kraguljac-ilic@etnografskimuzej.rs

¹ Стојановић, Јованка. 2024. *Кућни праг*. Београд: Свет књиге.

о змијањском везу и на крају, уодношавање индивидуалног са колективним, општеприхваћеним и институционализованим односом према традиционалном културном наслеђу змијањског веза.

Кључне речи: змијањски вез, орнаменти/мотиви, мотив кола перната, мотив 25 јабука, културно наслеђе, музеализација предмета.

О поклоњеним предметима: из разговора са дародавцем

Писање овог рада подстакнуто је поклоном за збирку *Вез и чийка*² која се чува у Етнографском музеју у Београду. Реч је о два урамљена рукава са две различите свечане (празничне) женске кошуље које су припадале Милки Стојичић (1909–1991), девојачко Думузин, рођене у селу Медна у општини Мркоњић Град. На поклоњеним рукавима су везени мотиви змијањског веза, познати у народу као *кола ђернаша* (на једном рукаву) и мотив *25 јабука* (на другом рукаву). Како су кошуље изобичајене и од ношења оштећене, Милка је одлучила да рашије рукаве и да их сачува у орману. Према сећању њене кћерке Јованке Стојановић која је донела предмете у Музеј, њихова мајка Милка је у породици од своје мајке учила да везе као девојчица и везла је до удаје, односно до шеснаесте године. С обзиром на бројне обавезе у породици Милка се, према речима њене кћерке, након удаје није бавила ручним радом. Из уже породице, коју су чинили родитељи и два брата, удала се у истом селу за Николу Стојичића (1902–1981) који је потицао из велике породице. Радио је као железничар (кочничар), имао је солидна примања и породица је лепо живела. Породица је колонизована 1946. године у село Нови Козарци код Кикинде. Са собом су у Нове Козарце, село у ком су колонизовани, понели и ношњу да их подсећа на завичај. Преселили су се са вером да ће ту имати бољи живот, али су добили оронулу швапску кућу на коришћење. Ту су отац и мајка, Никола и Милка, живели неко време, али су се убрзо преселили у Кикинду и тамо су остали до смр-

² Збирка *Вез и чийка* је углавном класификована према географском принципу, и у њој се налази колекција везова из Босне и Херцеговине која не садржи велики број предмета, али својим уметничким изразом, орнаментиком и техником израде заслужује пажњу и стручно интересовање. Најстарије примерке из Босне и Херцеговине 1904. и 1906. године набавио је на терену Сима Тројановић. Већи број предмета из тих крајева Музеју је поклатио Иво Холуб, учитељ који је радио у селима западне Босне и Херцеговине, тачније у Поповом пољу и Змијању (више: Филеки, 1999).

ти. Имали су осморо деце, и чинили су све да својим радом и трудом обезбеде деци солидан и пристојан живот. Школовали су децу, и према речима њихове кћерке Јованке, сва деца су им била успешна у послу за који су се образовали.

Поклоњене рукаве је након Милкине смрти наследио њен син Ђоко и он их је урадио са жељом да тако сачува успомену и сећање на ручни рад своје мајке. Ђоко Стојичић је био српски књижевник, публициста, министар и дипломата Савезне Републике Југославије. Према речима његове сестре Јованке која је предмете донела у Музеј, они су као деца одрастали уз мајчине приче о животу у родном крају. С обзиром на то да је Ђоко седам година обављао функцију амбасадора у Прагу,³ он је са собом понео и поклоњене везене рукаве. Везене предмете је урадио током боравка у Прагу и они су били на зиду његовог дома док је тамо живео, а када се вратио у Београд, понео их је са собом у свој стан где су били изложени до његове смрти. Тим чином их је на неки начин трансформисао у декоративне предмете са жељом да сачува сећање на лепоту мајчиног ручног рада. С обзиром на то да је и син преминуо и да у породици има још ручно рађених Милкиних предмета, породица је одлучила да урамљене рукаве поклони Музеју у знак сећања на њен ручни рад. На тај чин их је подстакла и чињеница да је змијањски вез уврштен на Унескову репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Будући да је Музеј по мишљењу дародаваца место на ком се препознају, вреднују и чувају традиционалне вредности, породица је желела да ови предмети буду сачувани у њему.

О змијањском везу

Предмети који су поклоњени Етнографском музеју потичу из села Медна, које се налази на обронцима планина Димитора и Лисине у долини река Медљанке и Сане. Постоје различита тумачења о пореклу назива села. Једно је да је село добило име по меду, а друго да су га Турци назвали Медина по арапској речи за утврђено насеље. Припада области Змијање, која се налази у северозападном делу Републике Српске, односно Босне и Херцеговине. Према писаним историјским изворима, највећу територију обухватала је у првој половини 16. века, и то источну

³ Ђоко Стојичић је од 1994. до 2001. био амбасадор Савезне Републике Југославије у Републици Чешкој.

и западну границу чиниле су Врбас и Сана, а северну и јужну планине Козара, Димитор и Лисина (више: Бугарски 1985, Ђукановић 2015).

Змијање је дуго имало статус посебне организационе јединице, административне јединице са различитим територијалним опсегом, али као такво данас не постоји. У време потпадања под османску власт, па до почетка 19. века, организовано је као нахија Змијање, чије су се границе поклапале са границама средњовековне жупе Земљаник (више: Ђукановић 2015).

Према географском положају и етнографским карактеристикама, Змијање припада динарском подручју традиционалне културе. Реч је о брдско-планинском терену с просечном надморском висином од око 700 метара. Већи део територије био је у зони крша и оскудевао је у изворској и текућој води. У прошлости су климу карактерисале дуге и оштре зиме са високим снежним покривачем (више: Бугарски 1985).

Змијањска села су разбијеног типа и подељена у засеоке. Засеоци су у већини случајева значајно удаљени и настали су развијањем и дељењем породице. Основу привређивања чини екстензивно сточарство, док ратарство представља мање значајну привредну грану која је обухватала узгој планинских жита – зоба, јечма, пира и кукуруза. Осим тога, посебна пажња је посвећена узгоју лана и конопље, с обзиром на то да су те сировине коришћене за израду основних делова одеће и покућства (више: Бугарски 1985). Становници ове области живели су као и сви планинци, и имали су одређену врсту аутономије, нису били ослобођени од дажбина, али су успели да се сачувају од јаче експлоатације и посебних дажбина. Имали су право да исповедају своју веру и захваљујући утицају српске православне цркве успели су да очувају национални идентитет (више: Ђукановић 2015). Овај динарски тип људи услед напорног физичког рада условио је развој горштачког изгледа и снажне телесне грађе. Змијањци су изразито везани за природу и то је последица опстанка у условима живота који произилази из географског окружења и климе (више: Ђукановић 2015). Домаћинство чини многочлана задружна породица. У дворишту сваког домаћинства изграђено је више стамбених објеката. По основним обележјима, змијањска кућа је брвнара динарског типа која има високи и стрм четворосливни дашчани кров (више: Бугарски, 1985, 3). Целокупан намештај, текстилно покућство и посуђе израђују сами укућани или сеоске занатлије. Поседују развијен смисао за уметничко стваралаштво и то се може уочити на појединим дрвеним предметима украшеним резбаријом (гуслама, преслицама, пастирским чашама и сл.) (више: Бугарски 1985, 5).

Одећа коју су носили на Змијању припада динарском типу ношњи. Одликује је специфичан таман колорит везених украса на платну. Још

у првим деценијама 20. века одећа се израђује од материјала домаће израде, а вез се ради танком тамном вуном.

На сеоским црквеним зборовима жене и девојке носиле су свечано одело, тзв. *зборарско* или *црквено рухо* (више: Карановић 1926, 140). „Женско дете, како одрасте, почне мати на девојачки начин чешљати и облачити” (Карановић 1926, 141). Девојка за удају је до тела носила дугу белу кошуљу са широким рукавима, на којима је широк вез *крсташких јабука* (више: Карановић 1926). „По платну везу вуницом, која је обојена у плаво, зелено, смеђе и то: на рукавима, недрима, по рубу и на бошчама. Ту су: јабуке, гране, орнаменти, урнеци. Сада је све плаво и црно, а негда је још било и зелено и црвенкасто смеђе. Све се више та грађа за вез купује готова у трговинама. Везу не с лица, него с наличја” (Карановић 1926, 145). „Interesantno je da motivi koji se susreću na tekstilu zapadne, jugozapadne i severozapadne Bosne, u odnosu na druge krajeve, u sebi nose i čuvaju mnogo više starijih elemenata koji su se davno pojavili u umentostima najstarijih naroda (na primer Egipćana, Grka, itd.). Međutim, iako su se na pojedinim tekstilnim delovima (na primer na nošnji) zadržali skoro sasvim u svom prvobitnom izgledu, svi ti motivi umnogome su izgubili svoje pravo značenje, te možemo naslućivati da su oni danas više ornamentalno-ukrasnog karaktera no nekog drugog, i da su se kao takvi zadržali na tekstilu” (Vladić Krstić, 1963, 134).

Геометријски мотиви спадају међу најстарије орнаменте, а један од њих који се јавља на текстилу код свих Словена је мотив *кола* (круга) (више: Vladić Krstić, 1963, Филеки). *Коло* је реч словенског порекла, и његово значење и изведенице се односе на предмете кружног облика (воденичко коло, венац, прстен и сл.). Мотиву *кола* који се јавља на веженим предметима приписују се симболичка својства, прецизније кругу. Он симболише време, сунце, кружно кретање, савршено кретање. Круг као савршени геометријски облик имао је заштитна својства и представљао је симбол заштите (више: Филеки 1999). За мотив *кола* у облику ромба карактеристично је да има уписане ситне орнаменте, крстиће, ромб или друге геометријске облике који су поткићени најчешће стилизованим кукама или назубљеним орнаментима (више: Vladić Krstić 1963, Филеки 1999). Међу везеним орнаментима змијањског краја мање су заступљени, али се могу наћи и вегетабилни орнаменти. У југозападном делу Босне још увек се задржао и мотив *јабуке*. Мотив *јабуке* и *куке окрећуше* су остаци претхришћанског народног веровања. По народном веровању, јабука је симбол живота, здравља, плодности, напретка, среће. Она је симбол добра или се њоме жели изазвати добро, добар исход (више: Ђукановић 2015, 20).

„Важно је истаћи значај орнамената у змијањском везу који се није поједностављивао у изради кроз два вијека” (Ђукановић 2015, 19). Мотиви су доследно преносени с генерације на генерацију. Змијањским везом приказана је уметничка креативност, симболичка креативност и осећајност темперамента и духа крајишке жене. Мењали су се материјали на којима је рађен вез, од конопљаног, ланеног, памучног платна, па до индустријских тканина. Рад везиље представља стваралачки уметнички чин кроз који она шаље поруку ближеј и даљој околини. Јелица Беловић Бернадзиковска везиљу описује као српску сељанку, без формалног образовања, која складно, прецизно и тачно везе орнаменте. Никада није изучавала геометрију, али показује тачност, симетрију и осећај за боје. Интуитивно схвата и разуме геометријске облике и чувар је традиције везења. Њене способности су утемељене на карактеру народа и поднебљу којем припада, у њеном раду се огледа душа народа (више: Беловић Бернадзиковска 1907). Народни вез, по њеном мишљењу, представља симбиозу историјских и психолошких сведочанстава о народном духу. Тако је и у случају змијањског веза. Вештина везиље била је пресудна у избору начина на који ће се орнамент сместити на средину површине на којој везе. Везиља је морала да има вешту, мирну и стрпљиву руку. Вез је рађен концем модре, чивитли или тамноплаве боје, које на белој подлози доприносе да ови везови одишу мирноћом и елеганцијом. Откуда ти тамни тонови у овом крају, до данас је остала загонетка. Многи проучаваоци су покушали да црне тонове метохијског веза доведу у везу са модром чивитли бојом мркоњићког веза, али није било резултата (Vladić Krstić 1963, 142). Мотиве мркоњићког веза могли бисмо више упоређивати са мотивима косовских кошуља, и то на рукавима, где се такође срећу композиције „крста са јабукама” као и многи други орнаменти (нпр. куке, кукице, стилизоване гране које срећемо и на мркоњићким кошуљама) (Vladić Krstić 1963, 142).

Змијањски вез је први елемент традиционалне културе из Републике Српске и Босне и Херцеговине који је на деветој седници Међународног комитета за нематеријално културно наслеђе, одржаној 26. новембра 2014. у Паризу, уписан на Унескову репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Реч је о једном од најкарактеристичнијих везова са подручја Републике Српске и Босне и Херцеговине. Његова специфичност се огледа у богатству орнамената, колориту и техници израде. „Аутентичност *Змијањској вези* манифестује се у усклађености, хармонији и стилској перфекцији геометријских орнамената укомпонованих са тамноплавим, односно чивитли колоритом” (Ђукановић 2015, 5). Локална заједница и завичајно друштво

„Змијање” уочили су значај очувања традиције, техника и вештина у изради змијањског веза. Носиоци змијањског веза су везиље које појединачно или организоване у удружења или у оквиру образовног система при основним школама преносе технике и вештине веза (више: Ђукановић, 24). „Сложене орнаменталне композиције Змијањског веза специфичне су по томе што у временском периоду од средине 19. вијека па до данас нису поједностављиване у једноставније орнаменталне композиције у изради” (Ђукановић 2015, 10).

Змијањски вез карактерише стрпљење и прецизност у изради геометријске орнаментике, која се традиционално преноси са генерације на генерацију. Доминантна је техника покрстице (у народу позната као *крстичка*), али поред ње уочава се вез *пругишчки*, *пруглак*, *поглакница* и *зрнца*. Припада типу веза бројем јер се приликом везења броје нити. Основа код ових везова је разбрајање жица. Мотиви за вез бројем су углавном геометријски пошто се они лакше прилагођавају структури платна. Орнаментика која се може уочити на змијањском везу је словенског порекла, која је услед процеса християнизације употпуњена византијским орнаментима (више: Ђукановић 2015).

Од почетка 19. века, па до средине 19. века, вез је рађен искључиво црним концем. Од друге половине 19. века коначно се фарба у тегет боју која се добија од плавог камена чивита. Предиво се кува у води, када се вода охлади, у њу се додаје маја, а то је обојена вода у којој је фарбано друго предиво. У платнену торбу се стави чивит и све се измеша. Ова чивит боја на текстилу била је изузетно постојана и она симболизује мирноћу, тугу, старост, и по народном веровању штити од урока (више: Ђукановић 2015, 23).

У Збирци веза у Етнографском музеју највише има једнобојног змијањског веза. Он се према својој лепоти и разноврсности разликује од веза осталих крајева у Босни и Херцеговини (Филеки 2004).

Музеализација поклоњених предмета: опис и изглед поклоњених предмета

Почетни поступак у музеализацији и проучавању предмета чини описивање предмета, његово сагледавање у целини и уочавање детаља на њему. Ови поступци могу бити подстицајни за даљу истраживачку анализу и тумачења. Истакли смо да је реч о два предмета, два појединачно урамљена рукава женске кошуље и у овом делу рада ћемо их описати како би се стекао увид у њихов изглед.

Рукав 1: У правоугаоном застакљеном раму налази се примерак змијањског веза на рукаву женске кошуље. Вез је рађен памучним концем боје чивита (тегет боје) на ланеном платну домаће (ручне) израде. Централни извезени геометријски мотив који се налази на средини рукава познат је у народу под називом *кола ћернаша*. Њега чине геометризовани орнаменти правилно распоређени налик на ромбове и квадрате. У горњем делу рукава, уз ивицу горњег дела везени су целом ширином геометријски мотиви (3 cm). Уз доњу ивицу рукава урађен је шири појас (6 cm) веза геометријских мотива целом ширином. Вез је рађен техником покрстице.

Материјал: ланено платно, памучни конац

Технике израде: домаћа израда, вез техником покрстице

Димензије: 44 cm x 19 cm, димензије рама 31.5 cm x 57.5 cm



Фотографија 1. Вез, рукав са женске кошуље, инв. бр. 53188

Рукав 2: У правоугаоном застакљеном раму је примерак змијањског веза на рукаву. Вез је рађен памучним концем боје чивита (тегет боје) на белом ланеном платну домаће (ручне) израде. Централни извезени

геометријски мотив који се налази на средини рукава познат је у народу под називом *25 јабука*. Њега чини 25 мањих геометријских мотива (кружића, кукица, линија) који су груписани тако да чине целину. Уз горњу ивицу рукава је везен појас (2 cm) са памучним концем тегет боје целом ширином, који чине мотиви налик на кружиће. Доњи део рукава украшен је ширим везеним појасем (6 cm) целом ширином рукава геометријским мотивима (кукицама, троугловима), са памучним концем тегет боје. На доњем делу рукава урађена је кукичана чипка белим памучним концем. Рукав је „поткићен” ресама од памучног конца тегет боје. Вез је рађен техником покрстице.

Материјал: ланено платно, памучни конац

Технике израде: домаћа израда, вез техником покрстице

Димензије: 50 cm x 19 cm, димензије рама 32 cm x 63 cm



Фотографија 2. Вез, рукав са женске кошуље, инв. бр. 53189

Предмети који се разматрају у раду доживели су формалну и функционалну трансформацију, од традиционалног одевног употребног

предмета преобликовани су у декоративни предмет, у украс на зиду рашивањем рукава са кошуље и њиховим урамљивањем. Другим речима, од одевног предмета постали су урамљене слике за зид. Заправо, они су нашли нову употребу у урбаном друштвено-културном контексту. Примарна функција предмета је промењена, ношња је изобичајена из употребе и ови предмети су постали породична меморабилија на веште руке њихове мајке, али и на завичај из кога потичу. Рукаве је урамио Јованкин син Ђоко док је био амбасадор у Прагу, а томе је допринела и носталгија за породицом и породичним домом. Он је као наследник поменутих рукава и чувар породичног наслеђа одлучио да их урами и изложи на зиду свога стана како би му то наслеђе и сећање на мајку било ближе. Урамљени предмети указују на традиционално идентитетско порекло породице. Истицањем веза на зиду стана указује се и на свест сада већ грађанске породице (у другој генерацији потомака) о значају и вредности традиционалне културе.

Наслеђивање предмета, њихово урамљивање и касније истицање на зиду стана у Прагу, могло би да укаже и на потребу наследника за истицањем идентитетских карактеристика. Претпоставка је да је друштвени положај и државна функција коју је наследник обављао допринела томе да се истакне наслеђе изван круга породице, с обзиром на то да су предмете могли видети сви посетиоци (гости).

У оба случаја, од употребног одевног предмета до украса на зиду, предмети чине израз идентитета чланова породице, како оних који су га израдили, тако и оних који су га наследили. Ови урамљени рукави доживели су своју првобитну трансформацију у породици из које потичу. Они су визуелни посредници породичног сећања и осећања, која су у вези са њим, и док су били изложени у породичном амбијенту, имали су активан утицај на подстицање сећања на породични идентитет и порекло. Поклањањем ових предмета Музеју, чланови породице су желели да одрже сећање на породичну традицију коју су чували. Култура сећања на плану личног и колективног памћења означава мање или више осмишљен однос према прошлости и конструктивни однос према прошлим искуствима с обзиром на садашњост и будућност.

Памћење је садашња прошлост, без памћења не бисмо могли замислити време и оно се супротставља пролазности. Памћење преокреће оно што се не може обрнути и враћа на оно што је изгубљено (више: Куљић 2006). Речено жаргоном модерне „мнемологије”, колективно памћење чини низ практичних образаца и културних садржаја које људи уче да би их декодирали и конвертовали у властити идентитет (Куљић 2006, 9). Колективно памћење, као интеграција различитих личних прошлости у

једну заједничку прошлост, конституише се у напетости између службене политике сећања и приватних сећања (Куљић 2006, 10). Приоритети културе сећања су различити односи према прошлости у којима се огледа колективна свест. Док је сећање више везано за емотивни и когнитивни однос појединца према искуству, дотле се памћење више односи на друштвени и културни апарат у којима се складишти учинак сећања (Куљић 2006, 10).

У описане и сачуване предмете уписана су породична сећања две генерације потомака. Сећање које је прва генерација чланова породице пренела својим наследницима, а које се односи на израду веза на рукавима женске кошуље који је сачинила мајка дародавца предмета. У првој генерацији се дешава прва трансформација предмета која се односи на рашивање рукава због оштећености кошуље, али и због изобичајавања народне ношње. Следећа генерација, Милкин син, који је наследио предмете, преузима их као симболе идентитета и сећања на завичај, урамљује их и излаже у своме дому. Они и у практичном смислу постају слика, симбол сећања. С обзиром да немају наследника који би се могли поистоветити са том сликом, одлучују се да их поклоне музеју. На то је вероватно утицала и чињеница да је змијањски вез уврштен на Унескову листу нематеријалног културног наслеђа човечанства.

Закључни осврт

У првом делу рада смо се фокусирали на порекло дарованих предмета, њихове карактеристике и употребну функцију у склопу традиционалне културе. Иако су предмети изгубили употребну функцију, сачувани рукави су задржали изворни облик и значења која су имали за чланове породице. Захваљујући сећању на приче које је мајка приповедала о пореклу, потомци су према наслеђеним предметима развили сентименталан однос, и син, као наследник описаних предмета наставио је да их чува и након мајчине смрти.

Преокрет се десио када је син одлучио да рукаве урами, не мењајући изглед предмета, и да их истакне на зиду свога стана у Прагу, где је обављао државну функцију амбасадора. Намеће се питање шта је утицало на такву његову одлуку. С једне стране, то је његова емотивна везаност за мајку. Али са друге стране, то је свакако његова везаност и однос према пореклу породице. Урамљивањем и претварањем предмета у слику, наглашена је визуелна форма предмета која пружа могућност и

указује на нову употребну функцију предмета у урбаној градској средини. Вежени предмети представљају визуелну манифестацију наслеђа традиционалне културе која је сведочанство прошлих времена, умећа и вештине, али и порекла и идентитета. Наглашавањем ликовног аспекта народне уметности, породично наслеђе је представљено у градској средини у којој су наследници живели и оно је добило своју нову употребну функцију. Истицање ликовног аспекта ручних радова карактеристично је за грађанску културу с краја 19. и почетка 20. века. Народна текстилна уметност подстицала је развој патриотских осећања (Радисављевић 2017, 32).

Наша спознаја садашњости умногоме зависи од нашег познавања прошлости у контексту који је узрочно повезан са прошлим догађајима и стварима (више: Connerton 2004). Бавећи се друштвеним памћењем можемо уочити да слике прошлости служе као потврда исправности владајућег друштвеног поретка (више: Connerton 2004). „Generacijama, različiti sklopovi pamćenja, često u obliku implicitnih pripovijedanja o onome što se dogodilo, susretat će se jedni s drugima; tako da fizički zajedničke u pojedinim okolnostima, različite generacije mogu ostati mentalno i emocionalno izolirane, sjećanja jednog naraštaja zaboravljena nepovratno u pameti i tijelu” (Connerton 2004, 8).

Музеји су препознати као места на којима се преко изложених предмета подстиче сећање, али и места на којима се ствара и обликује памћење. У музејима се комбиновањем материјала из прошлости регулише присуство прошлости у садашњости. Стога, важно је назначити да ће процес музеализације добијених предмета утицати и на њихово накнадно тумачење. Статус неке ствари, дакле, није фиксиран и отуда праћење његове промене омогућује закључивање о друштву или култури. У раду је описано како се мењао статус поклоњених предмета, од употребних одевних предмета, па до украса на зиду који симболизују наслеђе и идентитет породице. Предмети или групе предмета су нешто попут текста, они су наративи који нам омогућавају вишеслојна читања и тумачења. Ови трансформисани предмети (пре свега у физичком смислу) носе у себи слојеве значења, а њихова примарна употреба и значење су од круцијалне важности за каснију рецепцију у новом друштвеном контексту. Чином даривања индивидуална породична историја која се односи на дароване предмете постаје део колективног културног наслеђа које се чува у музеју. Тако сачувани у музеју остаће као документ и сведочанство о неком прошлом времену.

На примеру ова два поклоњена предмета можемо пратити издвојена значења која ови предмети носе са собом. Иако су променили форму и употребу у времену и простору, од примарно употребног предмета по-

стали су украсни предмети, визуелно је преовладало, а то је везилачка техника змијањског веза и њено симболичко значење које је континуирано опстало као део идентитета обе генерације породице. Музеализацијом поклоњених предмета употпуњује се прича о културном наслеђу змијањског веза, посматраног као материјализација народне мисли, осећања и традиције, као културно и уметничко наслеђе.

Литература

- Belović Bernadzikovska, Jelica. 1911. *Mala Vezilja*. Pula: Tisak i naklada Tiškare Laginja.
- Беловић Бернадзиковска, Јелица. 1907. *Српски народни вез и текстилна орнаментика*. Нови Сад: Матица српска.
- Bugarski, Astrida. 1985. *Zmijanje*. Banja Luka – Sarajevo: Zemaljski muzej BiH Sarajevo, Muzej Bosanske Krajine Banja Luka, Odbor XX Kočićevog zbora Banja Luka.
- Vladić Krstić, Bratislava. 1963. „Tekstilna ornamentika zapadne Bosne”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, sveska XVIII, 133–144. Sarajevo: Zemaljski muzej u Sarajevu.
- Ђукановић, Данијела. 2015. *Змијањски вез: свјетско културно наслеђе*. Бања Лука: ЈУ Музеј Републике Српске.
- Карановић, Милан. 1926. „Женска ношња у Змијању”. *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* XXXVIII, 139–150. Сарајево: Земаљски музеј у Сарајеву.
- Connerton, Paul. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Радисављевић, Катарина. 2022. „Чурушка мода 1907–1937. године или извештај једног музејског инсајдера”. *Гласник Етнографског института САНУ* 70(1): 101–126.
- Радисављевић, Катарина. 2017. *Настајање народне уметности: Случај покрета за истраживање народних текстилних рукојворина код Јужних Словена (1870–1914)*. Нови Сад: Музеј Војводине; Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Филеки, Ирена. 1999. „Орнаменти коло и колишњак у везу Змијања и Скопске Црне Горе”. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 63, 161–171. Београд: Етнографски музеј у Београду.

Филеки, Ирена. 2001–2002. „Збирка Вез и чипка од формирања до данас”. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 65–66, 192–200. Београд: Етнографски музеј у Београду.

Филеки, Ирена. 2004. „Колекција везова из Босне и Херцеговине у Етнографском музеју у Београду”. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 67–68, 255–272. Београд: Етнографски музеј у Београду.

Mirjana Kraguljac Ilić

FROM COSTUME TO PAINTING, ORNAMENTS ON THE SLEEVES OF A WOMAN'S SHIRT FROM ZMIJANJE: FROM THE COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

Summary

The writing of this paper was inspired by a gift for the collection Embroidery and Lace of the Ethnographic Museum in Belgrade. It's about two framed sleeves with two different shirts. The sleeves were unfolded from the shirt, they lost their use value, so the heir decided to frame them and thus preserve the memory. The items were made by the donor's mother, Milka Stojičić (1909-1991), née Dumuzin, born in the village of Medna in the municipality of Mrkonjić Grad. On the sleeves are embroidered motifs of Zmijanje embroidery, known among the people as the feathered cart (on one sleeve) and the motif of 25 apples (on the other sleeve). Since the heir passed away, his sister Jovanka, in agreement with other family members, donated the items to the Ethnographic Museum on behalf of the family. The fact that the embroidery from Zmijanje is inscribed on the list of the intangible cultural heritage of humanity prompted them to donate the object to the museum. The objects and the desire to be preserved correspond to the way in which the donor recognizes the museum, as a place where traditional values, memories and identity are recognized and preserved.

Objects have undergone a transformation, they have been transformed from a traditional clothing item into a decorative object, from a clothing item to framed paintings for the wall. In fact, they have found a new use in a different social cultural context. The primary function of the objects has changed, the costume has been taken out of use and these items have become family memorabilia at the skilled hands of their mother, but also of the homeland from which they originate. In the first part of the paper, an (individual) memory of the donor is given, which refers to the donated object. This is followed by a text on the characteristics of the Zmijanje embroidery, which refers to the collective memory of the Zmijanje embroidery and finally, the relationship of the individual with the collective, generally accepted and institutionalized attitude towards the traditional cultural heritage of the Zmijanje embroidery.

Keywords: Zmijanje embroidery, ornaments/motifs, motif of a feathered chariot, motif of 25 apples, cultural heritage, musealization of objects

Приљено: 30. 9. 2025.

Прихваћено: 9. 10. 2025.

Прегледни рад

351.854:39(497.11)

341.22:008(497.11)

316.722(497.11)

*Саша Срећковић**

Етнографски музеј у Београду

ПОРУКЕ И МЕТАПОРУКЕ НАЦИОНАЛНОГ РЕГИСТРА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА СРБИЈЕ

Рад се бави анализом националног регистра нематеријалног културног наслеђа Србије. Анализа обухвата формалне и садржајне аспекте регистра, те посебно његову комуникациону димензију у смислу порука – експлицитних садржаја, и метапорука – имплицитних садржаја који произлазе из друштвеног и културног контекста у оквиру којих се Национални регистар формира и развија. Посебан осврт у оквиру анализе односи се на *културу сећања*, па се поменуте поруке разматрају у светлу садржаја за које регистар сугерише да се (институционално) памте. Рад анализира и оне системске празнине које тумачи као садржаје предодређене за (институционални) заборав. И поред непостојања стратегије у овој области, Национални регистар се тумачи као јавно добро, где је од значаја шири друштвено-политички амбијент и одговарајуће јавне политике у оквиру којих овај документ налази своју сврху.

Кључне речи: национални регистар (НР), нематеријално културно наслеђе (НКН), Конвенција 2003, поруке, метапоруке, култура сећања, јавно добро.

* sasa.sreckovic@etnografskimuzej.rs

„Ако не знајте куда идете,
сваки ћушће вас тамо одвести”.

(Кинеска мудрост. Такође, парафразирано у књизи
„Алиса у земљи чуда” Луиса Керола)

Увод

Национални регистар (или колоквијално речено: национална листа) нематеријалног културног наслеђа (у даљем тексту: НКН) Србије представља један од кључних инструмената културне политике засноване на вредновању овог вида наслеђа које упућује на важне особености колективне свести и културног идентитета заједница различитих обима и карактера.

У сваком регистру су на организован начин похрањене информације о одређеним феноменима. У овом који је покренула институционална мрежа НКН Србије 2012. године, сваки појединачни културни феномен је у релевантном вокабулару означен као један *елемент*. У одговарајућим формуларима су подаци о одређењу: назив, опис и карактеристике елемента, подаци о носиоцима те традиције, доступности елемента и његовом трансферу, актуелно стање и одрживост елемента (укључујући промене настале на НКН као *живом наслеђу*), мере заштите, надлежне установе заштите, сагласности носилаца, пратећа документација (литература, аудиовизуелна грађа и сл.), као и подаци о особама задуженим за унос података.¹

У појединим другим регистрима подаци о појединачним елементима могу бити доведени у међусобне односе и творити организоване структуре, што овде још увек није случај.

Наш Закон о културном наслеђу предвиђа постојање Централног регистра НКН, што заправо представља наш Национални регистар.² Унескова Конвенција о очувању НКН (у даљем тексту: Конвенција 2003.) напомиње да свака држава потписница може имати једну или више листа овог типа.³ Национални регистар НКН (у даљем тексту: НР) је за сада једини такав институционални регистар у Србији. Организовану бригу о пословима очувања НКН у Србији води поменути национална

¹ Видети о процедури: <https://nkns.rs/cyr/upis-u-nacionalni-registar>

² Видети: члан 58. Закона о културном наслеђу (129/2121-120) на страници: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/129/11>

³ Видети: лан 12. Конвенције 2003. на страници: <https://ich.unesco.org/en/convention>

мрежа релевантних институција и експерата, а вођење НР је поверено Центру за НКН Србије при Етнографском музеју у Београду.

Сваки документ, па и овај званични документ Републике Србије има своју јасну културну и друштвену улогу у контексту поверених послова. Поред основне и експлицитне функције НР – а то је видљивост у циљу очувања НКН – њега можемо анализирати и тумачити у светлу форме и садржаја документа. Најзад, и та форма и садржај неминовно емитују у јавност изванредан број порука, с обзиром на то да је НР својеврсно *јавно добро* и *заједничко добро*⁴ које заступа јавни интерес државе. Изван експлицитног нивоа поруке (тј. садржаја уписа у НР) овај механизам пак емитује и друге, мање или више имплицитне поруке које одражавају неке вредности и ставове, те друштвени контекст на основу којих је НР формиран и на основу којих се развија. Због тога их овде означавам као *метайоруке*.

Према томе, у овом раду ћу се бавити најпре експлицитним нивоима порука у односу на форму и садржај националног регистра НКН, а онда и оним имплицитним, тј. метапорукама. Те поруке и метапоруке ћу претежно тумачити у светлу *културе сећања*, релативно младе дисциплине, али опет не толико нове да би имало смисла игнорисати њене основне налазе, међу којима је и тај да читање наслеђа одражава претходне институционалне одлуке о томе шта ћемо као друштво памтити, а шта не (Arapdin 2020, 1–10; Minarova Banjac 2018, 11–14, 19–24; Milne 2024, 5–9, 18–21). На овај закључак стално ћу реферирати у току рада.

Потом ћу се позабавити и тумачењем оног *неоствареног нивоа* НР, али не на основу произвољних спекулација, већ на основу оних програмских начела јасно сугерисаних у одговарајућим административним документима – а то су правилници⁵ о упису и вођењу НР – који ипак нису реализовани. Тај неостварени ниво говори дакле о појединим системским празнинама у НР.

Најзад, разматраћу НР и из перспективе ширег друштвено-политичког амбијента него што је то национална мрежа НКН и њени непосредни стејкхолдери. Напомињем опет, неопходно је да се НР у том смислу третира као *јавно добро*.⁶ Текст ће надаље бити пропраћен и мојим ко-

⁴ Појам заједничких добара односи се на добра, објекте или ресурсе који користе целој заједници или друштву у целини, а не само одређеним појединцима или групама унутар тог друштва. О улози културе и наслеђа као јавног добра видети: https://ifacca.org/media/filer_public/5e/41/5e416ea9-47c5-4d3e-959e-074d624da3bb/ifacca_-_culture_as_a_public_good_report_-_july_2024_-_english.pdf

⁵ Видети: <https://nkns.rs/sites/default/files/documents/pravilnik-o-upisu-u-registar.pdf>

⁶ У извештају „Култура као јавно добро” *Међународна федерација уметничких савета* и *културних агенција* наводи и следеће: “Culture brings vital value to all areas of public life

ментарима на основу оперативног искуства у вези са самим процесом кандидовања односно номиновања НКН елемената. Подсећам и на мултидисциплинарни природу феномена НКН и сходно томе, потребу за интерсекторским приступом у раду.

О форми и садржају

Одмах треба напоменути да форма НР до данас није јасно дефинисана, заправо листа прати прости ток линеарног навођења елемената без назнака њиховог евентуалног међусобног односа. Дозвољавам логичну претпоставку да ће форма у одређеном тренутку обухватати већ поједине и у другим земљама коришћене облике и моделе, по принципима *предметности, територијалности, стајуса* и сл.

У смислу предметности наслеђа то начело може бити на различите начине изражено, попут праћења познатих пет домена НКН по препоруци из Конвенције 2003, а то су: 1) усмене традиције и изрази, укључујући и језик као носиоца нематеријалног културног наслеђа; 2) извођачке уметности; 3) друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји; 4) знања и праксе који се тичу природе и свемира; 5) традиционални занати и вештине.⁷

Поред тога, ово начело може одражавати и специфичности сваке појединачне државе и на тај начин имати класе наслеђа које се не поклапају сасвим с препоруком Унеско па могу поседовати и додатне категорије попут кулинарских традиција, традиционалних спортова и сл.

У смислу територијалности у различитим срединама најчешће имамо поделе по начелима национално – регионално – локално. У нашем случају, није познато да ли би и које територијалне административне јединице могле послужити у ту сврху, сем што смо регионалним коор-

and we must urgently acknowledge that any debate on future policy must start with critical reflection on the place of culture. The words and contexts in which we speak of culture are important because they recognise culture symbolically, as a dimension of our humanity; and concretely, as a sector that requires mechanisms of support, protection, promotion and development. Familiar ideas exist in global and local cultural policy discussions related to arguments to support and strengthen culture, such as public value, public need, development, or shared assets. More recently, discussions have begun to include the idea of culture as a public good. Such discussions have gained significant traction since the release of the concluding declaration for the UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022".

⁷ В. Члан 2. Конвенције 2003.

динаторима својевремено наменили оквирна територијална задужења. Такође, територијални обухват може имплицирати и статус НКН. Такође, рецимо, „национално наслеђе” имати већу „тежину” од оног које је (само) локално, и сл.

У статусне облике регистра могу спадати рецимо поделе на онај начин како их је Унеско установио, дакле репрезентативно наслеђе, угрожено наслеђе и регистар добрих пракси очувања НКН.⁸

У формалном погледу, могући су и други карактери НР, а овде ћу поменути још неке неретко коришћене. Први се односи на поделу рурално – урбану, а на постојећој националној листи има доста елемената који садрже оба ова означитеља. Такође, НР може да се конципира и на основу етничких или професионалних обележја елемената, на пример⁹, затим на основу родних улога у обављању праксе, генерацијској подели рада и сл.

Што се тиче садржаја НР, рекао бих да НР представља конгломерат елемената који тешко да су међусобно самерљиви и упоредиви по јасним критеријумима. Културни феномени који су ту уписани рефлектују с једне стране утицај махом академске традиције у Србији из друге половине 20. века и из сфера надлежности етнологије и етномузикологије, а с друге стране, стигли су у НР и на основу иницијативе локалних заједница.¹⁰

Осим саме врсте елемената и њиховог одређења у оквиру типичних класификација или домена НКН, уколико зађемо у дубљи ниво њиховог садржаја у НР, односно читајући комплетне досијее, можемо приметити да су нивои њихових обрада повремено неуједначени. То се односи више или мање на све битне аспекте уписа: на ниво дескрипције и карактеризације елемената, затим на питање одређења улога у процесу очувања НКН, анализу одрживости традиција, писма сагласности, као и на пратећу документацију.

⁸ <https://ich.unesco.org/en/lists>

⁹ Колеге Милош Миленковић, Јелена Ђуковић, Богдан Дражета и Бранко Бановић су на пример заједно са својим сарадницима спроводили вишегодишња истраживања и објавили радове који разматрају могућу позитивну улогу НКН у процесима међуетничког помирења на простору бивше СФРЈ, али једнако и могућности конфликта у истом „кључу”, затим постојање тзв. *дисонантног наслеђа* и сл. Овде је поменута улога листа или регистара као инструмената за постизање претпостављених циљева.

¹⁰ НР се пак формирао с високим степеном вере и убеђења да су приложене интерпретације, односно садржај документације које прате упис елемената, заправо виђења релевантних културних садржаја од стране локалних заједница, уз извесну помоћ институција.

Треба с тим у вези имати у виду да је иницијална кампања приликом формирања националне мреже НКН резултирала с 27 елемената 2012. године иако је кратко трајала, и да је махом била плод напора институција које су оснивале мрежу. Из тог разлога приметни су поједини недостаци и међусобне некохерентности у нивоима обраде, а за пример узимам филигрански занат¹¹, који је најпре био означен с једним његовим носиоцем из Краљева. Накнадним теренским истраживањем, тачније шест година касније, установљено је да већ у време формирања НР исти тај носилац по свему судећи више није био активан због својих поодмаклих година, а наследника у занату није имао. Други занимљив моменат у вези с истим уписом је навођење имена носиоца у самој номинацији за НР, податак који никада после тога више није био поновљен на тај начин, јер је првобитно наговештавао могућност формирања листе носилаца НКН, како је од почетка било и предвиђено постојећим правилницима. Та листа до данас није формирана.¹²

Друга особеност садржаја НР је у вези с аспектом одрживости НКН елемената. Овде наравно имамо доста корисних обавештења, али бих такође рекао да су мере заштите често паушално навођене без потребне конкретизације (тј. без планова који би садржали информације о конкретном догађају, месту, времену, актерима, буџету и сл.). Једно не сасвим убедљиво оправдање за такво поступање можда би се могло наћи услед крајње неизвесних околности финансирања пројеката у култури у Србији, мада је јасно да без планова заштите сувише остајемо у сфери произвољности. Једна од уочених карактеристика садржаја односи се и на оне елементе у којима је етнолошка експертиза у ужем смислу само једна од неопходних димензија обраде, а рецимо недостају подаци из других дисциплина. Тако изостанак мултидисциплинарне перспективе узрокује повремено ситуације да у НР постоје уписи елемената који ма недостају целовитост и сврха. Илустроваћу овај закључак примером *Знања и вештина управљења кајмака*.¹³ Ми у НР имамо културолошки релевантне информације о елементу, али оне су dostatне само за узак круг експерата из области наслеђа хуманистичке провенијенције и не служе у довољној мери општој сврси очувања НКН, јер не поседују рецимо следеће потребне информације: о хигијенским условима чувања кајмака (и то по сезонама, како када треба поступати), оптималним темпера-

¹¹ <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/filigranski-zanat>

¹² Истини за вољу, имена носилаца традиција из уписа су наведена у досијеима, што је пак недовољно имајући у виду наводе из правилника о постојању посебне листе.

¹³ <https://nkns.rs/cyr/popis-nkns/znanja-i-veshtine-pravljenja-kajmaka>

турама, другим специфичностима услед смене годишњих доба и процеса прикупљања млека, производње кајмака и његовог складиштења, расе крава чије млеко се користи, начина чувања стоке (тј. да ли је слободна испаша или штала), затим и врсте материјала који се користи за амбалажу, поступка израде тих предмета, и сл.

У погледу пратеће документације уз елементе може се уочити проблем незадовољавајућег техничког нивоа грађе (углавном фотографије и видео-материјал), мада је пре неколико година тај проблем препознат и због тога се данас инсистира на одређеним техничким стандардима за потребе валидне документације.

Анализа порука и метапорука

Први аспект анализе порука које емитује НР – рекао бих и основни – лежи у интерпретацијама *културе сећања*. Да подсетим, овде се ради о дисциплини која се као засебна издвојила крајем 20. века захваљујући немачким научницима и професорима брачном пару Јану и Алеиди Асман, а својим значајним доприносима у овој области истичу се и Пол Рикер, Пјер Нора, Ерик Хобсбаум, и други. Култура сећања истражује улоге културних образаца сећања, значаја памћења и сећања за формирање идентитета и односа према историји и прошлости у науци и колективном памћењу (Куљић 2006, 10).

Као што сам већ напоменуо у почетку текста, *култура сећања* нам, између осталог, говори да је сваки избор, па и овај избор тзв. елемената НКН утемељен на институционалним одлукама у вези с тим шта мислимо да једно друштво треба да памти, а шта не (Араудин 2020, 1–8).¹⁴ При том, стално смо суочени с дилемом у вези с тим у којој мери садашњост обликује наше разумевање прошлости, а у којој прошлост утиче на наше данашње понашање и одлуке (Schwartz 1991, 221–236; 2010).

Међутим, чак и више од експлицираних избора меморије можда јаче „одзвањају” оне празнине, тј. садржаји који ће бити прећутани, игнорисани, и изостављени. Према томе, у оба случаја се друштву „шаљу поруке” о томе шта је пожељно памтити, а шта не. Када разматрамо НР, можемо уочити неколико одговарајућих трендова, или пак недостатак јасних трендова, што такође већ представља метапоруке *по себи*.

¹⁴ Иначе, актуелност ове дисциплине у савременом медијском и политичком вокабулару се углавном односи на трауматичне политичке догађаје из недавне прошлости, као што је на пример био Шпански грађански рат.

Прво, на основу НР Србије не могу се јасно разазнати ближи критеријуми селекције елемената који су доспели на листу (изван установљених основних препорука Унеска), већ само понегде фрагментарно назрети. Ова чињеница представља једну од важних последица непостојања националне стратегије НКН, коју институционална мрежа НКН очигледно избегава од самог успостављања система 2012. године. Недостатак јасне стратегије, па према томе и критеријума селекције наслеђа, оставља широк простор за произвољности, те и *ad hoc* манипулације.

Треба имати у виду да систем НКН подразумева да се уз експерте из области наслеђа у кандидовање нових елемената равноправно укључују разнородни гласови из локалних заједница, различитих демографских профила, нивоа образовања, па и политичких опредељења. Ради тога је важно начело *репрезентативности* појединих традиција (Ђуковић 2019, 81–83) означених као НКН – кључног услова опажања наслеђа у заједницама. Тај субјективни моменат у интерпретацији наслеђа је значајан јер објективна опажања, па и сећања, вероватно не постоје као таква.

Према томе, у светлу поменуте *културе сећања* издвојио бих поједине трендове у ишчитавању актуелне форме и садржаја НР.

Прво, како сам већ поменуо раније, академске традиције у оквиру којих су се претежно изучавали етнологија, етномузикологија и фолклор у Србији све негде до почетка 21. века утицале су на формирање ове листе, односно НР (Миленковић 2023, 1–14). У том смислу, листа углавном садржи обичаје – ритуале, затим занате, саборе, етномузиколошке и етнокореолошке садржаје (свирање, песме и игре), па онда и кулинарске традиције, те нешто и од ликовних традиција, односно претежно ликовних елемената с декоративном функцијом у одевању. Усмене традиције су такође донекле присутне, мада превасходно у оквирима доминантних етномузиколошких и етнокореолошких садржаја.¹⁵

Надаље, одређени елементи из НР представљају несумњиве идентитетске „маркере” Србије ширег обухвата, заправо оно по чему се Србија препознаје, а то су: **породична слава, коло, певање уз гусле, опанчарство, прављење ракије шљивовице** и др.

Поједини елементи представљају стриктно локална обележја попут **злакуске лончарије, наивног сликарства Ковачице, врањске градске песме, ћилимарства Пирота и сјеничко-пештерске висоравни, чутура из Пилице** или пак **пиротског качкаваља**. Ипак, и поред тога што се ради о локалним и регионалним елементима, поједини од њих препознати су у систему НКН као репрезентативне традиције ширег, нацио-

¹⁵ Сви елементи из НР излистани су на вебсајту: <https://nkns.rs/cyr/elementi-nkns>

налног значаја, тако да су, примера ради, већ два елемента из те категорије успешно номинирана за Унескову листу Репрезентативног наслеђа човечанства (**злакуска лончарија и наивно сликарство Ковачице**).

Читајући ову листу, уочљив је дакле и значај елемената везаних за места неговања НКН као физичких простора. Ово посебно долази до изражаја код елемената са Косова и Метохије. Имајући у виду специфичност политичке и историјске ситуације, те физичке угрожености српског живља на Косову и Метохији данас, сасвим је инструментално оправдано повезивати елементе НКН с конкретним физичким просторима, какав је рецимо случај с обичајем **Бела вила** који се практикује у окружењу где припадају и сама насебина и сакрални споменици СПЦ у Великој Хочи.

Може се рећи да већина елемената у НР припада првенствено руралним традицијама као свом оригиналном окриљу. Заправо, питање је да ли уопште постоје у НР чисто урбане традиције, или се радије овде ради претежно о руралним традицијама прихваћеним и у градском окружењу у мањој и већој мери. Примера ради, може се говорити да је врањска градска песма заиста производ урбаних рафинмана, стилизација и аранжмана музичких мотива, уз приповести о реалним личностима и догађајима, али у корпусу који припада тзв. традиционалној народној музици. Међутим, рекао бих да она данас у Србији у јавности углавном припада глобалној визури народне музике која се опет типично везује за руралне традиције, а извесно је и да су дубљи слојеви музичко-поетских садржаја били везани у већој мери за сеоски амбијент. У другом случају, код пиротског ћилимарства можемо претпоставити да је оно своје високе техничке и естетске домете достигло захваљујући урбаном друштвеном амбијенту (специјализација радног процеса и намена ћилима као престижне робе, на пример). Међутим, нема сумње да су га – а посебно у смислу сировина и оригиналног оруђа за рад – изнедриле једнако и руралне традиције.

Посебан аспект културе сећања који можемо анализирати нуди нам чињеница да су многи елементи овде побројани представници респективних етничких заједница у Србији. Поред доминантног корпуса српских етничких традиција у НР имамо још неколико елемената из мањинских етничких традиција. Наивно сликарство Словака у Ковачици је јасан и истакнут пример, а као што сам већ и навео у ранијем делу текста, недавно је чак доспео и на Унескову листу.¹⁶ Поред овог елемен-

¹⁶ Иначе је прилично редак случај на Унесковим листама да се номинује наслеђе неке етничке мањине у респективној држави – чланици Конвенције 2003.

та, имамо рецимо у НР и **ускршње традиције код Русина, Теткицу Би-бију** карактеристичну за ромску популацију, вештине декорисања одевних предмета код Бошњака (**ојице**), те још две кулинарске традиције код Бошњака, односно Влаха источне Србије (**пазарске мантије и жу-мијаре**). Имајући у виду богатство и разноликост етничких културних традиција у Србији, рекао бих да је сувише мало таквих елемената у НР.

Актуелни политички и историјски услови долазе такође до изражаја код појединих традиција које баштине расељена лица, а то је рецимо посебно приметно код елемената чији су носиоци Срби избеглице из бивше заједничке државе Југославије. Притом је овај проблем природно најактуелнији после рецентних ратних конфликта у току распада СФРЈ (1991–1995) и после бомбардовања НАТО 1999. године. У такве елементе НКН спадају: **ојкање, грокталица, Чуvari Христовог гроба и свирање тамбурице – самице**.

НР такође одражава и потребу да се препознају традиције које су и данас економски лукративне и тржишно одрживе, попут **пиротског качкаваља, злакуске грнчарије, прављења кајмака, клесарског заната из Белих Вода** (Матић 2024, 77) и сл.

Постоји пак често проблем, уопштено говорећи, високих цена и недовољних производних капацитета да би се задовољила потражња њихових производа на тржишту, услед чега се отвара реална опасност од праксе кривотворења гласовитих производа. Поједини од њих (попут пиротског ћилима) су ексклузивни, скупи и захтевају значајне субвенције како би њихова производња остала одржива.

Јасно је да се култура сећања може тумачити овде и у светлу предлагања нових елемената НКН и њихових мотивација за то. Посебно сада наглашавам неретко постојање разлика у визурама и агендама на релацији локалне заједнице – експерти и институције – управе – медији и других актера. У НР постоји један број елемената који вероватно не би стигли на листу да није било иницијативе институција, односно струковних удружења.

Примера ради, Вуков сабор су кандидовале институције пре свих. Певање уз ројење пчела као куриозум за који многе институције наслеђа и експерти вероватно нису претходно чули, стигао је на листу захваљујући првенствено иницијативи колега са Факултета музичке уметности. С друге стране рецимо, традиција опанчарства, иако несумњиво један од најпрепознатљивијих и амблематичних традиционалних заната у Србији, годинама је чекала да уђе у НР, кандидовало ју је референтно удружење из локалне заједнице. Међутим, тек када су после пет година поједини експерти из мреже НКН предузели кораке у том смислу, еле-

мент је коначно уврштен у НР.¹⁷ Одуговлачење са уврштењем сарачког заната у НР је трајало још дуже итд.

Још о концепту Националног регистра

У смислу концептуалног приступа НР приметио бих и један проблем који можда за сада није толико уочљив, али ће у некој каснијој развојној фази довести вероватно до знатних недоумица. Ради се о томе да међу појединим уписима елемената у НР постоје само одређене морфолошке нијансе у разликама, што је пак збуњујуће када документ ишчитава неко ко није из уског круга експерата (а опет, имајући у виду овај документ као јавно добро, које би требало да буде разумљиво ширем кругу људи). Тако рецимо традиција ћилимарства с разних локалитета присутна у НР код неупућених може произвести забуну да су „покривене” све локалне традиције овог типа у Србији, а чињеница да рецимо ужичко ћилимарство није овде присутно може да се припише на пример незаинтересованој или неинформисаној локалној заједници у ужичком крају. Или би можда НКН мрежа требало да проактивно наступи и информише или анимира тамошњу локалну заједницу? Да ли смо као експерти пропустили да подигнемо свест заједнице у Ужицу о тој могућности? Или да их ипак препустимо евентуалној њиховој спонтаној иницијативи у неком тренутку, ако до тога уопште дође? Многа питања би ту могла да нам се појаве за која не постоје лака решења.

Сличан начин размишљања могао би да се примени на већи број генеричких елемената НКН, углавном идентификованих у области припреме хране. Тако би се ова дилема могла ускоро протегнути на знања и вештине које се тичу рецимо локалних варијетета хлеба и сира, а ту могућност је отворило уврштење **циповке** у НР. Сличан проблем у интерпретацији већ постоји у разграничавању елемената **тамбурашке праксе и свирања на тамбурици – самици**, али и у тумачењу **кола** у

¹⁷ Такођећи изразит обрнути пример био је рецимо везан за националну номинацију певања уз гусле за Унескову листу. Из Унескове канцеларије наше делегације у Паризу нам је било јављено да је Албанија на својој националној телевизији приказала емисију о свом музичком фолклору, где су препознате и гусле (албански: лехут), уз коментар да њихова држава разматра идеју да номинује ту традицију на Унескове листе. Када су за то сутрадан сазнале заједнице гуслара из Војводине, одмах је извршен притисак на министар културе Србије и у року од два дана је донета одлука да је **певање уз гусле** следећа самостална номинација Србије за Унескову Репрезентативну листу човечанства.

три (у шест) и малог кола.¹⁸ Од кога се може очекивати да јасно раздвоји те појмове осим од релативно уских заједница практичара ове традиције или експерата – етномузиколога и етнокореолога? Даље, већ на помало „склискијем” терену, могуће је да ћемо у том светлу имати дилему приликом процесуирања номинације обичаја Бетлемаша у НР (које кандидује хрватска заједница у Србији), када већ имамо у регистру обичај Вертепи које су предложиле углавном српске заједнице. Међусобне разлике ова два ритуала на идејном нивоу су махом незнатне, мада им разноликост и специфичност омогућавају управо локалне заједнице. Следећи пример: Чуvari Христовог гроба уписани су у НР, ритуал је кандидовала заједница Срба православца махом расељених из бивше СФРЈ (конкретно: Врлика, данас у Републици Хрватској) у току ратова 90-их година 20. века. Шта бисмо учинили ако буњевачка римокатоличка заједница кандидује свој постојећи истоимени ритуал за НР? Шта уопште чинити с елементима који су међусобно врло слични, али су кандидовани из различитих заједница и различитих региона? И још уз претпоставку да ниједна од тих заједница не би одступала од својих локалних специфичности како би утврдила да је њихова варијанта елемента НКН есенцијално таква и да треба да буде уписана у регистар као доминантна међу сличнима?

Недостатак стратегије НКН система доводи такве потенцијалне случајеве у зону великих недоумица и нелагодности.

Ако нечега нема на листи значи ли то да ћемо га заборавити?

Овде ћу се, разуме се, бавити оним категоријама феномена НКН који нису наши (још увек, барем) свој пут до националног регистра. Дакако, имагинарни корпус непостојећег је, логично, незамисливо већи од онога што већ постоји, па ћу се стога послужити извесним, а нашој струци познатим референтним појмовима како би се систематски позабавио овим питањем. А ти референтни појмови првенствено се односе на праксу Унеска, и то пре свега наведених пет домена или врста НКН, као и статусна категоризација наслеђа по угледу на три познате Унескове листе.

¹⁸ Видети: <https://nkns.rs/cyr/elementi-nkns>

Незаступљене врсте НКН у НР

Што се тиче домена поменутих у Конвенцији 2003, свакако да немају увек јасна међусобна разграничења ни у теорији, још мање у пракси. Због тога се исто ни овде не може очекивати, али се од држава чланица Конвенције 2003 уосталом и не очекује да стриктно следе Унескову категоризацију на својим националним нивоима.

Ако кренемо редом, усмене традиције и изрази (укључујући и језик) су у НР присутни готово у незнатној мери, ако се изузме њихова органска повезаност с постојећим елементима где доминирају етномузиколошки и етнокореолошки аспекти (**певање уз гусле и коло**, на пример). Ипак, доминантан аспект овог првог домена из Конвенције 2003 постоји код три елемента: **здравица**, **пиротско приповедање** и **ерски хумор**. Опет бих рекао: исувише мало познајући пребогате усмене традиције Србије, од којих су се многе ипак још и данас одржале у живој пракси у народу, односно у заједницама. Није познато због чега рецимо **власотиначки говор** својевремено није уврштен у НР још у почетку рада институционалне мреже НКН; исто питање може да се постави и за номинацију **врањског говора** пре неколико година, иако је номинациони формулар по мом мишљењу био више него коректно попуњен. Не може служити као оправдање постојећи недостатак капацитета Комисије за упис НКН за такорећи све области НКН где етнологска експертиза није одлучујућа.¹⁹ Не мора се посебно образлагати каква штета се чини ако културни систем који је за то задужен не налази за сходно да богате и разноврсне језичке творевине и усмене изразе региструје и заштити као НКН. Није наодмет подсетити да је језик и основни носилац, те и ризница различитих културних традиција које можемо означити као НКН. Уколико један од основних фокуса система НКН није на њему нашем културном наслеђу се заиста лоше пише.

Даље, уколико се сложимо да су тзв. домени бр. 2, 3 и 5 из Конвенције 2003 углавном прилично заступљени у НР,²⁰ стижемо до домена бр.

¹⁹ Често нам се нудило из управе паушално административно објашњење и оправдање да је формално-правно тешко ангажовати спољне сараднике (посебно других, етнологских струка) у Комисију за упис која увек заседа у Етнографском музеју.

²⁰ Дискутабилно је да ли заступљеност одређених обичаја и заната у НР значи и њихову адекватну друштвену валоризацију. Поједини регистровани обичаји су рецимо веома подложни комодификацији кроз туристички производ (пример **лилања у Лозници**), а већина регистрованих заната је заправо угрожена већ на средњи или дужи рок (осим евентуално **злакуске лончарије**), што је опет последица потпуног изостанка било каквог плана и стратегије државе наочувању традиционалних и уметничких заната.

4 који се односи на знања и праксе о природи и свемиру.²¹ Изузимајући нешто грађе из ове области присутне рецимо у уписаним кулинарским традицијама, па и у технологијама прављења пиротског качкаваља те кајмака, у НР не постоји готово нити један елемент који би се могао окарактерисати *par excellence* у оквиру овог домена, сем евентуално **крстови од времена**. Својевремено рађено истраживање лековитих извора, односно њихове перцепције и коришћења у заједницама, нису до сада уродили номинацијом за НР. Слично је било и с пројектом о траварима, који је својевремено прекинут пре него што би евентуално био преточен у прилог за НР. Нешто касније је чак од стране управе Етнографског музеја било спречено одржавање панела о традиционалној медицини као НКН.²² Знања још присутна о заједницама у вези с традиционалном медицином, етноботаником, аграрним наслеђем и сличним областима свакако да су више него драгоцене. Невероватно је да се у годинама када је, с једне стране, познато како се речена знања убрзано губе у заједницама (Бановић и Миленковић 2022, 8), а с друге, да је Србија изложена реалним неоколонијалним претњама из окружења за одлив сопствених ресурса, у самим надлежним институцијама практично не дозвољава покретање истраживања и презентације налаза који се односе на традиционална знања и вештине у вези с ендегним природним ресурсима.²³

Дакако, поред традиција уписаних у НР, које припадају поменутиим релативно добро заступљеним НКН доменима, административна пракса НКН мреже забележила је и изван број кандидатура које нису успешно процесуиране до краја, а поједине од њих из необичних разлога. Без претензије да подвргнем хијерархизацији поједине елементе НКН у НР, необично је да елементи попут **дужијанце** нису нашли свој пут до НР. Јер, није без значаја када НКН елемент анимира велики део градске и сеоске заједнице у импресивној процесији, као што није без значаја неупитна визуелна и симболичка атракција призора те ритуалне праксе. Како год било, неколико година сам заједно с колегицом из

²¹ У нашем Закону о културном наслеђу је ова област непрецизно преведена са изворника, односно Конвенције 2003. У оригиналном документу стоји „знања и праксе“, а у нашем Закону стоји „знања и обичаји“.

²² Иста опструкција је потом уследила у још два градска музеја који су првобитно били вољни да организују тај панел. Програма је најзад реализован и снимљен у простору Дорћол Плаца (<https://www.youtube.com/watch?v=2n1y0Qk2RVM&t=4988s>).

²³ „Мит о сељаку који живи одрживо, у складу с природом, није издржао тест емперијске контраевиденције – на терену се затиче готово потпуно изобицајење етноботаничких и етнозоолошких знања у Србији“, што представља упозорење у вези с овим питањем, које изричу колеге Бранко Бановић и Милош Миленковић.

службе асистирао заједницама у Суботици да тај елемент стигне у НР. Невоља је била у томе што се један део те велике заједнице која је номинавала **дужијанцу** за НР пише као „Буњевац” (дакле, дистинктивна етничка групација), а један део као „Буњевац – Хрват”. Дуго времена никако нисмо могли да их приволимо на заједничку номинацију с обзиром да је наслеђе, разуме се, у контексту етничких мањина постало веома исполитизовано. Када су, ипак, после неколико година обе заједнице коначно у разговору с нама изразиле жељу да поднесу обједињену номинацију, мислили смо да је наше настојање коначно уродило плодом. После предаје заједничке номинације, Комисија за упис НКН је установила да су две поменуте заједнице приложиле уз документацију два различита списка литературе и вратила им је због тога номинацију на дораду. Недуго затим, две заједнице су се поново разишле по питању номинације, која до данас није стигла у НР. Није нам свакако у интересу таква бирократизација процеса кандидовања НКН елемената која производи или барем доприноси оваквим последицама, јер поруке које на тај начин шаљемо не могу позитивно да се оцене у смислу доприноса НКН процесу измирења, што пак представља један од циљева Агенде 2030,²⁴ односно НКН циљева у контексту *одрживој развоја*. Сматрам да би НКН мрежа морала да поседује ту свест о деликатности и крхкости појединих питања и у складу с тим да интервенише када и где треба у раду са заједницама у циљу обогаћивања НР.²⁵

Статусна питања

У статусном погледу, наш НР углавном следи безбедну линију оних феномена НКН који су неупитни у смислу виталности и који се спонтано одржавају у заједницама, те им систем НКН сам по себи вероватно није неопходан, сем евентуално у виду промотивних активности и ради боље видљивости. Садржај НР подсећа због тога на неки домаћи еквивалент Унескове Репрезентативне листе човечанства,²⁶ за коју је НКН мрежа већ припремила шест успешних номинација.

²⁴ Видети: <https://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/un-agenda-2030/>

²⁵ Иако као став, аутор овог рада свакако подржава мишљење које му је лично саопштио Рикс Сметс, први секретар Конвенције 2003. да би свакој земљи било у интересу да има што више елемената у НР и да би у том смислу требало што више поједноставити одговарајуће процедуре за пријем.

²⁶ Рекло би се да је велика политичка „тежина” те Унескове листе у међународним односима, те је због тога последњих година претворена у полигон за исказивање поли-

Међутим, у нашем НР пак постоји и одређени број елемената који се не би могли означити као витални (**косовски вез, свирање на гајдама и на кавалу, пиротско приповедање, казанџијски, ћурчијски, па и опанчарски занат, маћанске плоче, издиг и сл.**), али до данас није установљен механизам у Србији који би се позабавио угроженим наслеђем (и поред тога што је предвиђен у правилницима о раду још 2012), као што је то Унесков механизам за хитну заштиту. Рекао бих да је појам угроженог наслеђа у оквиру Конвенције 2003 прави професионални изазов за експерте и институције наслеђа, и то у знатно већој мери него пописивање и констатовање постојања одрживих (и „репрезентативних“) традиција, што нас фактички у великој мери „ослобађа“ од преузимања одговорности за рад са заједницама на очувању елемената НКН.

Посебна дилема која је мене лично у систему НКН анимирала односи се на могућност номиновања за НР одређених традиција које се могу означити као угрожене, али их сами носиоци не опажају као такве, већ их заправо подразумевају (као наслеђене вештине у породици и заједници, на пример). Они не препознају њихов значај као наслеђа због тога што своју егзистенцију обезбеђују посредством других тржишно лукративних послова, често сродних са знањима из области наслеђа. Пример за то је народно градитељство. У локалним заједницама још увек постоје та знања и вештине, али све ређе. Практичари који поседују та знања су неретко тражени на тржишту због тога што своје вештине примењују у савременом грађевинарству (на пример, постављање плочица у купатилима и сл.), па стога немају додатну потребу за друштвеним признањем својих традиционалних вештина. Ово је свакако питање из перспективе институција, тј. да ли оне могу добити мандат да номинују НКН за које заједнице из различитих разлога нису заинтересоване или мотивисане да очувају, а да институције ипак сматрају да се ради о вредном наслеђу? Може изгледати да су поменута знања бескорисна за даљи живот заједнице, али подсетимо се њихове могуће примене у новим контекстима, типа „градња кућа у времену климатских промена“ као један од начина примена НКН у пројектима одрживог развоја и сл. Наизглед, ради се о случајевима који нису у строгом смислу у духу Конвенције 2003, али понекад је важна и проактивна улога институција и њихова интервенција, као што сматрам да је у сличним приликама. Зато би било значајно да такве традиције које су у својеврсном „друштвеном лимбу“ обогате НР.

тичког престижа много више него што служи реалним потребама презентације културног наслеђа.

Сличан случај је и с непостојањем националне листе добрих пракси, још једног примера избегавања институционалне одговорности да се ближе одреде критеријуми за установљење успешних пракси и програма очувања НКН.

Међутим, од свих предвиђених листа вероватно да је изостанак успостављања листе и механизма *живих чувара наслеђа* заправо и највећи пропуст и резултирајући друштвени пораз целокупног НКН система до сада. Готово да је свесно пропуштена прилика да се помогне извесном броју практичара да стекну бољи друштвено-економски статус у чему би им помогао тај механизам.²⁷ Без практичара и носилаца традиција не може постојати ни НКН.²⁸ Много таквих практичара је од 2012. отишло с овог света не добивши прилику да пренесу своја знања у оквиру НКН система.²⁹

Завршна разматрања

Јасно, не можемо се због тих идентификованих проблема жалити само на друштвено-политичке околности, које истини за вољу често не иду на руку спровођењу једног ефикасног културолошког система. Институционална мрежа НКН је свакако била хвале вредна замисао, па је чак успостављен и добар формално-правни систем који би подржао напоре око НКН (можда с изузетком недовољне стручне подршке за рад регионалних координатора). Међутим, појавио се проблем *неизвршавања* многих обавеза преузетих из правилника о раду, пре свега оних наведених у *Правилнику о упису у национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије*.³⁰ То је све резултирало уоченим недостацима.

Што се тиче ширег административног контекста од значаја за НР, не може се мимоићи ни улога редовних годишњих конкурса Министарства културе Републике Србије за ову област. Државни органи у складу са својим реалним могућностима издвајају одређена новчана средства за

²⁷ Пример за то је неуспешна иницијатива за кандидовање Добривоја Пантелића за листу живих чувара наслеђа.

²⁸ Подршка државе за носиоце НКН је поменута у члану 54 Закона о културном наслеђу: 129/2021-120.

²⁹ Додуше, теоретски је могуће да се накнадно, реконструкцијом неког занатског процеса ревитализује занат, али то онда не би одражавало суштину НКН – тј. да се одређена знања и вештине преносе директно са живих носилаца.

³⁰ Видети: <https://nkns.rs/sites/default/files/documents/pravilnik-o-upisu-u-registar.pdf>

установе и удружења која се баве очувањем НКН. Нормално је очекивати да већина финансираних пројеката резултирају предлозима за НР. Међутим, то је ретко када случај и стога се поставља питање ефикасности целокупног система уколико врло мало обрађиваних елемената стиже до листе НКН.³¹

Закључак

У овом раду понудио сам неку врсту анализе Националног регистра нематеријалног културног наслеђа Србије као кључног резултата рада институционалне мрежа Србије у овој области, а курира га Центар за нематеријално културно наслеђе Србије у Етнографском музеју. Његове карактеристике и трендове разматрао сам као својеврсне поруке и метапоруке, а посебно имајући у виду неке од основних постулата дисциплине *култура сећања*.

У некој идеалној форми регистар или инвентар ове врсте замишљам као својеврсни мозаик различитих културних елемената који пружају једну релативно заокружену слику о културном идентитету једне земље. НР није дакле репозиториј традиција које су у минулим временима много више значиле локалним заједницама, а данас се на њих повремено са сетом подсетимо. Шири друштвени задатак институционалног регистра заправо је на основу података о традицијама означеним као нематеријално културно наслеђе, указати на могућност креирања иновација у развојним процесима и позитиван утицај на квалитет живота заједница. Ипак, оне су практично неизводљиве уколико немамо такав регистар који пружа увид у шири обухват и спектар релевантних феномена на одређеној територији, као ни дубинских информација о мерама заштите с којима би требало да буде снабдевен. Актуелни НР је такође монодисциплинаран и тешко да као такав може да служи јавном интересу, већ би требало да одговори захтевима развојних перспектива друштва које нам је тај задатак поверило.

³¹ Други проблем с тим у вези је недовољан увид институционалне мреже НКН у пројекте који су изабрани на конкурс Министарства културе. У једној прилици смо тражили од колега из Министарства културе да нам омогуће детаљан увид у те пројекте, али та молба до данас није услышена.

Литература

- Apaydin, Veysel (ed.). 2020. "Introduction: Why Cultural Memory and Heritage?". In *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction*. UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsfp.6>
- Бановић, Бранко и Милош Миленковић. 2022. „Еконативизам, анти-експертски популизам и апропријација зелене политике у Србији”. *Институти за филозофију и друштвену теорију*. 1–15. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_rifdt_2767.
- Кулић, Тодор. 2006. *Култура сећања: теоријска објашњења уједињене прошлости*. Београд: Чигоја штампа.
- Матић, Милош. 2024. „Нематеријално културно наслеђе у искушењима неолибералног тржишта”. *Гласник Етнографског института САНУ* 72 (2) 61–84, <https://doi.org/10.2298/GEI2402061MUDC> 39
- Milenković, Miloš. 2023. "The Promises of the Bureaucratisation of Intangible Cultural Heritage Safeguarding in Post-Conflict Regions: Lessons from Anthropological Fieldwork in Four Western Balkan States." *International Journal of Heritage Studies* 30 (1) 1–14, doi:10.1080/135272-58.2023.2263848
- Milne, Caroline Thayer. 2024. "To Remember, To Forget: Political Actors' Use of Collective Memory During Democratic Transitions in Spain and Chile" *Honors Theses* 452. <https://scarab.bates.edu/honorsthesis/452>
- Minarova Banjac, C. 2018. "Collective Memory and Forgetting: A Theoretical Discussion." *Centre for East-West Cultural & Economic Studies*. No. 16. Bond University. https://pure.bond.edu.au/ws/portalfiles/portal/28738360/Collective_Memory_and_Forgetting.pdf
- Schwartz, Barry. 1991. "Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington" *American Sociological Review* 56. <https://www.jstor.org/stable/2095781>
- Schwartz, Barry. 2010. "Culture and Collective Memory: Two Comparative Perspectives". In Hall, J. R.; Grindstaff, L. and Lo, M-C. *Handbook of Cultural Sociology*. London: Routledge.
- Ђуковић, Јелена. 2019. *Нематеријално културно наслеђе из антрополошке перспективе: Рејрезентативност, селективност и инструментализација*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Одељење за етнологију и антропологију, Центар за антропологију науке и образовања, Досије студио.

Извори

UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022 https://ifacca.org/media/filer_public/5e/41/5e416ea9-47c5-4d3e-959e-074d624da3bb/ifacca_-_culture_as_a_public_good_report_-_july_2024_-_english.pdf
<https://ich.unesco.org/en/lists>
https://ifacca.org/media/filer_public/5e/41/5e416ea9-47c5-4d3e-959e-074d624da3bb/ifacca_-_culture_as_a_public_good_report_-_july_2024_-_english.pdf
<https://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/un-agenda-2030/>
<https://nkns.rs/cyr/elementi-nkns>
<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/129/11>
<https://www.youtube.com/watch?v=2n1y0Qk2RVM&t=4988s>

Saša Srećković

MESSAGES AND META-MESSAGES OF THE NATIONAL REGISTER OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF SERBIA

Summary

This paper discusses the National Register of the Intangible Cultural Heritage of Serbia as the only institutional document of its kind in Serbia. It is edited by the Centre for the Intangible Cultural Heritage of Serbia at the Ethnographic Museum, on behalf of the national network of experts and institutions in this field. The analysis of this register includes the formal and substantive aspects of the document in their communicative dimension, on the one hand at the explicit level of messages that emanate from the register, and on the other hand at the implicit level of metamessages, where the broader cultural and social context within which the national register has been formed and developed to this day is analysed. These messages and meta-messages are also considered through the prism of the culture of remembrance, in the sense that each entry in the register can be treated as an institutional decision on which heritage we will remember, and vice versa, a hint that those cultural phenomena that are not in the register can be destined for (institutional) oblivion, at least in the corpus of national intangible cultural heritage.

The National Register of the Intangible Cultural Heritage of Serbia has existed for almost 14 years and I have tried to point out some clear trends within the cultural system and policy of the intangible cultural heritage. This framework for the interpretation of the register stems from the Rules of Procedure of the National Heritage Network, regardless of the fact that there is still no state strategy in this area.

The National Registry, in its current form and content, provides an overview of cultural phenomena processed mainly in the fields of ethnology and ethnomusicology, which is a reflection of the dominant expert infrastructure that runs the national network of intangible cultural heritage, in cooperation with local communities. However, there is a lack of cultural phenomena that are at least equally within the sphere of competence of mostly other humanistic professions (linguistics, primarily), as well as those phenomena related to knowledge and skills related to nature and space, because that part is primarily the responsibility of natural sciences, i.e. experts and institutions in the field.

In terms of status, the National Register is mainly made up of various representative traditions that are mostly vital in communities, although there are also those that might rather belong to the endangered heritage. However, there is no status categorization in the National Register modelled on, for example, UNESCO lists and previous projects, and it would include: representative heritage, endangered heritage, a list of good practices and a list of living guardians of heritage.

Finally, I view the National Register in the context of the public good, i.e. as an instrument of appropriate public policies that favour the role of heritage in contemporary social development.

Keywords: national register, intangible cultural heritage, 2003 Convention, messages, metamessages, culture of remembrance, public domain.

Примљено: 22. 9. 2025.

Прихваћено: 9. 10. 2025.

*Милена Ђурица**

Етнографски музеј у Београду

ШКОЛА ДЕСЕТ ДАНА ФИЛИГРАНА У МАНАКОВОЈ КУЋИ ОЧУВАЊЕ ТРАДИЦИОНАЛНОГ ЗАНАТА КРОЗ МУЗЕЈСКУ ЕДУКАЦИЈУ

Амбијент Манакове куће, заштићеног споменика културе и музејски садржај Етнографске спомен-збирке Христифора Црниловића, која је у њој смештена, са документарним изворима о многобројним традиционалним занатима, велика су инспирација за рад усмерен ка изградњи едукативних програма у циљу очувања и оживљавања старих уметничких заната саставног дела нематеријалног културног наслеђа Србије. У традиционалној култури, где су се вештине и умећа преносила усменим путем с колена на колена у породицама и мајсторским занатским радионицама, данас ту улогу све више преузимају музеји.

Још од деведесетих година прошлог века стручњаци Етнографског музеја препознали су значај преношења знања традиционалних заната, народних рукотворина и старих ликовних техника и њиховом популарисању и простор Манакове куће као адекватно место за такву врсту делатности. У овом раду представљена је школа „Десет дана филиграна” која има за циљ очување филиграна, најлепше технике кујунџијског традиционалног заната као дела нематеријалног културног наслеђа Србије. Школа је део редовног едукативног програма у Манаковој кући, депандансу Етнографског музеја од 2019. године.

Кључне речи: Манакова кућа, традиционални занати, школа филиграна, истраживање Христифора Црниловића, нематеријално културно наслеђе Србије.

* milena.djurica@etnografskimuzej.rs

Увод

Средишња тема овог рада је презентација рада школе „Десет дана филиграна” у Манаковој кући која се развија и траје од 2019. године. Чињеница да је у Манаковој кући смештена Етнографска спомен-збирка Христифора Црниловића чији садржај је великим делом посвећен управо старим занатима, традиционалном накиту и филиграну, послужила је као инспирација за настанак школе. Податак да је филигрански занат уписан као елемент у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије допринела је свести о значају постојања школе и на тај начин представља укључивање у процес оживљавања филиграна, једне од најлепших техника кујунџијског заната.

Етнографска спомен-збирка Христифора Црниловића чији садржај поред тога што поседује велику научну и интерпретативну вредност, представља инспирацију за различите врсте музејских делатности, међу којима су едукативни програми традиционалних заната.

Поред вредних предмета старог накита рађеног у техници филиграна, Збирка садржи и важан део рукописне грађе у којој је описан развој и историјат филиграна у Србији и на тлу Балкана, затим технике израде, упутства за рад и рецепте старих мајстора који и данас могу да се користе у процесу рада.

Са циљем стручног и квалитетног преношења знања, вештине израде и занатског умећа укључени су афирмисани уметници, врхунски мајстори и сарадници Манакове куће који имају велико искуство рада у техници филиграна Ивана Стојановска Станковић и Горан Ристовић Покимица.

Манакова кућа

Простор Манакове куће, депанданс Етнографског музеја, још је од деведесетих година прошлог века препознат од стране стручњака и културног Етнографског музеја као адекватно место за едукативне програме у циљу преношења знања традиционалних занатских умећа, народних рукотворина и старих ликовних техника и њиховом популарисању (Стојковић 1995).

Манакова кућа потиче из прве половине 19. века, налази се у предграђу некадашње Савамале, на углу улица Краљевића Марка и Гаврила Принципа. Редак је пример старе градске балканске архитектуре са

примесама оријенталног стила. Оријенталном изгледу доприносе два димњака, кровни покривач од ћерамиде и испуштене стрехе. Грађена је у неправилном облику, чему је допринела и стрма конфигурација терена, са истуреним доксом, бондручним системом и ћерпичем у блату. Састављена је од подрума, приземља, међуспрата, спрата и окружена са два дворишта. Средином педесетих година двадесетог века зграда је била руинирана и склона паду. Њено рушење је спречено, а Завод за заштиту споменика културе града Београда је од 1964. године до 1968. извео рестаурацију и конзервацију. Пројекат темељне реконструкције поверен је архитекти Зорану Јаковљевићу и том приликом ојачани су темељи, замењена је дрвена бондручна конструкција, а задржан распоред и величина просторија. Задржани су и детаљи ентеријера – дрвене таванице, одаклије и степенице. Доксат је потпуно реконструисан путем аналогije с појединим објектима из тог времена и сличне архитектуре у Београду, Гроцкој и Сопоту. Радови су изведени наменски за смештај Етнографске збирке Христифора Црниловића. Кућа је адаптирана са свим потребним инсталацијама за савремену употребу и тиме су пружене шире могућности ревитализације објекта. Обновљена, Манакова кућа уступљена је на кориштење Етнографском музеју за смештај, чување, излагање и проучавање поменуте збирке (Сибиновић 2011).

Отварањем сталне музејске поставке 17. новембра 1968. године „Народне ношње и накит централно-балканског подручје из 19. века и првих деценија 20. века” (Бјеладиновић, Вукотић, 1968), Манакова кућа је постала важан репрезент културног наслеђа Србије и место за проучавање нематеријалног културног наслеђа, као што су традиционални занати. У традиционалној култури ових простора, где су се вештине и умећа преносила усменим путем с колена на колено у породицама и мајсторским занатским радионицама, данас ту улогу све више преузимају музеји. Од тог времена, Манакова кућа постала је својеврсни културни центар у ком се, у организацији кустоса Етнографског музеја, приређује мноштво изложби, разноврсних програма (промоције, предавања) и одржавају занатске и креативне радионице.

Једна од таквих занатских радионица је школа „Десет дана филигрна”, редовни део програма у Манаковој кући и данас једина школа филигрна у Србији.



Екстеријер Манакове куће

Етнографска спомен-збирка Христифора Црниловића

Христифор Црниловић (Власотинце, 8. фебруар 1886 – Власотинце, 5. јули 1963) је био сликар, истраживач, етнограф, картограф и колекционар народних рукотворина и занатских умећа. Своју велику етнографску збирку поклонио је граду Београду и свом народу на чување и као основу за даље истраживање и проучавање. Велика вредност његове етнографске збирке је како у врсти и бројности сакупљених предмета, тако и у систему истраживања и начину одабирања сабраних предмета.

Поред 2 600 предмета велике културне вредности, Збирка обухвата и 1 617 негатив-плоча објеката снимљених на терену, више од 23 000 листова рукописне грађе забележене на терену и из литературе, као и приручну библиотеку историјско-етнографског садржаја, са више од 700 књига и часописа (Бјеладиновић, Вукотић, 1968). Све то сабрао је Христифор Црниловић предано, зналачки, са циљем не само да скупља и чува разноврсне творевине народне културе већ и да сагледа и открије њихово порекло, значење, улогу и развој са етнолошког становишта.

Први разговори и преговори између Христифора Црниловића и града Београда поводом његове понуде да уступи своју етнографску збирку Народном одбору града Београда отпочели су 1958. године. Тада је формирана комисија: Јелица Поповић, службеник Савета за културу НРС (Народне Републике Србије), Ратислава Вукотић, кустос Етнографског музеја, Добрила Стојановић, кустос Музеја Примењене уметности и Душан Станојевић, службеник секретаријата за просвету и културу НО

(Народног Одбора) града. Комисија је проценила да збирка професора Црниловића има велику културну и историјску вредност. У документацији Манакове куће стоји записан извештај комисије:

„Данас је сличне предмете врло тешко, или сасвим немогуће, набавити, пошто су скупљани на терену пре 30-40 година када су се још могли наћи, док су данас нестали, а са њима и материјал од кога су направљени, начин рада и људи који су их израђивали. Као стручњак професор Црниловић умео је да одабере лепе, карактеристичне и ретке примерке често уникате. Извесни примерци из збирке не налазе се ни у једном од југословенских музеја, а поједини предмети заступљени су само са по једним примерком у неком од музеја у земљи. Својом величином, разноврсношћу предмета по територијалном и етничком пореклу као и по временском раздобљу које обухвата збирка професора Црниловића пружа драгоцене изворе за научна истраживања, нарочито упоредна. У Етнографском музеју у Београду налази се прикупљени материјал не само из Србије већ и из других република, али музеј не располаже таквим вредностима какве има збирка професора Црниловића, па би њено евентуално преузимање значило значајно културно и научно обогаћење Београда. Збирка својом целином израженом кроз богатство ретког етнографског материјала а такође и посебно значајним примерцима представља културну реткост и вредност”.

Године 1967, 18. септембра, потисан је уговор између града Београда (Крешимир Милинковић) и Етнографског музеја (Слободан Зеcheвић), у ком се између осталог наводи: „У циљу трајног старања о етнографској збирци пок. Христифора Црниловића, отварања ове збирке за јавност и њеног проучавања, Град поверава Музеју на управљање и чување збирку, библиотеку, архивску грађу, негативе и фотографије, смештене у Манакову кућу”.

Истраживање Христифора Црниловића о кујунцилуку и техници филиграна

Значајан део истраживања Црниловић је посветио прикупљању накита који је саставни део народних ношњи. Сеоски и градски накит од сребра, бакра, месинга и бронзе, рађен у свим техникама кујунцијског заната изложен у великом броју на сталној поставци у

Манаковој кући идеална су подлога за проучавање традиционалног заната филиграна.

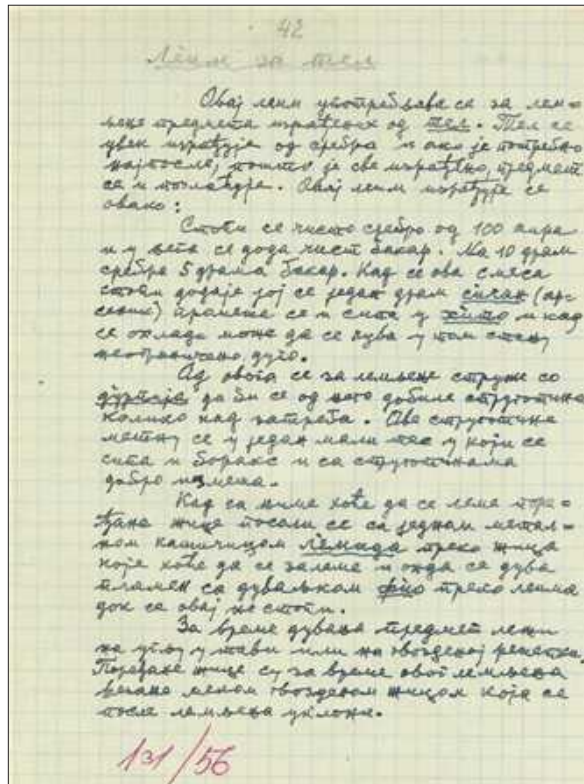
По времену израде и употребе, разноврсни облици накита припадају претежно 19. и првим деценијама 20. века, мада није мали број оних који по времену настанка и употребе потичу из ранијих периода. За накит из 19. и првих деценија 20. века не може се рећи да је типичан само за то време, јер се слични или готово исти облици јављају и знатно раније, било као израђевине сеоских мајстора за широке народне масе или као скупочени властелински накит који је народ доцније прихватио у поједностављеном облику и материјалу и сачувао до сора. Црниловић је настојао да набави што вредније примерке накита разних облика и материјала, без обзира на време настанка и употребе.

У колекцији накита у којој се налази више од 500 примерака издваја се разноврстан и бројан nakit за украшавање главе. То су дијадеме, про челњаци, тепелуци, игле, наушнице, укошњаци и подбрадници. Осим огрлица, веома су декоративни украси који се носе прикопчани на гру дима са једне или обе стране. Прстење које се иначе јавља у свим нашим крајевима, без обзира на националну, професионалну или социјалну припадност, одликује се разноликошћу примењеног материјала, облика и намене.



Алат из Етнографске спомен-збирке Христифора Црниловића

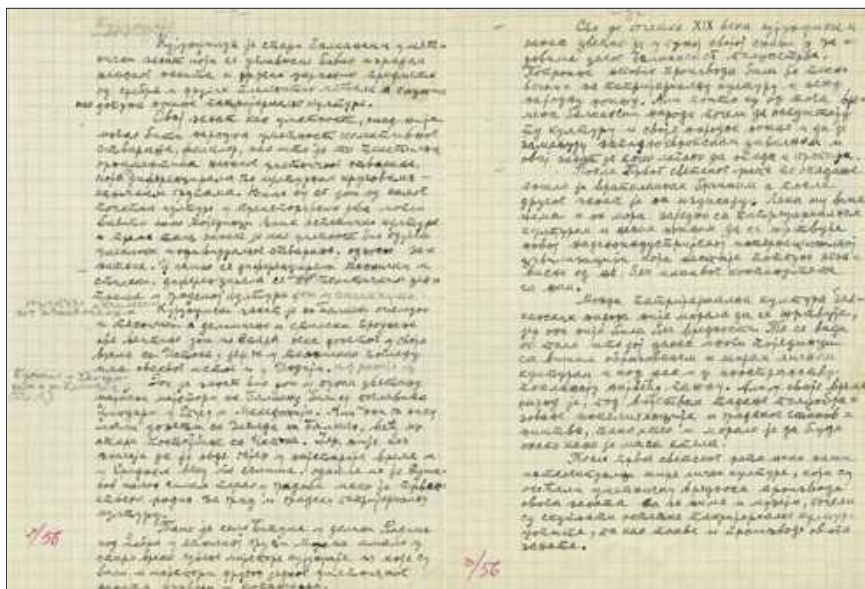
Осим накита као саставног дела народне ношње, који се, без сумње, одликује високим уметничким вредностима, Црниловић је показао довољно интересовања и за алат којим су се мајстори служили при његовој изради. Отуда се у збирци налази готово целокупан алат једне кујунцијске радионице, несумњиво један од најкомплетнијих који се чува у нашим музејима.



Рукописна грађа, рецепт за израду леима (лота) за филигран

Филигран је на просторима Балкана кроз векове привлачио пажњу као један племенит уметнички занат. За рад на његовом очувању као традиционалног уметничког заната непроцењива је етнографска грађа коју је оставио Христифор Црниловић. На више од 500 страна рукописа, фотографских записа, цртежа, скица и новинских исечака налазимо драгоцене податке о развоју филиграна, једној од најлепших техника кујунцијског заната која је постојала на тлу Србије и на подручју Балкана. Црниловић је кроз свој истраживачки рад пратио праксу и размишљања различитих филиграниста кроз време. Записани су рецепти,

технологија израде, алати који су коришћени за обраду жице, начин како су у прошлости мајстори стицали и преносили знање, о занатским удружењима која су оснивали и слично. У његовој рукописној грађи налазе се белешке о казивању Гуша Сирме, најбољег филигранисте у првој половини 20. века, кога је Црниловић испитивао 1931. године.



Рукописна грађа Христифора Црниловића, свеска 56,
стр. 2 и стр. 3

Кујунцилук је стари балкански уметнички занат који се углавном бавио израдом женског накита и других украсних предмета од сребра и других племенитих метала а служио као допуна ношње патријархалне културе.

Овај занат као уметност, никад није могао бити народна уметност колективног стварања, фолклор, као што је то текстилна орнаментика женског уметничког стварања која се диференсирала по културним круговима – етничким групама. Њима су се још од самог почетка културе у праисторијско доба могли бавити само појединци више естетичке културе и према томе занат је као уметност био одувек уметност индивидуалног стварања. Све до почетка 19. века кујунцијски занат цветао је у пуној својој снази у градовима целог

Балканског полуострва. Потрошња његових производа била је тесно везана за патријархалну културу и њену народну ношњу. Али пошто су од тога времена балкански народи почели да напуштају ту културу и своје народне ношње и да је замењују западноевропском цивилном, и овај занат је почео лагано да опада и пропада. После Првог светског рата то опадање пошло је вратоломном брзином и после Другог занат је на издисају. Лека му више нема и он мора заједно са патријархалном културом и њеном ношњом да се жртвује новој научноиндустријској интернационалној цивилизацији која настаје потпуно независно од ње, без икаквог континуитета са њом.

Можда патријархална култура балканских народа није морала да се жртвује, јер она није била без вредности. То се види по томе што јој данас многи појединци са вишим образовањем и широм личном културом и код нас и у иностранству поклањају највећу пажњу.¹

Музеолошка заштита нематеријалног културног наслеђа

Културно наслеђе, материјално и нематеријално, заједничко је богатство човечанства у својој разноликости и посебности, а његова заштита и очување важан је допринос за препознавање и афирмацију културног идентитета.

Увођење појма нематеријалног културног наслеђа и тежња ка интегралном приступу култури, пре или касније, поставља питање улоге музеја у њеној заштити. Такво питање напосто мора да изађе на површину с обзиром на чињеницу да се музеји иначе баве заштитом културне баштине. Но, права дебата настаје онда када се запитамо како се музеји баве заштитом културе и како би то требало да раде? Императив интегралног приступа култури у музеје директно уводи појам нематеријалне културне баштине. Улогу музеја треба потражити управо у интегралном приступу култури где би они симултано деловали и као конзерватори и као културни агенти, генератори виталности културе у оквиру своје уобичајене делатности, али сада шире постављене. Због чега музеј не би, на пример, могао да делује као трансмитер знања о неком културном феномену као што су вештине, идеје, који на крају има материјалну појавност (Матић 2011).

¹ Христифор Црниловић, рукописна грађа, св. 56.

Нематеријално културно наслеђе по дефиницији Унеска² представља праксу, презентацију, изражавање, као и удружена знања и неопходне вештине, које заједнице, групе, и у неким случајевима, појединци препознају као део свог културног наслеђа. Треба имати у виду да нематеријално наслеђе не представља крајњи производ, већ цео процес, сва знања и вештине, укључене у процес стварања крајњег производа, као и процес преношења знања. Заинтересованост заједнице и самих носилаца да сачувају сопствено наслеђе и пренесу га на генерације које долазе од пресудног је значаја. За успешност у томе важна је сарадња свих актера који чине систем заштите – носилац наслеђа, локалне заједнице, стручна тела и институције.

Очување нематеријалног наслеђа народа света један је од најважнијих задатака који је пред целу међународну заједницу поставио Унеско, усвајајући 2003. године Конвенцију о заштити нематеријалне културне баштине. Прикључујући се томе задатку потписивањем Конвенције коју је Народна скупштина Републике Србије ратификовала Србија се активно укључила у тај процес (Живковић 2011).

Центар за нематеријално културно наслеђе Србије отворен је у Етнографском музеју у Београду 20. јуна 2012. године, с циљем подизања свести о значају нематеријалног културног наслеђа, подстицања стручне јавности и локалних заједница на деловању у очувању живог наслеђа. Законом о културном наслеђу (2021) и Законом о музејској делатности (2021), Центру за нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју у Београду, поверени су послови централне установе за очување нематеријалног културног наслеђа који се односе на вођење регистра нематеријалног културног наслеђа, израду номинационих досијеа за упис нематеријалног културног наслеђа Србије на Унескове листе, као и учешће у изради Програма заштите и очувања културног наслеђа у Републици Србији.

Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа, која је усвојена на Унесковом заседању у Паризу 2003. године, одређује нематеријално културно наслеђе већ у својим почетним Члановима 1 и 2, али је за нас много значајнији Члан 3 који гласи:

„Очување означава мере које настоје да обезбеде употребљивост нематеријалног културног наслеђа, укључујући идентификацију, документацију, истраживање, очување, заштиту, промоцију, вред-

² <https://nkn.s.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>

новање, преношење, посебно кроз формално и неформално образовање, као и ревитализацију различитих аспеката таквог наслеђа.”³

У концепту културе присутном у Конвенцији реч је о сврставању заната и вештина у нематеријално наслеђе, јер занати као сврху и циљ имају продукцију материјалних добара, због чега су тесно повезани с музејима и њиховим конвенционалним приступима у очувању културног наслеђа.

Кристоф Бруман (Bruman 2014, 173–188) у свом донекле прегледном раду, прави осврт на реакцију антрополошке научне заједнице на појаву Конвенције. Ауторе је стога поделио на *heritage believers* или оне који верују у наслеђе и *heritage atheists*, а предложио је и трећи пут, пут агностицизма (*heritage agnostics*). Они који верују у наслеђе су антрополози, музејски радници и други који се баве радом у вези са наслеђем, а који су прихватили Унесков предлог о дефиницији и делају у складу са њим. Бруман наглашава да то не мора бити лични став, већ да може бити у вези са радним местом. Крајњи циљ којем они теже подржавајући овакву идеју јесте унапређење образовања, економски напредак и јачање националних идентитета (Bruman 2014, 173–188).

Позитивна страна очувања нематеријалног културног наслеђа полази из институција, бива подстицај појединцима, локалним заједницама и групама да очувају сопствену културу или да поједине културно важне феномене одржавају виталним (Bruman 2014, 173–188).

Пут којим се дошло до Конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа релативно је дуг и није нимало једноставан. Текст Конвенције је производ вишедеценијских договарања, расправа и, пре свега, тежње Унескоа да дâ глобално прихватљив легални инструмент за одрживи и функционалан однос човечанства према сопственој култури уопште, а не само према нематеријалној културној баштини (Матић 2011).

Филигрански занат као елемент уписан у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије⁴

Једна од најстаријих и најлепших техника обраде метала свакако је филигран. Овом техником током векова израђиван је прелеп накит, као

³ <https://nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>

⁴ <https://nkns.rs>, Листа нематеријалног културног наслеђа Републике Србије.

и украсни предмети којима се и данас бавимо. Техника филиграна користила се на предметима од најстаријих времена, налазимо је на предметима из микенске културе, из Троје, Родоса и Ефеса, и на најранијем етрурском накиту (Вулетић 2009, 50).

На простору Србије коришћена је у старом и средњем веку, кроз цео турски период, све до данас. Филигран је био веома раширен у старом српском златарству и представљао је српско средњовековно наслеђе (Вулетић 2009, 50). Такође, био је део народног украшавања, у сеоским и градским срединама као део патријархалне културе.⁵

Филигрански занат представља део живог наслеђа Србије и елемент из домена знања и вештина у вези са традиционалним занатима. Уписан је 2012. године у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије који се води у Центру за Нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју у Београду. Предлагач овог елемента је Народни музеј Краљево у сарадњи са Градом Краљево. Међутим, извесно време након уписа кључни носилац овог елемента нематеријалног наслеђа, радионица Криста Берише у Краљеву, престала је, стицајем околности, да се бави филиграном. Тиме се појавила снажна потреба за деловањем на очувању овог значајног елемента нематеријалног културног наслеђа Републике Србије којим су се спорадично бавили појединци. Уочавањем значаја подизања свести о важности очувања филигранског заната и у циљу повећања броја познавалаца и носилаца ове занатске вештине, покренула сам у Манаковој кући од 2019. године у сарадњи са активним и афирмисаним филигранистима школу „Десет дана филиграна”.

Дискурси у еволуитивним променама носилаца листе елемената Националног регистра нематеријалног културног наслеђа Републике Србије кроз време захтевају праћење промена на терену, правовремено ажурирање афирмативних промена у циљу заштите културног наслеђа. На тај начин долазимо до савремених тенденција у проучавању наслеђа, дефиниција, теорије, политике и етике методологије (Миленковић 2016).

Настанак едукативних програма старих уметничких заната у Манаковој кући

У складу са савременим тенденцијама и теоријама развоја музеја и музеологије, као и новим визијама схватања улоге музеја у друштву, поред већ устаљених облика активности, организација повремених из-

⁵ Христифор Црниловић, рукописна грађа, св. 56 стр. 3.

ложби, предавања, просветно-педагошког рада, студенти Етнографског музеја препознали су потенцијале за нови начин рада са публиком. Овај иновативан вид укључивања публике у процес очувања нематеријалног културног наслеђа и сарадња са другим установама и институцијама културе, Факултетом примењених уметности, члановима Удружења ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Србије део је плана рада у Манаковој кући од деведесетих година прошлог века.

Идејна основа целог пројекта настала је за време изложбе Торбе Србије у функцији преноса добра, ауторке Софије Костић, кустоса Етнографског музеја у Београду, која је одржана у Манаковој кући од 10. маја до краја августа 1990. За време трајања изложбе одржана је радионица ткања као пратећи део програма изложбе од 15. до 24. маја са циљем упознавања и очувања традиционалног начина ткања и његова примена у савременим условима. Радионица је изазвала велико интересовање код публике, и то је била велика мотивација за сараднике изложбе Бранку Боројевић Џокић, пројектанта изложбе и Надежду Ристић Влајковић, дипломираног сликара текстила и професора, да направе озбиљнији програм за курс ткања са предавањем и практичном наставом⁶. Овај курс, који је одржан у оквиру изложбе Торбе Србије у функцији преноса добара, био је претеча и инспирација свих каснијих курсева.

Едукативни програми осмишљени у оквиру институција у функцији заштите и ревитализације нематеријалног културног наслеђа традиционалних заната имају бројне предности. Приступачнији су широј јавности и интересовању појединаца који имају жељу да науче и упознају занатске вештине на практичан начин, уз помоћ стручне особе упознају тајне заната, технике израде. Институција музеја има директан приступ документарним подацима, изворима, пореклу и техничким карактеристикама предмета. Затим, имају већу могућност презентације и популаризације заната кроз изложбе, стручна предавања, а с тим у вези и квалитетнију могућност преношења знања и техника израде ангажовањем стручних сарадника и врхунских мајстора.

О школи Десет дана филиграна

Проучавањем постојеће документације, рукописне грађе и предмета рађених у техници филиграна, које је опсежним истраживачким

⁶ Документација Етнографског музеја о програмима у Манаковој кући.

радом прикупио Црниловић и оставио као свој прилог за даље проучавање Етнографском музеју и стручњацима у Манаковој кући, учила сам управо могућност даљег рада на очувању нематеријалног културног наслеђа, ослоњеног на легат Христифора Црниловића а са циљем оживљавања ретког и врло особеног традиционалног заната филиграна. Добро искуство едукативних програма из деведесетих година у Манаковој кући послужило је као инспиратиција и путоказ за организацију школе филиграна, данас најатрактивнијег.

Прве радионице филиграна одржане у Манаковој кући биле су од 17. до 19. новембра 2016. године са уметником и дизајнером, Маријом Милошевском у оквиру изложбе Накит као инсталација. Интересовање за филигран код публике је од почетка постојало и показало потребу за континуираним трајањем.

Школа Десет дана филиграна настала је током 2019. године. Простекла је из пратећег програма изложбе Раскршће, аутора Горана Ристовића Покимице, отворене у Манаковој кући 9. априла 2019. године. Изложба је имала регионални карактер због експоната који су на њој били изложени. Ристовићеви радови у филиграну налазе се широм православних земаља, почев од Русије, Грузије, Украјине, Бугарске, као и Италије, Француске, Јужне Америке итд. На њој су представљени сребрни и сребром оковани кивоти, чираци, окови Јеванђеља, панагије, медаљони, накит. Изложба је организована са жељом да Београд и његови посетиоци виде ремек-дела савременог српског филиграна. У тој реткој прилици омогућено је публици да на једном месту види врхунска уметничка дела филигранског заната: богослужбени предмети као што су јеванђеља, престони и стони крстови из манастира Бањска, манастира Зоциште, Дубоки Поток, напрсни крстови и ручни крстови архимандрита и високих црквених достојанственика који су у богослужбеној употреби.

Пратећи програм изложбе у форми радионица Горана Ристовића Покимице прерастао је после изложбе у школу Десет дана филиграна. Школа је постала део редовног програма у Манаковој кући. Важан извор документарних података који се налази у Етнографској спомен-збирци Црниловића, богато искуство врхунских мајстора и познавање филигранске технике допринели су квалитету школе. Исте године као сарадник и предавач у школи филиграна прикључила се и Ивана Станковић, која је своја мајсторска знања стицала у фабрици накита „Рубин Скопље”. Ову фабрику су основали потомци филиграниста које је Црниловић испитивао и описао у свом истраживачком раду.

Школа се одржава у летњем периоду када је могуће ангажовати већи простор за рад због великог интересовања полазника и адекват-

нијег и корисније употребе простора. Коришћењем дворишта које је у саставу Манакове куће и дела изложбеног простора, кућа је потпуно ангажована и пример је активног учесника у заштити културног наслеђа Србије. За све то је потребно пажљиво уклапање и планирање програма, израда плана рада школе, припрема потребног алата и материјала, организација времена извођења, сарадња са сарадницима и предавачима у школи, као и презентација школе.

Важан извор документарних података који се налази у Етнографској спомен- збирци Црниловића, богато искуство и познавање филигранске технике врхунских мајстора, предавача у школи филиграна, доприноси квалитету школе и омогућавају ширење и даљи развој филиграна у будућности. Долазеће генерације тако имају прилику да надограде наслеђе предака и уткају сопствену естетику и на тај начин и сами постану учесници културног наслеђа у временској димензији трајања. У програм школе Десет дана филиграна у Манаковој кући укључено је упознавање полазника са историјским развојем и духовним значајем филиграна кроз обилазак сталне поставке и презентацију етнографског материјала о кујунцилуку и техници филиграна. Традиционална естетика предака представљена кроз употребне предмете на изложби бива транспонована у савремени доживљај лепог, али техника израде је у основи непромењена и управо сарадници филигранисти у школи откривају мајсторске тајне које су се одувек на тај начин преносиле. Етнографски музеј који данас има статус матичног музеја је тако постао прва институција у Србији у којој се изучава филигрански занат.

Заједничким ентузијазмом Горана Ристовића Покимице, Иване Станковић и мојом жељом за изградњом таквих програма, школа се непрекидно развија и шири. Манакова кућа постала је место где заинтересовани појединци разних образовних и стручних профила могу да уче овај ретки занат на стручан начин. Филигранска уметност диференцирала се у два правца – кроз црквене богослужбене предмете и световну уметност преко накита и украсних примењених предмета.



Школа Десет дана филигран са Гораном Ристовићем Покимицом
у дворишту Манакове куће



Ивана Станковић, сарадник Манакове куће
у школи Десет дана филигран

Технике израде филиграна до сада су овде учили стручњаци Етнографског музеја из одсека конзервације и реставрације предмета, кустоси, професори у средњим стручним школама и са Факултета примењених уметности. На практичан и непосредан начин полазници откривају поступак и технику израде и континуираним учешћем у школи освајају поступно занатску вештину у процесу филигранског рада.

Да је филигран редак уметнички занат који привлачи пажњу и да се филиграном баве талентовани појединци, показала нам је својим интересовањем и учешћем на радионици ЊКВ кнегиња Јелисавета са унуком Индиом.



ЊКВ кнегиња Јелисавета на часовима филиграна
у Манаковој кући

Шта полазници школе Десет дана филиграна могу да науче

Филигран је једна од најлепших техника кујунџијског заната, чији су основни елементи уплетене и залемљене жице различитих профила и изгледа, додатно још украшене конструктивно ситним зрнцима гранулама. Изгледом подсећа на неку врсту чипке. Назив технике долази од латинске речи *fillum* „нит” и *granum* „зрно”. Филигран, као техника обраде накита од сребра и злата, ређе бакра, веома је захтевна и за њу је потребно извесно графичко умеће.

За стицање занатске вештине и њеног усвајања потребни су континуирани вишедневни сусрети мајстора и ученика, односно интерактиван контакт са преносиоцем знања, подршка институције, подстицајна презентација усвојеног умећа и умрежавање учесника на савремен начин преко интернета и друштвених мрежа, а у прошлости су ту улогу имала занатска удружења и еснафске заједнице у циљу афирмације постигнутих вештина.

На самом почетку при доласку у Манакову кућу упознајемо полазнике са кратком историјом куће, представљамо им сараднике инструкторе школе и заједно прегледамо изложене експонате израђене традиционалном техником филиграна на сталној поставци *Народне ношње и накит центарнобалканској подручја из 19. и првих деценија 20. века*.

Након уводног дела креће програм обуке од десет дана у трајању по три сата на дан по унапред договореном плану рада са сарадницима.

Сваки полазник пре почетка рада добија потребан материјал и задужује алат са којим ће радити. У процесу рада полазнике упознајемо са адекватним алатом који треба да користе, његовим карактеристикама, затим материјалом од којег ће правити филигрански предмет. Основни алат којим располажемо у Манаковој кући су пинцете, флах и шпиц клешта, плоче за лотовање, маказе за лим и жицу, конус за обликовање и ручни брениер за лотовање. Сребрне жице различитих профила и дебљина са којим полазници раде су већ припремљене. Некада су филигранисти сами извлачили сребрне жице и упредали их, данас за то постоје савремене машине и специјализовани произвођачи за то. Полазнике упознајемо о начину и могућностима припреме жељених профила и дебљине потребне жице за филигрански рад, подсећајући их како су то некад постизали стари филигранисти, а како се то данас ради уз савремене алате и направе. Заједничко и традиционалним и савременим мајсторима јесте да најчешће мајстори сами праве алат прилагођен сопственим потребама у циљу постизања замишљене форме и естетике предмета који желе да направе.

На обуци се акценат ставља на дизајн израде предмета а не и на сам начин припреме жице. У договору са предавачем полазници могу бирати какав ће предмет израђивати: привезак, прстен, дугме, огрлица, наруквица, крстић, рам за кутију и сл. Показно им се даје предмет који могу да раде или сами пројектују цртежом форме и врсте предмета.



За филигрански рад је потребна сигурна рука, прецизност и велико стрпљење, а пожељно је и графичко односно цртачко умеће. За почетак, на основу цртежа или датог предмета, обликује се спољна контура, оквир предмета. Овај оквир представља сребрна жица – дебљине 0,80, 0,90 мм која није кружног већ спљоштеног облика (жица је прошла кроз валцну). Оквир се лотује на месту спајања и тако залотован је спреман за даљи рад. Лотовање или спајање метала помоћу сребрног лота и ватре је нешто што полазници прво морају да савладају, јер од тога зависи и крајњи изглед предмета. Лотовање се изводи на плочи отпорној на топлоту, а за израду филигранског предмета. Користе се два типа лота: чврсти лот у облику плочица или жице и прашкасти лот – леам. Осим оквирне жице користи се и упредена и цик-цак жица. Испуну чини неколико елемената које је потребно урадити од тање упредене жице.

За ову фазу рада потребна је вежба и израда већег броја украса који ће служити за испуну. Жица за испуну је најчешће дебљине 0,25, 0,30 мм. Украси који се користе за испуну раде се помоћу пинцета и зову се традиционално осмица, зог и чор. Кад се оквир испуни оваквим украсима, предмет се потапа у боракс и посипа се сребрним леамом, па се потом залотује помоћу ватре (ручним бренером). За обликовање самог предмета, за добијање полукалоте или полулоптастих облика користи се ештек – металну плоча са конвексним полулоптицама различитих димензија. Ако је у питању прстен, онда за обликовање користимо конус. Процесу лемљења је важно посветити посебну пажњу и изградити осећај

за количину ватре: цео предмет од сребрне жице – у овој фази спољна контура мора да се загреје и чим постигне румену ужарену боју, тренутачно се прекида на месту вара.



Традиционални састав леама (лота) је 60 гр сребра, 30 гр бакра и 10 гр арсеновог триоксида.



Лотовање ручним плинским брENERОМ



Израда ситних елемената за испуну од најтање жице:
осмице, кружне овојнице (зог и чор)



Са припремљеним основним елементима испуњава се спољни оквир, тако да се елементи држе на окупу потпуно испунивши простор и придржавају један другог. Успешна попуна је када се оквир ухвати пинцетом и подигне тако да ниједан саставни елемент несме да испадне. Следи поновно лотовање, испирање у киселини и полирање. Цео жељезни предмет је састављен од оваквих саставних делова и процеса у раду.

Следећи процес је додатна техника гранулације. На угљеној плочи ређају се сребрне алкице (намотуљци) и загревањем ватром сребро се топи и формира капљица или зрно гранула. Леаом се та гранула залотује на већ урађеном предмету од филигранске жице. Украшавање предмета са драгим или полудрагим камењем (фасовање) је такође део обуке на часовима. За то је потребно израдити лежиште за камен перваз истим процесом лотовања, чишћења и полирања, а затим уградња камења пажљивим притезањем урађене форме.

Полазници на крају године имају прилику да своје радове прикажу на заједничкој изложби свих едукативних програма у Манаковој кући. Том приликом, кустос и сарадник инструктор на свечан начин уручују полазницима Уверења о стеченом нивоу знања школе у Манаковој кући при Етнографском музеју.



Закључак

У раду је представљена једна од новијих школа традиционалних заната у Манаковој кући, која се истакла по значају и премостила јаз у једном тренутку потпуног нестајања овог старог уметничког заната и специфичне традиционалне технике која је на овом простору некада била врло развијена.

Постојећа документација, рукописна грађа и предмети рађени у техници филиграна које је опсежним истраживачким радом прикупио Црниловић и оставио за даље проучавање Етнографском музеју и стручњацима у Манаковој кући, пружају могућност даљег развијања и

надogradње његовог рада, са циљем оживљавања ретког и врло особеног традиционалног заната филигран. Едукативни програми осмишљени у оквиру институција у функцији заштите и ревитализације нематеријалног културног наслеђа традиционалних заната имају бројне предности: доступни су ширем спектру публике, стручном интересовању професионалаца и аматера појединаца који имају жељу да науче и упознају занатске вештине и технике израде у практичном раду уз помоћ стручне особе и врхунских мајстора. Институција музеја има директан приступ документарним изворима, већу могућност презентације заната кроз изложбе, стручна предавања, а са тим и квалитетнију могућност преношења знања.

На обуку долазе полазници различитих узраста и профила, неко мање неко више талентован за цртеж и рад, али сваки од њих са огромном жељом за рад. Оно што је интересантно, сваки полазник, ма колико да је на почетку плашљиво гледао на сам процес стварања због присуства ватре, на крају је успешно израдио неколико предмета на које је поносан. На овај начин Етнографски музеј даје свеобухватну подршку трајању и будућем развоју традиционалног уметничког заната филиграна ослоњеног на нематеријално културно наслеђе Републике Србије.

Литература

- Бјеладиновић Јергић, Јасна. 2001. „Етнографски музеј у Београду 1901–2001”. *Зборник Етнографског музеја у Београду 1901–2001*. Београд: Етнографски музеј.
- Bruman, C. 2014. “Heritage Agnosticism: A Third Path for the Study of Cultural Heritage”. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 22 (2): 173–188.
- Вукотић, Ратислава, Јасна Бјеладиновић. 1968. *Етнографска сѝомен-збирка Христифора Црниловића*. Београд: Етнографски музеј.
- Ђурица, Милена, Ивана Станковић. 2022. *Незаборав, изложба традиционалног и савременог наслића*. Београд: Етнографски музеј.
- Жикић, Бојан (ур.). 2011. *Културни идентитет као нематеријално културно наслеђе*. Зборник радова са научног скупа Културни идентитети у 21. веку. Београд.

- Матић, Милош. 2011. „Концептуализација културе у херитолошкој парадигми, Музејско надмудривање са материјалним”. *Антропологија* 11 (1): 117–142.
- Миленковић, Милош. 2014. *Антропологија мултикултурализма. Од пољитике идентитета ка очувању културног наслеђа*. Београд: Српски генеалогски центар, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.
- Миленковић, Милош. 2016. *Повратак наслеђу*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, Досије студио.
- Сибиновић, А. 2011. *Манакова кућа*. Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Стојковић, Драгана. 1995. „Музеј у функцији популарисања етнографског наслеђа”. *Гласник Етнографског музеја* 58–59: 207–216.
- Цветковић, Г., Manak's House. 1975. *Almanac of Belgrade* Vol. XXII.
- Ђуковић, Јелена. 2019. *Нематеријално културно наслеђе из антропологије персјективе*. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.
- Вулетић, Јелена. 2009. *Сјари занати у Србији. Филигранство*. Београд: Етнографски музеј.

Извори

- Документација Етнографског музеја.
- Рукописна грађа Христифора Црниловића.
- Convention 2003: Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO.
- Закон о потврђивању конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа, доступно на <http://www.kultura.gov.rs/docs/>
<https://nkns.rs>

Milena Đurica

TEN DAYS OF FILIGREE SCHOOL IN MANAK'S HOUSE
PRESERVING TRADITIONAL CRAFTS THROUGH
MUSEUM EDUCATION

Summary

The ambience of Manak's House, a protected cultural monument and the museum contents of the Hristifor Crnilović Ethnographic Memorial Collection, which is located there, with documentary sources on numerous traditional crafts, are a great inspiration for the work aimed at building educational programs in order to preserve and revive old artistic crafts an integral part of the intangible cultural heritage of Serbia. In the traditional culture where skills and knowledge were passed down orally from generation to generation in families and master craft workshops, today this role is increasingly taken over by museums.

Since the 1990s, the experts of the Ethnographic Museum have recognized the importance of transferring knowledge of traditional crafts, folk handicrafts and old art techniques and their popularization, and the space of Manak's House as an adequate place for this type of activity. In this paper, the school „Ten Days of Filigree” is presented, which aims to preserve filigree, the most beautiful technique of traditional craft as part of the intangible cultural heritage of Serbia. The school is part of the regular educational program in Manak's House, an annex of the Ethnographic Museum since 2019.

Key words: Manak's house, traditional crafts, school of filigree, research of Hristifor Crnilović, intangible cultural heritage.

Примљено: 30. 9. 2025.

Прихваћено: 9. 10. 2025.

ПРИКАЗИ

КРАГНА НА СИЛОСУ: ОСВРТ НА УЛОГУ МУЗЕЈСКОГ ПРЕДМЕТА У САВРЕМЕНОЈ УМЕТНИЧКОЈ ПРАКСИ

У мају 2025. године, на једном од силоса у Београду, освануо је мурал уметнице Неспун (NeSpoon), са графичким приказом детаља са женске чипкане крагне као визуелна интерпретација културног наслеђа кроз савремену уметност. Ова интервенција реализована је поводом обељавања Дана Европе, у организацији непрофитне организације Гаиа (Gaia), која стоји иза пројекта Силоси Београд, посвећеног уметничкој и културној трансформацији простора некадашњих индустријских објеката. Наизглед дискретна, али у контексту културног наслеђа веома значајна уметничка реинтерпретација инспирисана је предметом из збирке Градске ношње (инв. бр. 40776), који потиче из Сремске Митровице, где је био у употреби током 19. века, а данас је изложен на сталној поставци Етнографског музеја.

Уметница Неспун, пољског порекла, позната је по муралима инспирисаним традиционалним чипкама које реализује у јавним просторима широм света – од Француске и Швајцарске, до Босне и Херцеговине, Италије и Индије. Њен уметнички рад препознатљив је по хармоничним, симетричним чипкастим мотивима које преноси на фасаде, бетонске површине и низ урбаних структура. Инспирацију често проналази у историјским узорцима чипке који се налазе у музејима, архивима, или се преносе кроз живе занатске традиције, интегришући их у савремену уметничку праксу, афирмишући на тај начин значај локалног културног наслеђа. Њени радови представљају један од бројних примера како културно наслеђе може наново оживети кроз савремену уметничку праксу. Ипак, сваки од тих примера је специфичан и јединствен, јер одражава индивидуалну поетику, сензибилитет и интерпретацију самог уметника. Пољска уметница Неспун то чини тако што традиционалне мотиве, попут чипке, трансформише у „јавни накит” (public jewelry) којим украшава градске пејзаже, уносећи у њих слојеве културне меморије и личног естетског изражаја.

Силоси, некадашњи индустријски објекти у савском приобаљу, данас представљају простор за нове уметничке и културне праксе, а ова

интервенција је једна од првих која директно повезује музејско наслеђе са урбаном ликовном сценом. Као део урбаног пејзажа, силоси постају места сусрета и дијалога која оживљавају културу, повезујући локалну заједницу са савременим токовима уметности. Такви простори имају потенцијал да промовишу осећај припадности, подстакну инклузивност и учествују у обликовању друштвеног идентитета кроз активну културну размену.

Акт осликавања детаља са чипкане крагне представља један од првих случајева у пракси Етнографског музеја да елемент музејског предмета буде пренет на јавну површину као вид уметничког израза самог аутора, а не у оквиру музејске поставке, програма или иницијативе. За разлику од досадашњих примера јавног представљања музејских предмета или музејских активности у отвореном простору, у овом случају реч је о самосталном уметничком чину – о преношењу орнаменталног детаља са предмета из музејске збирке на зид јавне површине – чиме се остварује нови вид комуникације културног наслеђа са урбаним простором и широм публиком. Тим поступком Етнографски музеј је искорачио из оквира традиционалне музејске институције и активно се укључио у промоцију културне баштине као живог и динамичног елемента градског пејзажа. Отворене су нове могућности за укључивање јавности у музеолошке праксе и дијалог – не кроз уобичајене програме и изложбене формате, већ посредством уметничког чина који је иницирала сама ауторка, преносећи фрагмент наслеђа у савремени урбани контекст.

Сама крагна, чији је детаљ уметница изабрала, припада културном оквиру женског грађанског одевања 19. века и представља материјално сведочанство модног укуса, ручног рада, друштвеног статуса тог доба. Она је предмет самостално одабрала током посете сталној поставци Етнографског музеја, а његова трансформација у уличну уметност спроведена је у оквиру свог ширег интересовања за мотиве чипке и њених локалних карактеристика. Приликом осликавања на силосу додате су ивице оригиналном детаљу како би се прилагодио формату површине на којој је изведен.

Измештање оваквог предмета из музејског изложбеног контекста у простор индустријске архитектуре делује као снажна визуелна реинтерпретација – али и као подсетник на потенцијал који музејски предмети поседују у савременом визуелном и културном језику. Овај уметнички чин представља својеврсну „неформалну позајмицу” визуелног елемента из музејске збирке и његово трансформисање у уметнички гест у јавном простору. Премештање са музејске изложбе на бетонску површину силоса представља поступак који истовремено деконтекстуализује

и реинтерпретира предмет: крагна постаје монументална и упадљиво видљива, измештена из институционалног и изложбеног у индустријски и јавни простор. Тако предмет који је некада био део грађанске културе 19. века добија ново визуелно значење у савременом урбаном пејзажу, чиме се успоставља дијалог између културног памћења и савремености. Управо на тој релацији – између институционалног чувања и неформалне употребе – отвара се простор за критичку рефлексију о животу музејског предмета у савременом културном контексту. У светлу савремене музеологије, овакве интервенције могу се тумачити као облик афективног коришћења наслеђа – оне не документују, већ реагују, репродукују, али и изазивају. Музеји, у том смислу, добијају улогу не само чувара и излагача, већ и сведока културних флукуација и урбаних репертоара који постављају наслеђе у нове просторе значења.

Уметничка интервенција оваквог типа покреће низ питања везаних за савремену музеолошку праксу. Прво, она показује да музејски предмет може имати „други живот” ван званичних институционалних оквира – живот који музеј често не може предвидети, али који би требало препознати и документовати. Друго, овај случај покреће расправу о доступности музејских збирки као дела општег културног простора, из којег црпе како публика, тако и уметници, показујући да изложени предмети могу инспирисати и ван музејских зидова. Поставља се такође питање да ли неформалне уметничке интерпретације доприносе већој видљивости културног наслеђа. На крају, овакве интервенције позивају на разматрање нових облика културне циркулације – како се наслеђе у односу између институционалне заштите и неформалне употребе претвара у живи елемент градског пејзажа и на који начин ови гестови могу бити документовани, анализирани и укључени у историју музејске комуникације. Важно је, стога, да се овакви чинови запишу и сагледају – не само као појединачни уметнички гестови, већ и као показатељи отворености и животности музејских збирки у савременом визуелном пејзажу. Таква документација омогућава боље разумевање динамичних односа између музеја и јавног простора, као и праћење начина на који културно наслеђе циркулише изван институционалних оквира. Поред тога, анализирање ових појава може допринети развоју иновативних музеолошких приступа који интегришу неформалне облике презентације као део ширег културног дискурса.

Јелена Секуловић



Слика 1. Чипкана крагна из Сремске Митровице, 19. век, инв. бр. 40776
(фото: мр Ивана Маниковић Антић, Етнографски музеј у Београду)



Слика 2. Процес осликавања силоса током маја 2025. године
(фото: NeSpoon, <https://nespoon.art/>)



Слика 3. Осликани мурал на силосу
(фото: Јелена Секуловић, Етнографски музеј у Београду)

ОСВРТ НА ФЕСТИВАЛ БОЖИЋНОГ КОЛАЧА ЧЕСНИЦА

Фестивал божићног колача ЧЕСНИЦА представља регионалну манифестацију која на јединствен начин повезује музеје и локална удружења жена у настојању да се очува и представи богатство традиције обредног хлеба. Основна мисија Фестивала је промоција културног наслеђа различитих народа и заједница.

У српској традицији посебно место заузима чесница, божићни хлеб чија се припрема и ломљење везују за обичаје који спајају породицу и доприносе општој добробити. Пракса мешања обредних хлебова распрострањена је у бројним заједницама широм света и носи различита симболичка значења, попут заједништва, благостања, духовне заштите и плодности. Управо из ове шире културне распрострањености обредних хлебова проистиче идеја Фестивала ЧЕСНИЦЕ као примера платформе за културну размену и интеракцију међу заједницама.

Прво издање Фестивала одржано је 2022. године у Културном центру Град у Београду, где је постављена основа културне платформе посвећене промоцији традиције обредног хлеба. Већ 2023. године Фестивал се преселио у Народни музеј Зрењанин и окупио тридесет локалних удружења жена која су представила богато наслеђе својих националних заједница. Током овог издања одржана је стручна панел дискусија, предавање, изложба фотографија обредних хлебова и музички програм, наглашавајући стручни, едукативни и уметнички карактер манифестације.

Године 2024. на позив Туристичке организације Београда, ЧЕСНИЦА је представљена на Међународном сајму туризма у Београду, а сарадња са локалним музејима и центрима за културу наставила је да се шири. У истој години Фестивал је организован у пет градова Србије – Београду, Зрењанину, Лозници, Неготину и Крагујевцу, као и у Бањалуци у Републици Српској. Манифестација је у сваком граду реализована у сарадњи са институцијама културе, док је београдско издање попримило форму изложбе обредних хлебова са свих локација и постављено је у галерији РТС клуба. ЧЕСНИЦА је у овој години окупила чак деведесет локалних удружења жена из две земље, а током програма одржано је шест стручних предавања из области етнологије, антропологије, биологије и археологије.

У 2025. години Фестивал улази у нову фазу развоја, прерастајући у регионалну манифестацију која се ове године организује у пет земаља – Србији, Северној Македонији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Мађарској. У овом контексту, може се посматрати као значајна платформа која истовремено подстиче очување традицијских пракси, шире друштвене процесе разумевања и иницира међународну сарадњу и културну размену.

Дакле, Фестивал божићног колача ЧЕСНИЦА представља значајан пример савремених пракси очувања живог наслеђа, у којима се традиција посматра као динамичан систем вредности, знања и симболичких значења. Његов развој указује на то да обредни хлеб, као културни артефакт, надилази своју материјалну форму и постаје важан медијатор колективног памћења, идентитета и друштвене повезаности. Фестивал на тај начин успоставља простор у ком се традиција не репродукује само као фолклорни украс, већ као активно културно поље у ком различите заједнице могу да комуницирају, размењују искуства и преиспитују сопствене обредне праксе.

Истовремено, ЧЕСНИЦА подстиче критичко размишљање о одговорности у процесима очувања наслеђа. Манифестација упућује на потребу за систематским документовањем, тумачењем и контекстуализацијом обредних хлебова, како би се обезбедило њихово разумевање и преношење будућим генерацијама. Оваква перспектива наглашава да традиција није статична категорија, већ да се одржава кроз сталну интеракцију између појединца, локалних заједница и институција.



Фотографија 1. Фестивал божићног колача ЧЕСНИЦА 2024. у Народном музеју Шумадије у Крагујевцу, фотограф Небојша Миленковић, УГ Канцеларија за културну дипломатију



Фотографија 2. Фестивал божићног колача ЧЕСНИЦА 2024. у Музеју Републике Српске у Бањалуци, фотограф Далибор Трипић, УГ Канцеларија за културну дипломатију



Фотографија 3. Фестивал божићног колача ЧЕСНИЦА 2024. у Музеју Јадра у Лозници, фотограф Саша Стојановић, УГ Канцеларија за културну дипломатију

Кашарина Селенић Бојовић

ПРИКАЗ ИЗЛОЖБЕ ЧУВАЈТЕ (МИ) ЈУГОСЛАВИЈУ

У периоду од 9. октобра 2024. до 4. маја 2025. године у Музеју Југославије одржала се изложба „Чувајте (ми) Југославију”. Аутори ове изложбе су Веселинка Кастратовић Ристић, историчар Радован Цукић, историчар уметности Биљана Црвенковић и етнолог Александра Момчиловић Јанковић. Повод је био обележавање 90 година од атентата на краља Александра у Марсеју 1934. приликом његове дипломатске посете Француској. Изложба се бави културом сећања на витешког краља и састоји се из неколико целина. Име је, како истиче један од аутора изложбе, Веселинка Кастратовић Ристић, потекло од фразе коју је осмислио Богољуб Јевтић, тадашњи министар спољних послова Краљевине Југославије. Ову фразу, осмишљену по доласку у сплитску луку, народ је разумео као последњу жељу краља Александра, те су због тога аутори изабрали баш њу за наслов изложбе. Након смрти краља отпочео је нови период у историји Краљевине Југославије, а поменута парола постала је симбол јединства државе.

Изложба је подељена у две целине. Прва целина изложбе представља простор у коме је приказан период везан за сам атентат. Одмах на улазу појављује се велики екран на коме је приказан снимак атентата на краља Александра, његова биста и фарови аутомобила у којима је краљ убијен. Снимак је нарочито интересантан и добија на значају када се узме у обзир да је то први снимљени атентат у историји. За отварање изложбе је привремено на улазу у изложбени део, поред поменутих ствари, била постављена и униформа коју је носио краљ Александар у тренутку када је убијен. Ова униформа је због осетљивости материјала склоњена након неколико недеља, па су јединствену прилику да је виде имали само први посетиоци изложбе. Након тога улази се у изложбени део који чини прву целину. Ту можемо видети посмртне маске краља Александра и тадашњег министра иностраних послова Франуске Луја Бартуа. Ове маске привукле су највећу пажњу, јер су први пут приказане у српској јавности. По зидовима прве изложбене просторије налазе се фотографије на којима је приказан народ како чита новине и из њих сазнаје да се догодио атентат на краља. Уз то, у просторији се налазе макете споменика посвећених краљу, новински чланци и разни други материјали у вези са

краљевим убиством. У ову целину спада и пролаз у коме се налази макета разарача „Дубровник”. Ова макета прављена је поводом поменуте изложбе. Разарач „Дубровник” значајан је за изложбу, јер представља брод који је краља Александра одвео на његово последње путовање, али и вратио његово тело у отаџбину. У самом пролазу урађен је визуелни ефекат уз помоћ једног великог екрана који са три стране опкружује посетиоца. Са обе стране пролаза на екрану се налази море, док је изнад посетилаца небо. Након пролаза следи трећа просторија у којој се наставља прва целина изложбе, а која уједно представља и прелаз у другу целину. Ту се испред посетилаца појављује биста главе краља Александра на пурпурно обојеном постољу, која је постављена тако да на први поглед стоји испод витража на ком је краљ приказан у целости. Просторија је испуњена фотографијама на којима је приказана краљева сахрана. Између ових фотографија налазе се екрани на којима теку видео снимци са сахране, а тамносива боја у делу просторије где су фотографије са сахране даје додатни визуелни ефекат. Савршено уклопљени документи државних институција везани за сахрану враћају посетиоце у 1934. годину, чиме се дочарава атмосфера која је владала у датом тренутку. Тиме се завршава део везан за атентат.

Затим следи друга целина изложбе. У њој је приказано расположење у народу након атентата на краља. Други део треће просторије, која уједно представља и просторију где се прелази из прве у другу целину, делом је обојен у пурпурну краљевску боју. У њој су изложени разни материјали који носе поруку „Чувајте ми Југославију” или „Чувајте Југославију”, по којој изложба и носи назив. Након тога улазимо у део где публика има прилику да види на два платна видео-материјал везан за атентат и временски период око њега. Ова два платна стоје у средини, а око њих се по зидовима налазе разни портрети краља Александра у различитим униформама. Поред портрета приказане су и бисте посвећене њему. Последњи део друге целине је задња просторија која је уједно и највећа просторија на изложби. По уласку у њу наилази се прво на фотографије споменика и њихове макете које су посвећене или су биле посвећене краљу Александру. Ови споменици подизани су у његову част након атентата и њихова сврха је да покажу јединство Југославије и након његове смрти. У њој се налазе и разни предмети у виду гусала, фотографије споменика, везова, керамике, поштанских маркица и других ствари на којима је приказан краљ Александар и његова династија. Циљ ове просторије јесте да прикаже како је краљ остао упамћен након његове смрти. Приметно је да је на великом броју везова истакнута парола по којој је изложба названа. Ови везови су закачени по зиду једни до дру-

гих, тако да посетиоци могу лако да уоче њихову сличност у мотивима и начину израде. Са друге стране, на гуслама је лик краља Александра повезан са својом династијом и славним српским краљевима у жељи да се покаже као њихов наследник. Њих прате текстови песама посвећених краљу. Посебну пажњу публике привлачи једна интерактивна мапа. Помоћу ње може се видети и прочитати о разним врстама споменика посвећених краљу широм Југославије. Ту нису представљени само класични споменици већ и архитектонске грађевине, цркве, чесме и различита друга обележја.

Треба назначити да су одређени предмети са ове изложбе позајмљени из Етнографског музеја у Београду. Поменути музеј послао је своје примерке везова, чутура и гусала. Наведени предмети додатно су употпунили простор изложбе.

На крају, можемо закључити да је изложба на првом месту добро подељена на два периода или целине. Периоди пре и после атентата омогућавају лакше праћење изложбе и посетиоци добијају још јаснији утисак о догађају. Изложба прати хронолошки ток дешавања. Такође, боје су допринеле додатном утиску о изложби. Тамно обојене просторије у деловима изложбе који су посвећени атентату дају јачи ефекат, а пурпурна боја оставља утисак старе и славне краљевске пурпурне. Последња просторија садржи и један велики простор кроз који допире природна светлост и тиме се стиче утисак да се излази из таме и жалости у којој је држава била након атентата и окреће се слављењу краљевог имена и чувању успомене на њега. На изложби је приказан велики број фотографија и разног другог илустрованог и документованог материјала који са предметима чине једну савршену целину. Једино на чему се може замерити то је недостатак каталога који помаже у праћењу изложбе, али ако се узме у обзир временски период у коме је организована изложба, а он је био прекидач, занемарићемо ситне недостатке. Изложба је свакако оставила позитиван утисак и омогућила боље упознавање са једним и те како важним историјским моментом за нашу историју.

Александар Гачевић



Улаз на изложбу
Фотографије документације Музеја Југославије, фотограф Владимир
Миладиновић Пики



Посмртне маске краља Александра и Луја Бартуа,
министра иностраних послова Француске
Фотографије документације Музеја Југославије,
фотограф Владимир Миладиновић Пики



Посмртне маске краља Александра и Луја Бартуа,
министра иностраних послова Француске
Фотографије документације Музеја Југославије,
фотограф Владимир Миладиновић Пики



Посмртне маске краља Александра и Луја Бартуа,
министра иностраних послова Француске
Фотографије документације Музеја Југославије,
фотограф Владимир Миладиновић Пики



Интерактивна мапа
Фотографије документације Музеја Југославије,
фотограф Владимир Миладиновић Пики



Последња и уједно највећа просторија где су, између осталих,
били изложени и предмети из Етнографског музеја
Фотографије документације Музеја Југославије, фотограф
Владимир Миладиновић Пики

ХРОНИКА

**СЕМИНАР „ЗАШТИТА И УНАПРЕЂЕЊЕ РАЗВОЈА
НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ” (SEMINAR ON THE INHERITANCE, PROTECTION
AND DEVELOPMENT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE
FOR SERBIA), ПЕКИНГ И ХАНГЦОУ, НР КИНА,
8–21. МАЈ 2025. ГОДИНЕ**

У оквиру билатералних односа Републике Србије и Народне Републике Кине у домену културе, у периоду од 8. до 21. маја 2025. године одржан је семинар „Заштита и унапређење развоја нематеријалног културног наслеђа Републике Србије”. Семинар је одржан у организацији Министарства трговине НР Кине, а активности су реализоване у Пекингу и граду Хангцоу који се налази у близини Шангаја и престоница је провинције Џеђанг (Zhejiang). Учествовало је 18 полазника, од којих се петоро већ низ година бави очувањем нематеријалног културног наслеђа Србије. Из Етнографског музеја су учествовали др Милош Матић, Саша Срећковић, Милица Терзић и Катарина Станојевић. Семинар је осмишљен у духу билатералних односа Републике Србије и НР Кине, а у складу са Планом културне сарадње (2025–2028) како би се подстакла техничка размена у очувању нематеријалног културног наслеђа. Предвиђено је да семинар представи садашњи систем заштите нематеријалног културног наслеђа Кине, као и најбоље праксе и иновације, те унапређивање стандарда нематеријалног културног наслеђа и талената и упознавање са стандардима учења и вештина нематеријалног наслеђа Кине.

Семинар је, хронолошки гледано, био организован у три целине. Први део семинара био је посвећен стицању опште слике о Кини. Након једног дана прилагођавања и церемоније почетка семинара, учесници су имали два предавања, од којих је прво било посвећено историји, етничкој слици и друштвеној организацији, а друго је било посвећено економској организацији савремене Кине. Оба предавања имала су јасну политичку конотацију, с тежњом да се учесницима семинара пружи „права слика” о Кини мимо општепознатих и појединих специфичних чињеница. Оба предавача, професори Хе Ганг (He Gang) и Сие Вензе (Xie Wenze), нагласили су улогу конфуцијанизма и учење по коме мора

да постоји брига за друге, што важи и за владаре, као и да друштвом морају да владају ред и закон. То је нека врста формуле која обезбеђује стабилност и напредак друштва и ње се придржава и садашње комунистичко руководство Кине. Последњи део прве фазе семинара био је посвећен посети Кинеском зиду и туристичкој тржници у самом центру Пекинга.

Наредни део семинара настављен је у граду Хангџоу, јер је провинција Џеђанг део Кине који обилује елементима нематеријалног културног наслеђа. Највећи део семинара одржан је на Факултету за уметност Универзитета за међународне студије провинције Џеђанг (Zhejiang International Studies University). Прво предавање било је посвећено систему очувања нематеријалног културног наслеђа Кине и провинције Џеђанг. Од предавача Џу Хонгфанг (Zhu Hongfang) смо сазнали да је НР Кина веома рано препознала потенцијале и значај Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа и да је након ратификације те конвенције одмах почела да ради на сопственом законодавству. Кина је у сопственом закону делимично редефинисала Унескових пет домена нематеријалног наслеђа и прилагодила их сопственој култури и сопственом друштву. Надаље, свака кинеска провинција има своју регулативу која се тиче очувања нематеријалног наслеђа и провинција Џеђанг у својим прописима разликује 10 категорија елемената нематеријалног културног наслеђа. Рад на очувању нематеријалног наслеђа је вишестрана и осим непосредног очувања, много тога је урађено на интегрисању учења о елементима нематеријалног наслеђа у школама, презентацији у музејима, дигитализацији и интеграцији с туризмом. У граду Хангџоу налази се и Музеј нематеријалног културног наслеђа провинције Џеђанг.

Наредна предавања на семинару била су посвећена конкретним елементима нематеријалног културног наслеђа провинције Џеђанг – технологија, вештина и уметност производње порцелана и метала (проф. Џоу Јонг), традиционална уметност сечења папира (проф. Чиан Хаичин), традиционална поезија и певање с нагласком на певању у кинеској традиционалној опери (проф. Ли Венџун) и свирање на традиционалним бубњевима (проф. Јин Јонг). Учесници семинара су и сами могли да искусе вештину сечења папира, свирају на бубњевима и да науче да певају једну традиционалну песму. Иако су те практичне радионице обиловале добром вољом и хумором, веома су значајне због тога што су учесници семинара непосредно „увучени” у традиционалну културу Кине. Веома исцрпно упознавање с културом чаја – од узгоја биљке, преко историје, обраде чаја и врста чајева, до вештине и умећа припреме и испијања чаја – учесници семинара добили су у Музеју културе чаја (Chinese Tea

Culture Exhibition). У том музеју, смештеном међу плантажама чаја, кинеска култура чаја је представљена на модеран, интерактиван начин обухватајући све нематеријалне и материјалне културне аспекте повезане с феноменом чаја.

Вероватно најзначајнији део посете граду Хангџоу била је посета Музеју нематеријалног културног наслеђа провинције Џеђанг (Zhejiang Intangible Cultural Heritage Museum). Овај музеј обухвата све елементе нематеријалног културног наслеђа провинције, од астрологије и филозофије живота до најфинијих уметничких заната, а интерпретација културе је модерна, интерактивна и са демонстрацијама појединих вештина. Иако сталном поставком доминирају музејски предмети, употреба модерних технологија је свеprisутна и у синергији с демонстрацијама појединих вештина које изводе реални носиоци нематеријалног културног наслеђа, посета музеју представља својеврстан доживљај који утицкује нематеријално културно наслеђе у свест посетилаца. Свеукупна експографија сталне поставке и суптилно инкорпорирана интерактивност не само да осетно смањују дистанцу музеј – посетилац, већ омогућавају де се у великој мери спозна управо та нематеријална суштина појединих елемената културног наслеђа. Треба свакако поменути да је један део изложбе посвећен примени појединих традиционалних знања и вештина у савременој култури Кине и тиме је стављен нагласак на одрживост елемената нематеријалног културног наслеђа.

Последња фаза семинара враћена је у Пекинг, где су учесници посетили фабрику емајлираних производа, национални музеј нематеријалног културног наслеђа и одслушали предавање о очувању културног наслеђа Кине. Иако је ово предавање – које је одржала проф. Џао Јун (Zhao Yun) са Кинеске академије културног наслеђа – најављено као предавање о ревитализацији нематеријалног културног наслеђа у контексту светског наслеђа (World heritage), оно заправо и није имало додирних тачака са нематеријалним наслеђем. Предавање се односило на иновативне приступе у очувању споменичког наслеђа Кине. Али и као такво, предавање је било корисно јер је показало један развијен систем и висок ниво напора који се улаже у очување културног наслеђа Кине. Посета фабрици емајлираних производа управо је показала како је могуће да се у условима савременог тржишног пословања, мада у социјалистичком контексту, одржава једна традиционална технологија са свим својим знањима и вештинама који су у њу уткивани столећима.

Својеврсни врхунац семинара била је посета Кинеском музеју нематеријалног културног наслеђа (China Intangible Cultural Heritage Museum) који се, узгред речено, налази одмах поред монументалног

Музеја Комунистичке партије Кине. Музеј нематеријалног културног наслеђа је релативно нов и има веома модерно дизајнирану сталну поставку која говори о нематеријалном наслеђу читаве Кине. Међутим, испоставило се да је ова стална поставка пре свега предметно оријентисана и да презентује производе оних знања и вештина који су део појединих елемената нематеријалног културног наслеђа. Експографија не прати неки јасан наратив о нематеријалном културном наслеђу, већ настоји да кроз музејске предмете – од којих поједини представљају врхунске примерке занатске уметности – представи обим и монументалност вишевековне кинеске културе.

Свеукупно сагледано, може се рећи да је семинар био добро осмишљен. Уводна предавања представила су кинеску културу у хоризонталној равни, док су предавања о систему очувања културног наслеђа, предавања о појединим елементима нематеријалног културног наслеђа и практично учење неких знања и вештина успели да учеснике семинара упознају са нематеријалним културним наслеђем по вертикалној оси. Тиме су учесници семинара „увучени” у суштину кинеске традиционалне и народне културе и приступе у њеном очувању. Семинар представља квалитетно искуство, али је свакако најважније то што су стечена конкретна знања која се делимично могу применити и у систему очувања нематеријалног културног наслеђа у Србији.

Милош Машић

ГОДИШЊИ САСТАНАК ICOM КОМИТЕТА ЗА КОСТИМ, ICOM COSTUME CONFERENCE – БУЕНОС АИРЕС, ОКТОБАР 2025. ГОДИНЕ

Међународни Комитет за костим – ICOM Costume Committee се у 2025. години састао у далекој Аргентини. Буенос Аирес угостио је више од 40 делегата из света, у периоду од 20. до 24. октобра на конференцији под називом *Coloniality and Decolonization: Displacements, Migrations and Acculturations in Clothing, Textiles, and Modes of Appearance, especially in Latin America*. Главне теме односиле су се на различите аспекте формирања идентитета у постколонијалним друштвима, форме њиховог отпора, али и адаптације, као и миграцију мотива, техника и значења и подразумева се, актуелно и већ уобичајено питање деколонизације.

Устањени ритам рада подразумевао је да током сесија у оквиру различитих панела представимо наше презентације. Сва излагања била су изузетно занимљива и динамична, богата новим информацијама, понека отварајући потпуно нове перспективе сагледавања проблематике. Једно од таквих било је излагање двеју америчких колегиница, са дугом традицијом активизма у Комитету. У питању су Ребека Акинс и Вики Бергер, које и даље заједнички спроводе своја истраживања. Интересантно је да се сећају београдске конференције одржане 2011. године и нашег музеја као одличног домаћина.

Поред излагања, активности су обухватале и посете најзначајнијим музејским и другим институцијама које се на различите начине баве костимом и текстилом. Наша прва посета била је Националном историјском музеју (Museo Histórico Nacional) који чува више од 9000 предмета. Највећи део предмета чине одећа, обућа, свакодневни предмети, фотографије, мустре и остали графички материјал у вези са модом, кроз дугачак историјски оквир – од 18. века до савременог доба. Колекција одеће (La Colección Histórica del Traje Argentino) дала нам је увид у део традиционалних женских одевних предмета и неке делове гаучо (gaucho) наслеђа.

Музеј националне хероине, и данас обожаване Евите, који је отворен 2002 године у спомен на педесетогодишњицу њене смрти био је наша следећа дестинација. Данас је то Ева Перон Национални институт који

приказује живот, рад и друштвени ангажман некадашње прве даме кроз бројне аутентичне предмете епохе. Била је активна на пољу образовања и школовања деце, освешћивања и оснаживања жена и борби за њихова права, омиљена и обожавана у народу. Након преране смрти у 33. години, „прешла је у бесмртност” иако се њено име није смело изговарати, а тело јој је било отето. Бројне фотографије на изложби забележиле су колоне људи који су је испраћали пуних 14 дана на вечни починак.



Чланови ICOM комитета за костим испред Palacio Libertad

Једна од бројних привилегија коју учесници конференције имају је-сте прилика да се „завири” у ексклузивна места која обичној публици нису доступна. Једно од таквих је и посета радионицама у позоришту и опери Колон (Teatro Colon), која се убраја у првих пет најбољих опер-ских кућа у свету. Посетили смо радни простор, радионице шивења и припреме костима за наступе, у том тренутку се припремала опера

Саломе која се свечано, после 26 година враћа на сцену. Колеге су нас упознале са начином рада на костимима, њиховом богатом позоришном колекцијом текстила, костима из опера који се чувају у специјализованим депоима, а уз пропратну причу имали смо увид и у практичан рад стручњака на изради одеће, обуће, перика и накита.

Паласио Либертад (Palacio Libertad) је место где се у оквиру Ехро Matria & Ехро Maravillas одржала изложба *The Art of Fibres* која нас је упознала са културним наслеђем Аргентине – предметима из Чако, Салта и Формоза провинција. Овај својеврсни базар рукотворина приказао је интересантне комбинације производа од вуне, пало санта и корпарство од палминог листа у „дијалогу” са пластичним нитима и другим вештачким материјалима. Изложба је понудила једно сензитивно путовање и (пре)познавање и разумевање космогонија које су претходиле, јер – „руке које плету, ткају и обликују материјал, преносници су знања предака”.

У истој згради, али као део колекције поменутог Националног историјског музеја, посетили смо и изложбу *Wonders*, занимљив осврт на претходних пола века моде, која кроз одабрану селекцију предмета приказује различите аспекте повезивања Аргентине са светом путем одевања, од купаћих костима преко импресивних филмских и позоришних костима, до Коко Шанел оригиналних одевних „комада”.

Етнографски музеј (Museo Etnografico) чува историјске, археолошке и антрополошке збирке. У њему смо, поред сталне поставке посетили археолошки депо, отворени тип депоа који прима публику. Ексклузивно је за учеснике конференције отворен етнографски депо где смо имали прилике да видимо необична шаманска оглавља направљена од перја. Опчинило нас је у сваком смислу, од свог раскошног облика и богатог украса до објашњења да сваки шаман лично украшава своје оглавље на коме се налази перје више од десет врста птица. Оглавље потиче из 70-их година прошлог века и према речима конзерватора, тренутно представља тему истраживања њеног мастер рада. Приликом обиласка сталне поставке добили смо занимљив изазов – да обучемо Инка жену. Уз помоћ скица и приказа одевених жена и реплике оригиналних предмета опробали смо се у овом, како се испоставило, немогућем задатку. Ипак, представља одличан начин ангажмана посетиоца јер подразумева разумевање проблема, лично искуство и хандс-он демонстрацију чиме он, од пасивног посматрача, постаје активан учесник.



Посета Етнографском музеју

Што се модерног дизајна тиче, Аргентина има свој визуелни архив, у оквиру IDA Фондације, прве институције у земљи која прикупља и архивира национални дизајн (индустријски, графички, одевање и текстил) из прошлости, али и савременог периода, те је последња посета била организована управо тој институцији.

Како је моје излагање на овој конференцији носило назив *No Empires Just Encountres: Textile Ties of the Balkans and Latin America* и делом се односило на емиграције са Балкана, сматрала сам природним да посетим Музеј имиграције. Морам признати да никада нисам била у музеју сличног типа и да сусрет са изложеним оставља снажан утисак. Документи, пасоши, имиграциони листови, регистри са именима и подацима емиграната, дечије играчке којима су се играли на броду, скице и макете бродова који су пловили трансатланском рутом, допуњени аудио-материјалом и фотографијама путника – све заједно врло реалистично дочарава тежину њихове одлуке да напусте домовиу и трајно се населе у

Латинској Америци. Забележена су чак сведочанства емиграната како у тренутку одласка нису ни знали разлику између северног и јужно америчког континента, већ су само хрлили ка бољем животу.

За завршетак ове авантуре била је организована целодневна екскурзија ван Буенос Аиреса. Посетили смо музејски комплекс у Лухану (Enrique Udaondo Museum Complex) и чули занимљив историјат преколонијалне и колонијалне Аргентине и периода стицања независности. Лухан је такође познат по катедрали (Our Lady of Lujan – заштитница Аргентине), религиозном седишту нације, до које верници једном годишње ходочасте прелазећи десетине километара. Даље смо наставили за Ареко (San Antonio de Areco), град познат као центар гаучо традиције која и данас живи кроз годишња окупљања модерних гаучоса. Ту су за нас биле припремљене радионице *criollo* ткања и традиционалног гаучо плетења коже. Показало се да је мајстор за плетење вичан и са гитаром што је уз традиционалну песму, нама као учесницима, заокружило и употпунило утисак о посети овој далекој земљи.



Радионица традиционалног *gaucho* плетења
у San Antonio de Areco

Таџјана Микулић

ИЗВЕШТАЈ О РЕВИЗИЈИ СТАКЛЕНИХ НЕГАТИВА И ДИЈАПОЗИТИВА ИЗ ФОНДА ИЛУСТРАТИВНОГ МАТЕРИЈАЛА ОДЕЉЕЊА ЗА ДОКУМЕНТАЦИЈУ, ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ И БИБЛИОТЕКУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

У периоду од 1. јула до 1. новембра 2024. године, у складу са Решењем директора број 177/1 од 21.6.2024. године, комисија у саставу: Јелена Пушица, виши дипломирани библиотекар – председник, Иван Максимовић, музејски документариста – заменик председника, Катарина Селенић, кустос – члан, Милица Милић, дипломирани библиотекар – заменик члана, Милена Дашић, виши техничар у музејској делатности – члан и Александар Гачевић, приправник – заменик члана, имала је задатак да изврши ревизију¹ стаклених негатива и дијапозитива из фонда Илустративног материјала Одељења за документацију, дигитализацију и Библиотеку Етнографског музеја у Београду.

Главни циљ био је да се утврди бројно и фактичко стање дела фонда, сагледа степен очуваности материјала, као и тачност и ажурност постојећих евиденција. Поступак је представљао први систематски увид у овај сегмент музејске документације након више деценија. Дакле, ревизија је обухватила проверу бројног стања, идентификацију недостајућих и оштећених јединица, услова смештаја и стања документације. На основу налаза формулисани су предлози мера за заштиту, дигитализацију и унапређење евиденције о овој грађи, која представља значајан сегмент музејске документације и један од важних извора за проучавање културног наслеђа.

Ревизијом је обухваћен материјал који се чува на трећем спрату зграде Етнографског музеја, у просторијама намењеним Одељењу за документацију. Главни део фонда налази се у просторији број 332, у дрвеном орману са 71 кутијом стаклених негатива и дијапозитива, док је део материјала био допунски смештен у просторији број 335, у металним орманима са 33 кутије стаклених плоча.

¹ Иако је формално-правно овај сегмент рада назван пописом, по обиму и методологији он у потпуности одговара поступку ревизије, те ћемо га у тексту тако и означити.

Ревизија је спроведена комбиновањем више извора музејске евиденције: књига *Инвентара III Етнографској музеја у Београду* основана 1941. године (инвентарног опсега 1–16.260) и *Инвентара илустрацијивној одељења IV* основана 1937. године (инвентарног опсега 1–11.130), као и помоћних евиденција смештаја, инвентарних картона, дигиталних записа и података из базе Фототеке. Подаци из свих извора укрштани су ради тачне идентификације сваке јединице. Поред прегледа документације, извршен је физички увид у сваки примерак грађе, са бележењем смештаја, стања и евентуалних оштећења. Овим поступком обезбеђено је свеобухватно сагледавање фонда и припрема основа за даљу дигиталну и конзерваторску обраду.

У том смислу, установљено је да постоји укупно 6.622 физичке јединице на 6.289 инвентарних бројева, од којих је регистровано 327 недостајућих јединица, али је 15 од њих у евиденцији већ означено као расходовано током и непосредно након Другог светског рата. Оштећено је укупно 297 стаклених плоча различитог степена – 200 негатива и 97 дијапозитива. Уочена оштећења најчешће се односе на преломе, изгребаност и слојевање емулзије, што указује на дуготрајно излагање варијацијама микроклиматских услова. Поред тога, утврђено је постојање 239 инвентарних бројева под којима се налази више од једне јединице грађе (укупно 312 комада), што указује на потребу за реинвентарисањем ради постизања прецизније евиденције. Сви евидентирани примерци дигитализовани су у ТИФФ формат, чиме је омогућено њихово трајно чување и у електронској форми. Поред званично обрађених јединица, током ревизије су идентификоване и стаклене плоче без инвентарних бројева. Према помоћној евиденцији – *Свесци дб бројева*, регистровано је 214 плоча, 186 негатива и 28 дијапозитива – од којих је 28 оштећено.

Током ревизије евидентирано је и 4.877 јединица којима предстоји стручна обрада, од којих је 91 оштећена, а 5 недостаје. У оквиру овог фонда налази се Збирка негатива – поклон Академије ликовних уметности, која обухвата 4.253 јединице (3.252 стаклена негатива и 997 ацетатних фолија), као и једну фотографију. Ова грађа садржи изузетно вредне визуелне записе и представља значајан извор за истраживање културне историје Срба. Преостали део јединица којима предстоји обрада чини 410 стаклених плоча формата 9*12 које су током ревизије пронађене у просторији 335, а уз које је био приложен Записник о примопредаји Републичког завода за заштиту споменика културе, у којем се наводи укупно 408 плоча.

Извршена ревизија показала је да, упркос разликама у периоду настанка и методама евидентирања, фонд стаклених негатива и дијапо-

зитива представља значајну целину у оквиру музејске документације. Идентификовани губици и оштећења не угрожавају основну историјску вредност фонда, али указују на потребу за систематским мерама заштите, док дигитализација значајног броја јединица пружа основу за даљу израду централизоване базе података. Током процеса ревизије спроведене су мере превентивне заштите кроз унапређење услова смештаја, систематизацију грађе по носачима и планирање противпожарне и микроклиматске контроле, чиме се обезбеђује дугорочно очување фонда. Такође, израда правилника о коришћењу грађе омогућава успостављање јасних процедура за приступ и одговорно руковање материјалом. Присуство више извора евиденције (књиге, свеске, картони, дигитални записи) показало се као предност у поступку ревизије, али и као изазов због неуједначености података. Посебно се издваја збирка негатива – поклон Академије ликовних уметности као пример систематски сређене, али неинвентарисане грађе високог документарног потенцијала, чије укључивање у званичне евиденције представља приоритет за наредни период. Резултати ревизије потврђују потребу за увођењем јединствене методологије у евидентирању и обради илустративног материјала, при чему ревизија стаклених негатива и дијапозитива представља важан корак у систематизацији и заштити Илустративног фонда Етнографског музеја у Београду, а обухваћени материјал сведочи о дугом континуитету музејске документације и њеном значају за етнолошка и културноисторијска истраживања.

*Јелена Пушица
Кашарина Селенић Бојовић*

БИБЛИОГРАФИЈА

Милица Милић

БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О СЛАВИ У ГЛАСНИКУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

Породична, крсна слава је религијски и друштвени обичај широко распрострањен у српском народу, који се слави у част свеца који се сматра заштитником породице. Може се рећи да је слава трећи најважнији породични празник после Васкрса и Божића. Породична слава је 2014. године званично уписана на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства, као први елемент из Србије на тој листи. Крсна слава има дубоко укоренењу улогу у очувању породичних вредности, јачању заједништва као и преношењу и очувању културног идентитета и духовне традиције кроз генерације.

У нашем народу, поред крсне славе, празнују се и други облици колективних слава. Црквену славу обележава црква у славу свеца којем је посвећена. Заветине, познате и као преславе или литије, славе су појединих села, градова и места, које се такође славе у част светитеља, заштитника тог места.

Осим радова о породичној слави и њеним обичајима, библиографија укључује и радове о другим облицима колективних слава објављених у 88 свезака Гласника Етнографског музеја. Рађена је са књигом у руци, односно *de visu*, по Међународном стандарду за опис саставних делова серијских публикација ISBD (CP) – скраћени опис. Садржи 55 азбучно сређених библиографских јединица, са уводном белешком и регистром имена аутора. Регистар имена аутора структуриран је азбучним редом, према презименима аутора, уз навођење упутних бројева библиографских јединица у којима се њихова дела појављују.

Литература

- Матић, Милош (ур.) 2024. *Слава породице: зборник радова*. Београд: Етнографски музеј.
- Голубовић, Александра (ур.) 2015. *Српске славе и празници: шемељи наше традиције*. Београд: Вулкан издаваштво.
- Purešić, Dragan (ur.) 2016. ISBD: *Međunarodni standardni bibliografski opis: po preporukama Radne grupe za ISBD odobrio Stalni odbor Sekcije IFLA-e za katalogizaciju*. Београд: Narodna biblioteka Srbije.
1. АНДРЕЈИЋ, Љубомир:
Слава : библиографија / Љубомир Андрејић
У: *Гласник Етнографског музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 30 (1967), стр. 201–222.
 2. АРАНЂЕЛОВИЋ-ЛАЗИЋ, Јелена
Народне торбе / Јелена Аранђеловић-Лазић // Књ. 21 (1958), стр. 99–129.
 3. БАРЈАКТАРОВИЋ, Мирко
Петрово село и живот његових становника / Мирко Барјактаровић // Књ. 22–23 (1960), стр. 123–158.
 4. БИЖИЋ Омчикус, Весна
Нематеријална културна баштина и Етнографски музеј у Београду / Весна Бижић Омчикус // Књ. 69 (2005), стр. 147–160.
 5. БОШКОВИЋ Матић, Милица
Народни обичаји / Милица Бошковић Матић // Књ. 25 (1962), стр. 135–210.
 6. ВЛАХОВИЋ, Петар:
Етничке и етнолошке одлике Српске Крајине / Петар Влаховић // Књ. 58–59 (1995), стр. 9–44.
 7. ВУКМАНОВИЋ, Јован
Крсно име у Перасту / Јован Вукмановић // Књ. 22–23 (1960), стр. 209–216.
 8. ДРАШКИЋ, Мирослав
Записи о становништву / Мирослав Драшкић, Драгомир Антонић // Књ. 42 (1978), стр. 79–92.
 9. ДРОБЊАКОВИЋ, Боривоје
Белешке из Космајских села / Боривоје Дробњаковић // Књ. 20 (1957), стр. 143–157.

10. ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован
Етнолошка проучавања нашег Југа. Његов етнолошки зборник / Јован Ердељановић // Књ. 7 (1932), стр. [1]–5.
11. ЖИВКОВИЋ, Љубица
Етнографске одлике трстеничког краја / Љубица Живковић // Књ. 63 (1999), стр. 97–109.
12. ЗЕЧЕВИЋ, Слободан
Заветина у североисточној Србији / Слободан Зечевић // Књ. 36 (1973), стр. 43–46.
13. ЗЕЧЕВИЋ, Слободан
Обичаји и веровања / Слободан Зечевић // Књ. 44 (1980), стр. 163–172.
14. ЗЕЧЕВИЋ, Слободан
„Празник” (Слава) у североисточној Србији / Слободан Зечевић // Књ. 31–32 (1968/1969), стр. 397–408.
15. ЗЕЧЕВИЋ, Слободан
Срби у насељима око Будимпеште и неки њихови обичаји / Слободан Зечевић // Књ. 33 (1970), стр. 109–122.
16. ЈЕФТИЋ, Милан
Слава / Милан Јефтић // Књ. 27 (1964), стр. 421–430.
17. ЈОВАНОВИЋ, Гордана
Библиографија – Пирот и околина / Гордана Јовановић // Књ. 74/2 (2010), стр. 195–268.
18. КАРАНОВИЋ, Милан
Слава „Цркве Ловнице” у Бирчу / Милан Карановић // Књ. 14 (1939), стр. 43–52.
19. КНЕЖЕВИЋ, Сребрица
Исхрана / Сребрица Кнежевић // Књ. 27 (1964), стр. 275–302.
20. КОСТИЋ, Петар
Годишњи обичаји / Петар Костић // Књ. 52–53 (1989), стр. 73–123.
21. КОСТИЋ, Петар
Годишњи обичаји / Петар Костић // Књ. 57 (1993), стр. 227–256.
22. КОСТИЋ, Петар
Годишњи обичаји у Неготинској Крајини / Петар Костић // Књ. 31–32 (1968/1969), стр. 363–396.
23. КОСТИЋ, Петар
Годишњи обичаји у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају / Петар Костић // Књ. 48 (1984), стр. 311–339.
24. КОСТИЋ, Петар
Крсна слава и заветина у Драгачеву, околини Чачка и Горњег Милановца / Петар Костић // Књ. 58–59 (1995), стр. 125–136.

25. КОСТИЋ, Петар
Крсно име – слава / Петар Костић // Књ. 28–29 (1965/1966), стр. 219–222.
26. КОСТИЋ, Петар
Светога–крсно име–слава у Призрену / Петар Костић // Књ. 6 (1931), стр. 28–34.
27. КОСТИЋ, Софија
Годишњи обичаји у Пироту и околини / Софија Костић // Књ. 73 (2009), стр. 65–92.
28. МАТИЋ, Милош
Економија породичне славе / Милош Матић // Књ. 79 (2015), стр. 119–140.
29. МАТИЋ Милош
Позаимање – институција размене добара / Милош Матић // Књ. 64 (2001), стр. 175–198.
30. МИЈАТОВИЋ, Станоје
Обичаји у Ресави / Станоје Мијатовић // Књ. 3 (1928), стр. 26–39.
31. МИЛАДИНОВИЋ, Михаило
Етнолошка грађа из Радовишког у Јужној Србији / Мих. Миладиновић, Вуко Петровић // Књ. 13 (1938), стр. 60–69.
32. МИЛОРАДОВИЋ, Софија
Значај етнолингвистичких истраживања обредне праксе српског становништва у Војводини за очување нематеријалног културног наслеђа / Софија Милорадовић // Књ. 80 (2016), стр. 9–22.
33. МИЋЕВИЋ, Љубо
Крсно име или крсна слава у Попову / Љубо Мићевић // Књ. 5 (1930), стр. [98]–103.
34. ПАНТЕЛИЋ, Никола
Етнолошка грађа из Буцака / Никола Пантелић // Књ. 37 (1974), стр. 179–229.
35. ПАНТЕЛИЋ, Никола
Село и неки облици друштвеног живота / Никола Пантелић, Никола Павковић // Књ. 27 (1964), стр. 361–368.
36. ПОПОВИЋ, Павле
О служби у кривопаланачком срезу / Павле Поповић // Књ. 5 (1930), стр. [103]–106.
37. ПРШИЋ, Софија
Крсна слава у савременим телевизијским рекламама – нови поглед на нематеријално културно наслеђе / Софија Пршић // Књ. 85 (2021), стр. 167–182.

38. РЕЉИЋ, Љубомир
Исхрана сеоског становништва комуне Неготин / Љубомир Рељић // Књ. 31–32 (1968/1969), стр. 223–240.
39. СЕЛЕНИЋ, Катарина
Обредни хлебови у великоплањанском крају / Катарина Селенић // Књ. 84 (2020), стр. 75–102.
40. ТЕШИЋ, Јелена
Духовна култура, научноистраживачки рад и музејска збирка / Јелена Тешић // Књ. 65–66 (2002), стр. 201–225.
41. ТОДОРОВИЋ, Арсеније
Култура исхране пиротског краја – записи из свеске рецепата Светозара Иванковића (1882–1960) / Арсеније Тодоровић // Књ. 87 (2024), стр. 121–128.
42. ТОДОРОВИЋ, Ивана
Дар на слави у савременој урбаној средини на примеру града Ужица и околине / Ивана Тодоровић // Књ. 81 (2017), стр. 141–164.
43. ТРИФУНОСКИ, Јован
Дебарца / Јован Трифуноски // Књ. 67–68 (2004), стр. 111–119.
44. ТРИФУНОСКИ, Јован
Етнографска грађа из области Бабуне и Тополке / Јован Трифуноски // Књ. 35 (1972), стр. 115–126.
45. ТРИФУНОСКИ, Јован
Етнографске белешке из врањске котлине / Јован Трифуноски // Књ. 20 (1957), стр. 158–173.
46. ТРИФУНОСКИ, Јован
Цигани у Врањском Поморављу / Јован Трифуноски // Књ. 22–23 (1960), стр. 197–207.
47. УСКОКОВИЋ, Радоје
Сеоске и црквене славе по селима око Ивањице / Радоје Ускоковић // Књ. 5 (1930), стр. [93]–98.
48. ФИЛЕКИ, Ирена
Гостопримство и поздрављање у Пироту и околини / Ирена Филеки // Књ. 74/2 (2010), стр. 9–16.
49. ФИЛИПОВИЋ, Миленко
Доњи Бирач / Миленко Филиповић // Књ. 15 (1940), стр. 33–40.
50. ФИЛИПОВИЋ, Миленко
Етнолошке белешке из северних велешких села / Миленко Филиповић // Књ. 7 (1932), стр. 64–77.

51. ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.
Породична, лична и еснафска слава у Велесу / Миленко С. Филиповић // Књ. 2 (1927), стр. 28–34.
52. ФИЛИПОВИЋ, Миленко
Породична слава и сличне славе у Тетову / Миленко Филиповић // Књ. 6 (1931), стр. 16–27.
53. ШАРАЦ Момчиловић, Вера
Традиционална и савремена исхрана становника општине Пирот / Вера Шарац Момчиловић // Књ. 74/1 (2010), стр. 317–408.
54. ШАРЕНАЦ, Јаков
Грађа о обичајима у источној Херцеговини / Јаков Шаренац // Књ. 50 (1986), стр. 241–263.
55. ШЕРОВИЋ, Петар
Из архиве старе топаљске општине код Херцегновог / Петар Шеровић // Књ. 8 (1933), стр. 29–38.

Регистар имена аутора

Андрејић, Љубомир **1**
Аранђеловић-Лазих, Јелена **2**
Барјактаровић, Мирко **3**
Бижић Омчикус, Весна **4**
Бошковић Матић, Милица **5**
Влаховић, Петар **6**
Вукмановић, Јован **7**
Драшкић, Мирослав **8**
Дробњаковић, Боривоје **9**
Ердељановић, Јован **10**
Живковић, Љубица **11**
Зечевић, Слободан **1215**
Јефтић, Милан **16**
Јовановић, Гордана **17**
Карановић, Милан **18**
Кнежевић, Сребрица **19**
Костић, Петар **20–26**
Костић, Софија **27**

- Лазих, Јелена Аранђеловић в. Аранђеловић-Лазих, Јелена
Матић, Милица Бошковић – в. Бошковић Матић, Милица
Матић, Милош **28, 29**
Мијатовић, Станоје **30**
Миладиновић, Михаило **31**
Милорадовић, Софија **32**
Мићевић, Љубо **33**
Момчиловић, Вера Шарац – в. Шарац Момчиловић, Вера
Омчикус, Весна Бижић – в. Бижић Омчикус, Весна
Пантелић, Никола **34, 35**
Поповић, Павле **36**
Пршић, Софија **37**
Рељић, Љубомир **38**
Селенић, Катарина **39**
Тешић, Јелена **40**
Тодоровић, Арсеније **41**
Тодоровић, Ивана **42**
Трифуноски, Јован **43, 46**
Ускоковић, Радоје **47**
Филеки, Ирена **48**
Филиповић, Миленко **49, 52**
Шарац Момчиловић, Вера **53**
Шаренац, Јаков **54**
Шеровић, Петар **55**

Милица Милић

БИБЛИОГРАФИЈА ЉУБОМИРА РЕЉИЋА (1931–2025)

Персонална библиографија Љубомира Рељића, нашег етнолога и музејског саветника, обухвата попис штампаних радова – монографије и сепарате, прилоге и приказе у научним и стручним часописима, посебним издањима и зборницима, као и азбучне регистре имена аутора¹ и наслова дела. Урађена је према Међународном стандардном библиографском опису монографских публикација – ISBD (М) и Међународном стандардном библиографском опису саставних делова – ISBD(СР), оба по скраћеном опису. Грађа је обрађена *de visu*, захваљујући богатом фонду којим располажемо у библиотеци Етнографског музеја, на језику и писму радова, распоређена хронолошки, а у оквиру исте године – азбучно.

Монографске публикације

1967.

1. Документација у Етнографском музеју у Београду / Љубомир Рељић. – Београд : [б. и.], 1967. – Стр. [129]–147. Summary. – П. о.: Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 30.1972.

¹ У оквиру Регистра имена пописана су имена аутора, уредника, фотографа, преводилаца, илустратора.

2. **Narodna umetnost** / [postavka i tekst kataloga Olivera Janković ; likovna realizacija Milica Matlas ; urednik Ljubomir Reljić]. – Pančevo : Narodni muzej, [1972]. – [12] str.

1973.

3. **Култни симболи на дипломи једног баштована из 1802. године** / Љубомир Рељић. – Београд : [б. и.], 1973. – Стр. [93]–109.
Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary. – П. о. Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 33.

1976.

4. **Темељи научне традиције наше етнологије : Јован Ердељановић : Живот и дело** / [уредник Љубомир Рељић]. – Панчево: Народни музеј, 1976. – [93] стр.
Кор. ств. насл.: Јован Ердељановић : живот и дело. – Радови са II Симпозијума етнолога СР Србије”...> насл. стр. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз поједине радове.

1977.

5. **Tkanine, vez i čipke iz Vojlovice = Vojlovicai varrottások, szöttesek és csipkék** / [konceptija i katalog izložbe Ljubomir Reljić ; fotografije Radovan Nikolić ; prevod na mađarski jezik Magdalena Bah]. – Pančevo : Narodni muzej, 1977. – [20] str.
Tekst na srp. i mađ. jez. – „Ova izložba priređuje se povodom XIV Susreta kulturno–umetničkih društava koja neguju mađarski folklor – Buket bisera, Pančevo 1977. Godine” —> str.[3]. – Tiraž 1.000.

1978.

6. **Исхрана** / Љубомир Релић. – Београд : [б. и.], 1978. – Стр. [297]–307.
Resume. – П. о.: Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 42.
7. **Nove akvizicije Narodnog muzeja Pančeva 1978 : [arheologija, etnologija, istorija, istorija umetnosti]** / [katalog i izložbu priredili Olivera Janković... et al. ; odgovorni urednik Ljubomir Reljić ; fotografije Miša Trninić, Radovan Nikolić]. – Pančevo : Narodni muzej, 1978. – [38] str.
Tiraž 500.

1988.

8. **Деца у традиционалној култури** / [аутор каталога Гордана Љубоја ; фотографија Ђорђе Одановић ; уредник Љубомир Релић]. – Београд : Етнографски музеј, [1988]. – 24, [8] стр.
Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. [32].
9. **Керамика Косова и Новог Пазара** / [аутор изложбе Ранко Баришић ; уредник Љубомир Релић]. – Београд : Етнографски музеј, 1988. – [33] стр.
Стр. [4–8]: Предговор / Ранко Баришић. – Библиографија: стр. [33].
10. **Народная вышивка Югославии** / [текст Љубомир Релић, Даниелка Радовановић ; превод с сербскохрватског Наталија Дайовић ; фотографии Владимир Костић, Иван Мојашевић]. – Београд : Југословенска књига, 1988. – 172 стр.
Штампано делом двостубачно. – Тираж 10.000.
11. **Narodni vez Jugoslavije** / [tekstovi Ljubomir Reljić, Danijelka Radovanović ; fotografije Vladimir Kostić, Ivan Mojašević ; crteži Danijelka Radovanović]. – Beograd : Jugoslovenska knjiga, 1988. – 172 str.
Štampano delom dvostubačno. – Tiraž 10.000.
12. **Volksstickerei in Jugoslawien** / [Autoren der Texte Ljubomir Reljić, Danijelka Radovanović ; Übersetzung Jasminka Burić ; Fotos Vladimir Kostić, Ivan Mojašević ; Zeichnungen Danijelka Radovanović]. – Beograd : Jugoslovenska knjiga, 1988. – 172 str.
Prevod dela: Narodni vez Jugoslavije. – Štampano delom dvostubačno. – Tiraž 10.000.

13. **Сират Ђуприја : (Рајски мост)** / Љубомир Рељић. – Сјеница : [б. и.], 1988. – Стр. 109–114.
Напомене и библиографске референце уз текст. – П. о. Зборник Сјенице ; бр. 3–4.
14. **Folk embroidery in Yugoslavia** / [texts by Ljubomir Reljić, Danijelka Radovanović ; translated into English Mirjana Prošić–Dvornić ; photographs Vladimir Kostić, Ivan Mojašević]. – Belgrade : Jugoslovenska knjiga, 1988. – 172 str.
Prevod dela: Narodni vez Jugoslavije. – Štampano delom dvostubačno. – Tiraž 10.000.

1989.

15. **Косовска легенда у народном стваралаштву : шест векова од Косовског боја : Етнографски музеј у Београду** = The legend of Kosovo in folk art and tradition : the sixth centennial celebration of the battle of Kosovo : Ethnographic Museum in Belgrade / [аутор изложбе и текста Љубомир Рељић ; превод на енглески Мирјана Прошић–Дворнић ; фотографије Ђорђе Одановић]. – Београд: Етнографски музеј, 1989. – 71 стр.
Упоредо срп. текст и енгл. превод. – Библиографија: стр. 71–[72].
16. **Самртни обичаји и култ покојника** / Љубомир Рељић. – Београд : [б. и.], 1989. – Стр. [125]–148.
Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary. – П. о. Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 52–53.

1990.

17. **Етнолошки мотиви из српских енклава у Мађарској и Румунији : [изложба], Етнографски музеј у Београду** / [аутори изложбе и текста Јасна Бјеладиновић–Јергић, Петар Костић, Љубомир Рељић ; фотографије за каталог Ђорђе Одановић]. – Београд: Етнографски музеј, 1990. – 60 стр.
Текст штампан двостубачно. – Тираж 1.000. – Библиографија: стр. 58–60.

1991.

18. **Вино у обичајима животног циклуса** / Љубомир Рељић. – Београд : [б. и.], 1991. – Стр. [221]–237.
Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary. – П. о. Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 54–55.

1997.

19. **Сеоска и стара градска насеља у делу Зорана Б. Петровића : архитектонска и етнографска истраживања** / [уредник Љубомир Рељић]. – Београд : Етнографски музеј : Архитектонски факултет Универзитета : Републички завод за заштиту споменика културе Србије ; Ниш : Завод за заштиту споменика културе ; Призрен : Општински завод за заштиту споменика културе ; Суботица : Међуопштински завод за заштиту споменика културе ; Ужице : Народни музеј, 1997. – 256 стр.
Текст штампан двостубачно. – Тираж 1.000. – Стр. 5: Уводна реч / Митар Мухић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија [Зорана Б. Петровића]: стр. 233–237.
20. **Становништво** / Љубомир Рељић. – Београд : [б. и.], 1997. – Стр. [21]–25.
Напомене и библиографске референце уз текст. – П. о. Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 61.

1998.

21. **Обичаји и веровања везани за животни циклус (рођење, брак и смрт)** / Љубомир Рељић. – Београд : [б. и.], 1998. – *Стр.* [51]–86.
Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary. – П. о. Гласник Етнографског музеја у Београду ; књ. 62.

2001.

22. **Женско славље** / Љубомир Релић. – Београд : [б. и.], 2001. – Стр. 385–394.
Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 393–394. – Summary. – П. о.: Зборник Етнографског музеја у Београду : 1901–2001.

2006.

23. Из народа у народ : етнографске белешке / Љубомир Релић. – Панчево: Историјски архив, 2006. – 293 стр.
Ауторова слика. – Тираж 500. – Белешка о аутору: стр. 292–293. – Напомене и библиографске референце уз текст.

Прилози у публикацијама

(стручни, научни чланци и прикази у часописима,
зборницима, посебним издањима)

1965.

24. **Пиротски лончари у Књажевцу** // *Развитак : часопис за друштвена истраживања*. – ISSN 0034–0278. – Год. 5, бр. 2 (1965). – Стр. 77–85.
25. **Свадебни обичаји у околини Књажевца** // *Развитак : часопис за друштвена истраживања*. – ISSN 0034–0278. – Год. 5, бр. 1 (1965). – Стр. 64–74.

1967.

26. **Документација у Етнографском музеју у Београду**. – Summary // *Гласник Етнографског музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 30 (1967). – Стр. [129]–147.
Штампано и као посебан отисак.

1969.

27. **Исхрана сеоског становништва комуне Неготин** // *Гласник Етнографског музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 31–32 (1968–1969) ([*št.* 1969]). – Стр. 223–240.
28. **Црна недеља** // *Развиџак : часопис за друштвена питања*. – ISSN 0034–0278. – Год. 9, бр. 1 (1969). – Стр. 70–73.

1970.

29. **Сточарски станови у источној Србији** // *Развиџак : часопис за друштвена питања*. – ISSN 0034–0278. – Год. 10, бр. 1 (1970). – Стр. 68–72.

1973.

30. **Култни симболи на дипломи једног баштована из 1802. године.** – Summary // *Гласник Етнографског музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 33 (1973). – Стр. [93]–109.
Штампано и као посебан отисак.

1974.

31. **Pozdravni govor direktora Muzeja na Svečanoj sednici 24. decembra 1973. godine** // *Spona*. – ISSN 0350–6932. – Br. 11 (1974). – Str. 5–9.

1975.

32. **Стовални камен – столовак** // *Развиџак : часопис за друштвена питања*. – ISSN 0034–0278. – Год. 15, бр. 1 (1975). – Стр. 91–93.

1976.

33. **Uspešna godina rada Narodnog muzeja u Pančevu** // *Spona*. – ISSN 0350–6932. – Br. 15–16 (1976). – Str. 58–59.

1978.

34. **Исхрана**. – Resume // *Гласник Етнографској музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 42 (1978). – Стр. [297]–307.
Штампано и као посебан отисак.

1983.

35. **Др Слободан Зечевић: (1918–1983)** // *Ужички зборник : прилози за историјску, културну и економску историју Титојеве Ужице и околине*. – ISSN 0350–8390. – Бр. 12 (1983). – Стр. 585–586.

1987.

36. **Напијање здравице** // *Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Tuzla 22. do 26. IX 1987* / [gl. i odg. urednik Miroslava Fulanović-Šošić]. – Tuzla : Udruženje folklorista Bosne i Hercegovine, 1987. – Str. 147–151. 1988.
37. **Сират Ћуприја : (Рајски мост)** // *Зборник Сјенице*. – ISSN 0352–7662. – Бр. 3–4 (1988). – Стр. 109–114.
Штампано и као посебан отисак.

1989.

38. **Обичаји уз животни циклус човека у околини Књажевца** // *Зборник радова XXXVI конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије. Сокобања, 1989. 25–29. IX* / [гл. и одг. уредник Драгослав Антонијевић]. – Београд : Удружење фолкориста Србије, 1989. – Стр. [103]–107.

39. **Самртни обичаји и култ покојника.** – Summary // *Гласник Етнографскої музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 52–53 (1989). – Стр. [125]–148.

Штампано и као посебан отисак.

1991.

40. **Вино у обичајима животног циклуса.** – Summary // *Гласник Етнографскої музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 54–55 (1991). – Стр. [221]–237.

Штампано и као посебан отисак.

1992.

41. **Мр Милан Јевтић : (1924–1990)** // *Гласник Етнографскої музеја у Београду : Сјеничко–џештерска висораван*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 56 (1992). – Стр. 401–403.

1995.

42. **Промене у обичајима из животног циклуса у околини Књажевца** // *Етно–културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*. – ISSN 0354–7485. – Књ. 1 (1995). – Стр. 29–34.

1996.

43. **Петар Влаховић : Човек у времену и простору – антропологија** // *Гласник Етнографскої музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 60 (1996). – Стр. 180.

1997.

44. **Становништво** // *Гласник Етнографској музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 61 (1997). – Стр. [21]–25.
Штампано и као посебан отисак.

1998.

45. **Душан Масловарић : (1928–1996)** // *Гласник Етнографској музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 62 (1998). – Стр. [401]–403.
46. **Обичаји и веровања везани за животни циклус (рођење, брак и смрт)**. – Summary // *Гласник Етнографској музеја у Београду*. – ISSN 0350–0322. – Књ. 62 (1998). – Стр. [51]–86.
Штампано и као посебан отисак.

1999.

47. **Становништво** // *Књажевац и околина : (прештампано и з Гласника Етнографској музеја у Београду свеска 61 и свеска 62)* / [гл. и одг. уредник Петар Влаховић]. – Београд: Етнографски музеј, 1999. – Стр. 17–21.

2001.

48. **Дељење ватре : грејање покојника** // *Етно–културолошки зборник за Проучавање културе источне Србије и суседних области*. – ISSN 0354–7485. – Књ. 7 (2001). – Стр. 35–40.
49. **Женско славље**. – Summary // *Зборник Етнографској музеја у Београду : 1901–2001* / [уредник Јасна Бјеладиновић–Јерџић]. – Београд : Етнографски музеј, 2001. – Стр. 385–394.
Текст штампан двостубачно. – Тираж 1.000. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз поједине радове. – Резимеи на енгл. и франц. језику. – Штампано и као посебан отисак.
50. **Фестивал етнолошког филма** // *Десети Међународни фестивал етнолошког филма, Београд – Бујановац, 3–8. септембра 2001.* = The

Tenth International Festival of Ethnological Films, Belgrade – Buјanovac, Sept. 3rd–8th, 2001. / [уредник Божидар Зечевић ; превод Ђорђе Томић]. – Београд : Етнографски музеј Србије, 2001. – Стр. 9–22.

2004.

51. **Филм у проучавању и заштити етнолошких појава** // *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*. – ISSN 0354–7485. – Књ. 9 (2004). – Стр. 177–180.

Регистар имена

Антонијевић, Драгослав **38**

Баришић, Ранко **9**

Бах, Магдалена (Bah, Magdalena) **5**

Бјеладиновић–Јергић, Јасна **17, 49**

Бурић, Јасминка (Burić, Jasminka) **12**

Влаховић, Петар **47**

Дајовић, Наталија **10**

Дворнић, Мирјана Прошић– в. Прошић–Дворнић, Мирјана

Зечевић, Божидар **50**

Јанковић, Оливера (Janković, Olivera) **2, 7**

Јергић, Јасна Бјеладиновић– в. Бјеладиновић–Јергић, Јасна

Костић, Владимир **10, 11, 12, 14**

Костић, Петар **17**

Крстић, Борислава (Krstić, Borislava) **7**

Љубоја, Гордана **8**

Матлас, Милица (Matlas, Milica) **2**

Мојашевић, Иван **10, 11, 12, 14**

Николић, Радован (Nikolić, Radovan) **5, 7**

Одановић, Ђорђе **8, 15, 17**

- Прикић, Мила (Prikić, Mila) **7**
Прошић–Дворнић, Мирјана **14, 15**
Радовановић, Данијелка (Radovanović, Danijelka) **10, 11, 12, 14**
Свирчевић, Роса (Svirčević, Rosa) **7**
Томић, Ђорђе **50**
Трнинић, Миша (Trninić, Miša) **7**
Фулановић–Шошић, Мирослава **36**
Шошић, Мирослава Фулановић– в. Фулановић–Шошић, Мирослава

Регистар наслова

- Вино у обичајима животног циклуса **18, 40**
Volksstickerei in Jugoslawien **12**
Дељење ватре : грејање покојника **48**
Деца у традиционалној култури **8**
Документација у Етнографском музеју у Београду **1, 26**
Др Слободан Зечевић: (1918–1983) **35**
Душан Масловарић : (1928–1996) **45**
Етнолошки мотиви из српских енклава у Мађарској и Румунији : [изложба], Етнографски музеј у Београду **17**
Женско славље **22, 49**
Из народа у народ : етнографске белешке **23**
Исхрана **6, 34**
Исхрана сеоског становништва комуне Неготин **27**
Керамика Косова и Новог Пазара **9**
Косовска легенда у народном стваралаштву : шест векова од Косовског боја : Етнографски музеј у Београду **15**
Култни симболи на дипломи једног баштована из 1802. године **3, 30**
Мр Милан Јевтић : (1924–1990) **41**
Напијање здравице **36**
Narodna umetnost **2**
Народная вышивка Югославии **10**
Narodni vez Jugoslavije **11**
Nove akvizicije Narodnog muzeja Pančeva 1978 : [arheologija, etnologija, istorija, istorija umetnosti] **7**

- Обичаји и веровања везани за животни циклус (рођење, брак и смрт) **21, 46**
- Обичаји уз животни циклус човека у околини Књажевца **38**
- Петар Влаховић : Човек у времену и простору – антропологија **43**
- Пиротски лончари у Књажевцу **24**
- Pozdravni govor direktora Muzeja na Svečanoj sednici 24. decembra 1973. godine **31**
- Промене у обичајима из животног циклуса у околини Књажевца **42**
- Самртни обичаји и култ покојника **16, 39**
- Свадбени обичаји у околини Књажевца **25**
- Сеоска и стара градска насеља у делу Зорана Б. Петровића : архитектонска и етнографска истраживања **19**
- Сират Ћуприја : (Рајски мост) **13, 37**
- Становништво **20, 44, 47**
- Стовални камен – столовак **32**
- Сточарски станови у источној Србији **29**
- Темељи научне традиције наше етнологије : Јован Ердељановић : Живот и дело **4**
- Tkanine, vez i čipke iz Vojlovice = Vojlovicai varrottasok, szöttesek és csipkék **5**
- Uspešna godina rada Narodnog muzeja u Pančevu **33**
- Фестивал етнолошког филма **50**
- Филм у проучавању и заштити етнолошких појава **51**
- Folk embroidery in Yugoslavia **14**
- Црна недеља **28**

IN MEMORIAM

ДУШИЦА ЖИВКОВИЋ
7. 11. 1955 – 25. 11. 2025.



Душица Живковић рођена је у Зајечару 7. новембра 1955. године и у родном граду је завршила основну и средњу школу. Студирала је и дипломирала 1980. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на ондашњем Одељењу за етнологију. Свој професионални пут започела је још као студент, када је учествовала у изради сталне поставке градског ентеријера у Радул беговом конаку у Зајечару 1978. године и изради сталне поставке одељења етнологије у Народном музеју у Зајечару. Потом је 1979. године, пре дипломирања, почела

да ради у Завичајном музеју у Књажевцу, где је била први етнолог и први кустос. Ту је стекла звања кустоса, вишег кустоса и музејског саветника. Од 2001. године била је и директор Завичајног музеја Књажевац, где је остала до 2008. године, када је именована за в.д. директора Етнографског музеја у Београду. На том месту се задржала кратко јер је почетком септембра исте године именована за помоћника министра културе и информисања, задужена за културно наслеђе. По истеку мандата и услед промена у Министарству, 2012. године Душица Живковић се враћа у Етнографски музеј где је предано радила као музејски саветник све до одласка у пензију 2020. године. Године 2015. је одлуком Владе Републике Србије именована за члана Комисије за сарадњу са Организацијом уједињених нација за просвету, науку и културу (Унеско), при Министарству спољних послова Републике Србије.

Душица Живковић је била активни члан Музејског друштва Србије и његове Етнолошке секције, била је члан ICOM Србија и активни члан Етнолошко-антрополошког друштва Србије.

Као први етнолог на подручју општине Књажевац, до тада недовољно проучене, највећи део свог рада посветила је теренском истраживању и проучавању традиционалне народне културе, као и прикупљању музејских предмета који данас чине веома значајан део музејског фонда Етнолошког одељења Завичајног музеја Књажевац. Посебан драгуљ у музеолошком делању Душице Живковић представља формирање музејске збирке вунених двопрећних чарапа. Ту збирку, јединствену у свету, највећим делом чине уникатни примерци изобичајене традиционалне технике двопрећног плетења, драгоцен обимна документација нацртаних двопрећних шара у оригиналној величини и боји, као и стручне и научне публикације о орнаментима и мотивима на двопрећним чарапама. Душица Живковић се једина у етнологији интензивно бавила овим културним феноменом и знањима важним за очување нематеријалног културног наслеђа, као и за читање идентитета нашег народа, преко анализе и тумачења порекла сачуваних орнамената са двопрећних чарапа. Њеном заслугом је поседовањем такве збирке и Завичајни музеј Књажевац јединствен у свету. Својеврсни врхунац њеног рада на очувању овог раритетног елемента културног наслеђа представља изложба „Орнаментална баштина – двопрећне чарапе у Србији“ која је 2021. године отворена у Етнографском музеју у Београду.

Посвећеним радом Душице Живковић формиран је и концептуализован музеј града у кући Аце Станојевића. Њена посебна заслуга уткана је и у концепт архео-етно парка у селу Равна крај Књажевца који делује као депанданс Завичајног музеја Књажевац. У сарадњи с колегама из музеја и другим сарадницима осмислила је и покренула низ културних програма и манифестација у Књажевцу и околини. Циљ тих програма и манифестација били су рехабилитација, ревитализација, едукација и промоција културног наслеђа источне Србије, а посебно се истичу „Молитва под Миџором“, „Казанкулт“, „Антикафест“, „Летња школа традиционалних заната“ итд.

Душица Живковић је објавила више стручних радова из области етнологије и заштите културног наслеђа. Реализовала је више од 100 стручних изложби и 10 сталних музејских поставки и организовала је више запажених ауторских изложби, међу којима су посебно значајне: „Двопрећне чарапе Тимока“, „Под сенком Миџора“, „Култура исхране Србије“ која је организована у Паризу поводом номинације Славе на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства (2014. године) и на светској изложби ЕКСПО у Милану 2015. године, затим „То смо ми – Народна занимања у Србији“ (изложба позната и под називом „Назрни па се врни“), као и „Нематеријално

културно наслеђе Србије“, која је организована у Београду, Љубљани и Паризу. Многе Душичине изложбе су награђиване.

Учествовала је у већем броју националних и међународних пројеката везаних за истраживање етнолошких, антрополошких, херитолошких и тема из области интегративне заштите културног и нематеријалног наслеђа. Огромно теренско искуство, рекогносцирање и истраживачки рад обављала је највећим делом, у сарадњи са значајним стручним и научним установама у земљи и иностранству.

Учествовала је на различитим професионалним скуповима у земљи и иностранству са предавањима и презентацијама и учествовала у раду међународних професионалних и стручних удружења у Србији и свету, али и организовала значајне међународне скупове из области заштите културног наслеђа, међу којима се издвајају: „Културна политика у области културног наслеђа и трансформација установа“ у Палати Србија; Друга регионална Конференција ICOM SEE „Процена ризика за културно и природно наслеђе у региону Југоисточне Европе“ у Нишу; „Интегративна заштита и непокретно културно наслеђе Србије“; „Усмена Традиција националних мањина као део нематеријалног наслеђа Србије“ у Ковачици, под покровитељством Унеска, а поводом обележавања Међународног дана матерњег језика; Пети Унесков регионални семинар „Мреже експерата Југоисточне Европе за очување нематеријалног културног наслеђа“ у Етнографским музеју у Београду, са темом „Од националне имплементације до регионалне сарадње“ и др. Покренула је или тимски учествовала у припремању и реализацији већег броја националних и међународних пројеката у сарадњи са регионалном канцеларијом Унеско у Венецији, а као стручни консултант учествовала је на развојном ИПА пројекту Европске уније. Покренула је програм прекограничне сарадње под називом „Дигитализација и визуализација најзначајнијих збирки музеја из области народних ношњи и накита увођењем нових 3Д технологија – Виртуелни музеј“.

Осим непосредно у музејској делатности, Душица Живковић је много тога постигла и на ширем плану очувања културног наслеђа, посебно на месту помоћника министра за културно наслеђе. У периоду од 2008. до 2012. године учествовала у креирању, изради и примени више законских аката у Србији, међу којима је први Закон о култури и усвајање међународних конвенција Унеска и Савета Европе, а посебно значајне Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа Унеско. У истом периоду предводила је делегацију Србије и учествовала у раду Генералне Скупштине Унеска и Комитета за заштиту нематеријалног културног наслеђа света при Унеску у Паризу и ICROM у Риму. Учество-

вала је у раду више стручних и професионалних тела на националном и међународном нивоу и председавала и водила српски део Међудржавне мешовите српско-хрватске комисије за повраћај културних добара и активно учествовала у међудржавним комисијама са Мађарском и Румунијом.

У домену очувања културног наслеђа посебно се истичу формирање Централног института за конзервацију и Центра за нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју. Ова потоња институција указује нам на посебну преданост Душице Живковић у очувању нематеријалног културног наслеђа. Она се није зауставила само на ратификацији Унескове Конвенције, где је имала кључну улогу, већ је установила потпуни систем заштите и очувања нематеријалног културног наслеђа. Тај систем је обухватио Национални комитет, чији је први председник она била, Комисију за упис елемената нематеријалног културног наслеђа, мрежу регионалних координатора и Национални регистар елемената нематеријалног културног наслеђа Србије. Створила је услове за први упис Србије на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства (слава, прослављање породичног свеца заштитника) и интензивно учествовала у изради номинације за тај упис.

Своју професионалну каријеру завршила је у Етнографском музеју у Београду, где је руководила збиркама из домена културе привређивања. Учествовала је у концептуализацији и реализацији неколико изложби, али и у сређивању и систематизовању музејских депоа и збирки. С колегама је спровела неколико тимских етнографских истраживања међу којима се истиче истраживање у Мачви. У Етнографском музеју се посебно посветила очувању нематеријалног културног наслеђа и дала је допринос номинацијама за Унескову Репрезентативну листу, а била је и члан Комисије за упис елемената нематеријалног културног наслеђа Србије. Кад је о изложбама реч треба нагласити њену иновативност и праћење светских експографских трендова, па је изложба посвећена култури исхране (2015. година) низ дигиталних садржаја (видео записи, QR кодови, виртуелни асистент итд.) који су чинили проширену реалност изложбе.

Упоредо са етнографским истраживачким радом који је обухватао сакупљање музејских предмета и етнографских података на терену, током читаве каријере учествовала је у раду многих жирија и редакција у стручним часописима, публикацијама, телевизијским емисијама и филмовима. Бавила се снимањем и фотографисањем, заједно са музејским фотографом и филмским и телевизијским ствараоцима. Снимила је неколико етнолошких филмова, видео записа и телевизијских емисија,

што је за проучавање традиционалне и завичајне културе и народног стваралаштва од изузетног значаја за народну културу и културни идентитет Србије. Овде треба нагласити и то да је имала и важну улогу у увођењу културног наслеђа у студијске програме Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Добитник је више награда и признања, између осталих, јубиларне награде Скупштине Општине Књажевац 2009, Grand prix Фестивала Европских телевизија у Паризу 1993. године, награде Боривоје Дробњаковић коју за животно дело додељује Етнографски музеј и др.

Душица Живковић је својим знањима, искуством, институционалном умреженошћу, а посебно личним професионалним угледом у земљи и иностранству, значајно допринела континуираном подизању квалитета музејске делатности, као и академском, професионалном и друштвеном угледу етнологије и музеологије у целини. Музеолошко и опште друштвено деловање Душице Живковић на заштити, очувању и промовисању културног наслеђа одликује вишеслојно искуство и визионарство поткрепљено великом животном енергијом. Она је увек умела да препозна оно што ће у будућности бити значајно и вредно. Своју енергију несебично је делила с другима и често је могао да се стекне утисак да све што ради, ради за друге. А надасве, она је радила за опште добро без обзира на тренутне друштвене околности. Увек је била спремна да подстакне, помогне и усмери своје колеге и сараднике. Својим активностима приступала је с великом емпатијом и то је преносила на друге. Због тога свако ко је сарађивао са Душицом Живковић треба да буде поносан што је био у прилици да упије њену инспирацију и професионализам.

Слава ти и вечни помен, наша драга Дудо!

*Сузана Анђић
Милош Мајић*

ЉУБОМИР РЕЉИЋ (1931–2025)



Љубомир Рељић је рођен 1931. године у учитељској породици у селу Орешац крај Књажевца. Гимназију је завршио у Књажевцу, Филозофски факултет – одсек етнологија – у Београду.

Године 1957. почиње да ради у Пословници за културно уметничке приредбе Београд, а убрзо након тога прелази у Културно просветну заједницу Београд. Након одслужења војног рока, рад наставља у Културном центру Београд, где је био усмерен на кинофикацију села, са намером да се кинематографска уметност популаризује и учини приступачном најширим народним масама.

Стручни, етнолошки рад започиње септембра 1959. године у Етнографском музеју у Београду. Отпочетка показује широки дијапазон својих интересовања и активности. Учествоје у истраживањима и попуни музејских збирки, чиме је обогатио збирке већим бројем предмета, стотинама снимака са терена, као и бројним радовима. Осим тога, са колегама ради и на унапређењу система документације. У раду „Документација у Етнографском музеју у Београду” указује на то да већ тада савремена музеологија и отварање музеја према јавности, као и проширење круга корисника информација о музејским предметима, захтева од документације брже и потпуније информације, што подразумева свестранију обраду и увођење нових елемената у постојећу документацију. За разлику од појединих музејских радника који су заступали тезу о потреби увођења опште јединствене документације у свим музејима, Рељић наводи мишљење колега са којима је радио на овом проблему – да се разнородни материјал: археолошки, уметнички, нумизматички, етнографски, природњачки и други – не може сврстати у одређене је-

динствене рубрике. Истиче да би то спутавало научну обраду предмета јер свака дисциплина има своје методе, те да треба увести јединствен систем, али само у оквиру научне дисциплине, што је на крају и прихваћено. Управо са тим проблемом, педесет година касније, суочили смо се и ми увођењем платформе Јединственог информационог система који није био прилагођен свим научним дисциплинама, и имао је све мањкавости на које су Рељић и колеге указивали.

На позив колектива Народног музеја у Панчеву, 1969. године ступа на дужност директора, где је основао Јединицу за заштиту непокретних споменика културе (завод), депанданс музеја у Ковачици (материјална култура Словака) и Идвору (Родна кућа Михаила Пупина). Био је председник Заједнице музеја Војводине, окупљао је већи број научника и покретао научноистраживачке пројекте, попут Мале верске заједнице, Панчево и околина. Организовао је научне скупове и симпозијуме, развијао издавачку делатност Музеја. Такође, започиње и рад на снимању етнолошког филма. За Пан-филм и ТВ Нови Сад пише сценарио за филм „Жеђ мртвих” и „Трудна земља”. Филм „Жеђ мртвих” 1975. године добија гран при – Златну лиру на Међународном фестивалу етнолошког филма у Даблину. За свеукупни допринос 1983. године добио је награду културе Панчева „Златни Жижак”.

Из Панчева се 1983. године враћа у Етнографски музеј у Београду. Био је ангажован на организационим пословима као в.д. директора и начелника Одељења заједничких послова и начелника Одељења за проучавање етнографског културног наслеђа, али уз то наставља и своју богату и успешну стручну каријеру.

Објављени радови, изложбе и теме које је истраживао на теренским истраживањима показују разноврсност његових интересовања. Као вид ликовне народне уметности и уметности изражавања у текстилу, вез је био тема којој је посветио изложбу „Тканине, вез и чипке из Војловице” (лат. Рапчево, 1977. године), а заједно са конзерватором Данијелком Радовановић приредио је књигу „Народни вез Југославије” у којој су коришћени материјали из Етнографског музеја у Београду, из Музеја Војводине у Новом Саду и Етнографског музеја у Љубљани (Narodni vez Jugoslavije...).

На теренским истраживањима која су обављена у Неготинској Крајини, а потом и у Зајечару и околини, бавио се проучавањем исхране, а на истраживању у Књажевцу и околини, враћа се својој највећој љубави, истраживањима обичаја из животног циклуса (рођење, брак и смрт). Резултате тих истраживања објавио у Гласницима Етнографског музеја посвећеним наведеним истраживањима. Резултате истраживања

обичаја из животног циклуса објединио је и у књизи „Из народа за народ – етнографске белешке”. У књизи су приказани обичаји Срба и Румуна у јужном Банату, затим у Књажевцу, Сјеничко-пештерској висоравни, а у одељку посвећеном Косову и Метохији, осим обичаја из животног циклуса, осврнуо се и на годишње обичаје који у себи садрже аграрно-магијске култове, као и на косовску легенду у народном стваралаштву.

Био је аутор и неколико изложби. Можда једна од најзначајнијих је изложба „Косовска легенда у народном стваралаштву” која је приређена поводом обележавања јубилеја „Шест стотина година од косовског боја”. Циљ изложбе је био да се на основу материјала из Етнографског музеја, као и музеја у Србији, прикаже како се косовска легенда одразила у материјалној култури нашег народа и да се на тај начин укаже на догађаје, личности и знамења и њихову улогу у животу, обичајима и веровању српског народа.

Као заљубљеник у кинематографију наставља снимање етнолошких филмова, и у тој области је дао велики допринос. Био је дугогодишњи члан жирија Међународног фестивала аматерског филма на тему села – „Жисел”, и почетком осамдесетих година установио награду Етнографског музеја „Најбољи филм на тему традиционалног живота села” на овом фестивалу. Схватајући могућности аудио-визуелних информација у музејско-етнолошким истраживањима и тумачењима етнографског наслеђа, а на основу деловања манифестације „Жисел” која има непрекидну традицију одржавања, био је један од авангардних иницијатора и оснивача Међународног фестивала етнолошког филма, који се од 1992. године одржава у Етнографском музеју у Београду. У условима међународне изолације и санкција Фестивал је започет, превасходно, остварењима из националне ТВ продукције, који су приказивали фолклор и обичаје балканских и словенских народа. С временом, а најпре неуморним прегалаштвом иницијатора и организатора, Фестивал је обухватио завидан обим тема из културне и социјалне антропологије са свих континената. Изузев иницијативе и организације, Љуба Рељић је био активан аутор, те је реализовао велики број остварења, од којих су неки били у продукцији Етнографског музеја у Београду, а неки у сарадњи са ТВ Београд. У продукцији Етнографског музеја су филмови „Ратарске свеће”, „Ускрс у Сефкерину”, „Сефкеринска Мандалина”. Филм „Божић у Полимљу”, снимљен 1997. године за серију ТВ Београд „Српски источници”, на којој је био стручни сарадник, добио је гран при Међународног фестивала етнолошког филма у Београду. За серију ТВ Београд „Српски источници” писао је сценарија и стручне коментаре за више од 80 емисија.

Био је и успешан организатор, па је у сарадњи са Туристичким савезом Србије учествовао и у оснивању и развоју манифестације „Златне руке”, на којој се учесници такмиче у припремању старих, готово заборављених јела, вештинама старих заната и народним рукотворинама. Као резултат успешне сарадње, те због доприноса развоју туризма у Србији, Туристички савез Србије му је доделио признање „Туристички цвет”.

За свеукупни допринос у области етнологије и етнолошке музеологије добио је и награду „Боривоје Дробњаковић”.

Према свему наведеном, Љубомир Рељић ће бити запамћен у стручном погледу као особа која је доста оставила наредним генерацијама. Не мање значајно, биће запамћен и као неко ко је увек спреман да помогне, посебно младим колегама. Када сам лично на почетку музејског рада била у дилеми да ли да останем у Музеју, рекао ми је: „Полако, првих десет година је тешко, после се човек навикне”. У том тренутку деловало ми је нестварно. С временом, показало се да је десет година права мера – да се стекну музејска звања, да се нешто уради и да заиста све постане јасније и лакше. Трудим се да те речи пренесем и изговорим свим младим колегама које се на почетку своје радне каријере налазе у сличној ситуацији.

Јелена Тешић Вулешић

УПУТСТВО АУТОРИМА

Издавачка политика

Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ) је периодична научна и стручна публикација Етнографског музеја у Београду, која има једно годишње издање, а по потреби и ванредне свеске. У Гласнику се објављују научни и стручни радови из следећих области: етнологија, културна антропологија, етнографска грађа, музеологија, културно наслеђе, конзервација и заштита културних добара и друге сродне дисциплине.

Уз то, из наведених области и дисциплина Гласник објављује: хронике и саопштења с научних и стручних скупова; коментаре и приказе публикација; приказе изложби и музејских радионица; стручне и научне библиографије; извештаје са пројеката, теренских истраживања, специјализација и стручних путовања; научне новости, извештаје и друге текстове који говоре о раду Музеја; *In memoriam* за значајне етнологе, антропологе и музеологе,

Сви радови који се објављују у Гласнику морају бити **оригинални**, односно текстови који нису претходно објављени у другим публикацијама и који се не разматрају у редакцијама других часописа. Гласник по потреби објављује преводе значајних текстова из етнологије, антропологије, музеологије и студија културног наслеђа, који су објављени у иностраним часописима.

Сваки приложени научни или стручни рад подлеже тајној рецензији, а рецензенте одређује Уређивачки одбор, који разматра сваки приспели предлог и задржава право да не прихвати за објављивање оне текстове за које сматра да не одговарају издавачкој политици и концепцији Гласника. Уколико Уређивачки одбор у својству предрецензента одбије објављивање научног или стручног текста, грађе и осталих прилога, дужна је да одмах о томе обавести аутора и образложи одлуку. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе уређивачког одбора и рецензената. Уколико аутор у потпуности не прихвати примедбе, сматра се да је повукао текст. Одговорност за садржај радова сносе аутор и Уређивачки одбор.

За приложене и објављене текстове не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак Гласника.

Општа упутства

Прилози за Гласник Етнографског музеја у Београду достављају се Уређивачком одбору до 30. септембра текуће године искључиво у електронској форми, и то на електронску адресу redakcija@etnografskimuzej.rs.

Аутори су обавезни да за сваки прилог наведу своје име и презиме, академско, научно и стручно звање, институцију у којој су запослени, адресу електронске поште и број телефона (пожељно мобилни). Уколико има више аутора текста, потребно је појединачно за сваког од њих навести све тражене податке.

Текст прилога мора бити опремљен према Техничким упутствима. Гласник се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да текстове прилажу писане ћириличним писмом. Уколико аутор приложи текст писан латиничним писмом подразумева се да прихвата издавачку политику Гласника и штампање на ћирилици. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише.

Техничка упутства

Сви текстови треба да буду написани у програму Microsoft Word, на страни А4, писмом Times New Roman, величина 12 pt, проред 1,5 линија, уз обавезно означавање редног броја свих страница (пагинирање).

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: име аутора, место запослења (институцију), наслов рада, апстракт, кључне речи, текстуални део рада, списак коришћене литературе и резиме.

Апстракт треба да садржи до 250 речи, а кључних највише до 8. У апстракту би требало представити проблем који се обрађује, метод који се користи и садржај текста у кратким цртама и он не сме да садржи скраћенице и референце.

Текст рада може да има највише 60.000 словних места, а монографске студије и етнографска грађа могу бити обима до 100.000 словних ме-

ста. Научне критике и полемике могу да имају до 25.000 словних места, прикази, извештаји и саопштења до 10.000 словних места, *In memoriam* до 20.000 словних места, а остали текстови до 6.000 словних места. Аутор има пуну слободу да унутар рада издваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означи.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи.

Цитирање у тексту

Аутори су обавезни да приликом цитирања и навођења референци користе искључиво аутор-датум формат према *Chicago manual of style*, а детаљнија обавештења потражити на електронској страници: https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

У тексту се у заграду ставља презиме аутора и година издања одговарајуће библиографске јединице без зареза између презимена аутора и године, а по потреби се наводи број странице одвојен зарезом, нпр.: (D'Andrade 1995) или (D'Andrade 1995, 37) или (Strauss and Quinn 1977, 121, 136) или (Марјановић 2008, 25–29). Уколико се у истој загради наводи више аутора, они се одвајају тачком и запетом (;), а редослед може бити хронолошки, по значају или азбучни (абecedни), нпр: (Матић 2011; Ћукović 2019). Уколико се наводи неколико референци истог аутора године су међусобно одвојене зарезима, а презиме аутора се не понавља, нпр: (Ковачевић 2009, 2011). Када је име аутора наведено у тексту онда се у заграду ставља само година издања, али се ипак ставља име аутора уколико се у оригиналу разликује од транскрипције (превасходно се односи на стране ауторе).

Фусноте (напомене) при дну стране треба да садрже мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (попут научне грађе, веб страница, приручника и сл.), али нису замена за цитирану литературу. Цитирање неког аутора у фусноти једнако је начину цитирања у тексту. Треба избегавати веома дугачке фусноте.

Структура листе референци (литература)

Листа референци (списак литературе) на крају рада навести по азбучном (или абecedном) реду презимена аутора, а уколико се наводи више библиографских јединица истог аутора које имају исту годину из

дања, оне се додатно означавају малим почетним словом абееде, нпр. (Матић 2010а).

Наслови књига, монографија, зборника радова и часописа пишу се у курзиву. У курзив се такође стављају називи дневних новина, филмова, недељника, магазина, слика и сл. Под наводнике се стављају наслови текстова из часописа и зборника, као и поглавља монографија. Називи веб сајтова пишу се нормалним малим словима.

Обавезно је навођење DOI броја (Digital Object Identifier) уколико он постоји. DOI се ставља на крају референце без обзира на то да ли је текст преузет из штампаног или електронског издања.

Књиге (монографије)

Уколико постоје три или више аутора, пише се презиме првог аутора, а онда се додају имена и презимена осталих аутора. У цитирању у тексту наводи се само име првог аутора и додаје се скраћеница и др., односно et al. Након назива књиге прво се наводи место издања па издавач одвојен двотачком. Уколико има више издавача, они се одвајају цртицама. Уколико има више места издања, наводи се име само првог града.

D'Andre, Roy. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Claudia and Naomi Quinn. 1977. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ковачевић, Иван, Бојан Жикић и Иван Ђорђевић. 2008. *Страх и култура*. Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.

Уредник монографије или зборника радова:

Bonner, Simon J. (ed.) 2005. *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*. Bloomington: Indiana University Press.

Gavrilović Ljiljana, Stojanović Marko (ur.) 2008. *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.

Поглавље у монографији или зборнику радова:

Fine, Gary Alan. 2005. "In the Company of Men: Female Accommodation and Folk Culture of Male Groups". In *Manly Traditions. The Folk*

Roots of American Masculinities, ed. Simon J. Bonner, 61–76. Bloomington: Indiana University Press.

Богдановић, Бојана. 2017. „Комерцијализација традиције и процес еманципације сеоске жене – пример модне продукције 'Сирогојно стил'”. У: *Село Балкана. Конјинуишећи и промене кроз историју*, ур. Недељко В. Радосављевић и Снежана Томић, 191–209. Београд: Историјски институт и Музеј на отвореном „Старо село” Сирогојно.

Чланак у штампаном часопису:

D'Andre, Roy and Michael J. Egan. 1974. „The Color of Emotion”. *American Ethnologist* 1: 49–63.

Анђелковић, Биљана. 2022. „Одевање верника на литургији: пример Српске православне цркве”. *Гласник Етнографског института САНУ* 70 (1): 77–100. <https://doi.org/10.2298/GEI2201077A>

Теза или дисертација:

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Ковачевић, Иван. 1981. *Етнологија у српском просветитељству*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.

Website:

Website се наводи унутар текућег текста или у фусноти и обично се изоставља из листе референци. Уколико аутор жели да веб-страницу стави у листу референци, то може учинити на следећи начин:

Selenin, Dmitri Konstantinowitsch. 1927. *Russische (Ostslavische) Volkskunde*. Доступно на: www.ceeol.com/search/book-detail?id=928420

Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта. Службени лист ФНРЈ бр. 52/58. Доступно на: www.informator.rs/informator/tekstovi/privatizacija_102.htm-23k

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штампане (ћирилицом или латиницом).

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графиконе, мапе и слично. Прилози морају бити у вези са садржајем текста и шаљу се у дигиталном облику. Аутор може приложени материјал да

унесе у сам текст или да га приложи посебно. У другом случају аутор је дужан да у тексту јасно означи који прилог где треба да стоји.

Означавање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју да стоје фусноте, напомене или прилози.

Сви остали текстови (прикази, библиографије, хронике и сл.) немају апстракт, списак литературе и резиме. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене према истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Уколико је аутор сам унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге дâ и у дигиталном облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога. Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg; KovacevicTabela2.xls.

Подаци прослеђени Уређивачком одбору путем електронских медија се не враћају. Уређивачки одбор може аутору да врати рад на дораду уколико значајно одступа од наведених правила.

Уређивачки одбор

Рецензенти

Др Милина Ивановић Баришић,
научни саветник, Етнографски институт САНУ

Др Милан Томашевић, научни сарадник,
Етнографски институт САНУ

Др Александар Павловић, виши научни сарадник,
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Бојана Богдановић, виши научни сарадник,
Етнографски институт САНУ

Др Љиљана Гавриловић, научни саветник,
Етнографски институт САНУ

Др Теодора Јовановић, научни сарадник,
Етнографски институт САНУ

Др Данка Лајић, научни саветник,
Музиколошки институт САНУ

Др Гордана Благојевић, научни саветник,
Етнографски институт САНУ

Доц. др Невена Милановић Минић, Одељење за етнологију
и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду

Др Ања Златовић, научни сарадник, Одељење за етнологију
и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду

Reviewers

Milina Ivanović Barišić, PhD, Principal Research Fellow,
Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Milan Tomašević, PhD, Research Associate, Ethnographic Institute
of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Aleksandar Pavlović, PhD, Senior Research Associate,
Institute for Serbian Culture Pristina – Leposavic

Bojana Bogdanović, PhD, Senior Research Associate,
Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Ljiljana Gavrilović, PhD, Principal Research Fellow,
Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Teodora Jovanović, PhD, Research Associate,
Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Danka Lajić, PhD, Principal Research Fellow, Institute of Musicology
of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Gordana Blagojević, PhD, Principal Research Fellow,
Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Nevena Milanović Minić, PhD, Assistant Professor, Department
of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Anja Zlatović, PhD, Research Associate, Department of Ethnology
and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја = Bulletin of the Ethnographic Museum in Belgrade / главни и одговорни уредник Милош Матић. – Књ. 1 (1926)-књ. 15 (1940) ; књ. 16 (1953)- . – Београд : Етнографски музеј у Београду, 1926-1940; 1953- (Београд : Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0350-0322 = Гласник Етнографског музеја у Београду
COBISS.SR-ID 4253698

